

V
1789

МУСИҚА
ИЖОДИЁТИ
МАСАЛАЛАРИ

kit
m 90

ЎЗБЕКИСТОН БАСТАКОРЛАР УЮШМАСИ
М. АШРАФИЙНОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
КОНСЕРВАТОРИЯСИ

МУСИҚА ИЖОДИЁТИ МАСАЛАЛАРИ

Мақолалар тўплами

II

ТОШКЕНТ
«ЯНГИ АСР АВЛОДИ»
2002

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 10 ЙИЛЛИГИГА
БАҒИШЛАНАДИ**

Масъул муҳаррирлар:

Р. А. АБДУЛЛАЕВ —

Ўзбекистон Бастакорлари уюшмаси раиси,

Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби

Р. Ю. ЮНУСОВ —

Тошкент Давлат консерваторияси ректори,

Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби,

профессор

Тузувчи муҳаррирлар:

О. А. ИБРОҲИМОВ —

санъатшунослик фанлари доктори

Ҳ. РАҲИМОВ —

Ўзбекистон Бастакорлари уюшмаси раис

ўринбосари, Ўзбекистон Республикаси санъат

арбоби

ISBN 5-633-01333-6

© Тўплам. «Муסיқа ижодиёти масаллари»
(II китоб), «Янги аср авлоди». 2002 йил

ТАҲРИРИЯТДАН

“Муסיқа ижодиёти масалалари” тўпламининг ушбу 2-китоби асосан муסיқашунос олимларимизнинг муҳим саналарга доир мақолаларини ўз ичига олади.

Булок Истиқлол боис бошланган янги давр муסיқа ижодкорлиги ва илми соҳаларида умидли уфқлар, эътиборли изланишлар намоён бўла бошлади. Турли гоявий-мафкуравий тўсиқлар барҳам топгач, кўп асрлик миллий маънавий қадриятларимиз бастакорлик ва композиторлик асарларида тараннум этила бошланди, айни пайтда анъанавий муסיқа ижодкорлиги – бастакорлик соҳасига бўлган муносабат ҳам тубдан ижобий томон ўзгарди. Муסיқашунослик соҳасида янги мавзу, шу жумладан яқин ўтмишда расмий таъқиб остига олинган мавзулар ҳам кенг кўламда тадқиқ этила бошланди. Шу аснода давлат тилининг илмий мақоми ҳам тобора юксалиши кузатишмоқда.

Бу каби илмий-ижодий вазифаларни амалга оширишда Ўзбекистон Бастакорлар уюшмасининг фаол аъзолари – бастакорлар, композиторлар ва муסיқашуносларнинг хизматлари салмоқли бўлмоқда. Бинобарин, мазкур тўплам янги давр муסיқа ҳаёти, унинг серқирра ижодий-илмий кўринишларини умумлашма тарзда тавсиф этишининг илк намуналаридан биридир.

Маълумки, она диёримизда газал мулкининг султони, туркий халқлар ифтихори, улуг мутафаккир Низомиддин Мир Алишер Навоий ҳазратлари таваллудининг 560 йиллик санаси кенг нишонланмоқда. Хусусан, шу муносабат билан Республикамиз бўйлаб турли миқёсда илмий-ижодий анжуманлар ўтказилди, мутахассис олимларнинг китоблари чоп этилди, илмий мақолалари эълон қилинди. Ҳазрат Навоийнинг муסיқа амалиёти ва илми соҳасидаги хизматлари ҳам беқиёсдир. Шу жумладан аллома шоирнинг назмий мероси ҳозирги замон муסיқа ижодкорлигида муҳим аҳамиятга эга бўлиши билан бирга мақомчилик анъаналарини ўрганишда ҳам қимматли манбалардан ҳисобланади.

“Муסיқа ижодиёти масалалари” мақолалар тўпلامидан санъатшунослар, адабиётшунослар, маданият ходимлари, шунингдек маданият ва санъат махсус ўқув юртларида ўқув қўлланма сифатида фойдаланиши мумкин.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ВА МУСИҚА

Буюк Истиқлол шарофати ила мамлакатимизнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий ҳаётида туб ислоҳотлар бошланди. Бу жараён ўлароқ санъаткорлар, шу жумладан, мусиқа ижодкорлари ва олимлари фаолиятида ҳам янги уфқлар намоён бўла бошлади. Биз бу ҳақда Ўзбекистон Бастакорлар уюшмаси раиси, Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби, Давлат мукофоти соҳиби Рустам Абдуллаев билан суҳбатлашдик.

Давлат Муллажонов: Рустам Абдуллаевич, мана ўн йилдирки композитор ва бастакорларимиз Миллий Истиқлол воқеълигида яшаб, ижод қилмоқдалар. Янги ҳаёт, янги шарт-шароитлар қай тарзда уларга таъсир ўтказмоқда?

Рустам Абдуллаев: Мустақиллик туфайли мамлакатимиз ўзининг барча соҳалардаги оламшумул ютуқлари билан жаҳонга тобора юз тутиб бормоқда. Кўҳна тарихга, ўзига хос ноёб анъаналарга эга бўлган миллий маданиятимиз ва санъатимизга ҳукуматимиз томонидан эътибор кучайиб, катта ғамхўрлик кўрсатилаётгани ҳам биз, санъаткорларни беҳад қувонтирмоқда. Айниқса, Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида 1997, 1999, 2001 йиллари ўтказилган ва дунё мусиқа жамоатчилиги томонидан юқори баҳоланган «Шарқ тароналари» халқаро мусиқа фестивали республикамиз довуғини жаҳон миқёсида яна бир карра намоён қилди. Чинакам мусиқа байрамига айланган ушбу фестивалдан таъсирланган чет эллик мусиқа арбобларидан ҳали-ҳануз мактуб ва телеграммалар келиб турибди. Бу эса ўзбек бастакорларига бениҳоя фахр ва илҳом бахш этмоқда. Шунини айтиш керакки, Ўзбекистон мусиқа ижодкорлари Мустақиллик ила бошланган янги даврдан баҳраманд эканликларини ўзларининг сермаҳсул ва мазмунли асарлари билан ифода этмоқдалар. Чунки биз, композиторлар, Буюк Истиқлол боис том маънодаги ижод эркинлигига эришдик, гоёвий тўсиқлару таъқиблардан қутулдик. Шу билан бирга қалбимиздаги орзу-истакларни, кўп асрлик миллий қадриятларимиз билан узвий боғлиқ умумбашарий гоёларни тарафдор этиш учун имконият юзага келди. Бошқача айтганда, ҳар бир ижодкор ўз сўзини санъат воситасида эркин ва

самимий айта олиш имконига эга бўлди. Ижодкор учун эса бу нарса ҳаводек зарурдир. Масалан, бир тасаввур қилиб кўрайлик, атоқли ўзбек композитори Икром Акбаров ўзининг «Баҳоуддин Балогардон» симфоник асарини ёки «Амир Темур» саҳна асарини собиқ шўро тузуми даврида ижод қилиши мумкинми? Ёки айтайлик, забардаст композиторимиз Мирсодиқ Тожиёв ижодида янги «сўз» бўлиб янграган, мазмунан эса ҳар қандай зулмни, мустабид тузумни қораловчи, айна пайтда, маънавий покликка даъват этувчи 16, 17 ва 18-симфониялари ёзилиши мумкинми? Худди шу каби саволни М.Бафоев, Ҳ.Раҳимов, А.Мансуров, Н.Норхўжаев, А.Эргашев, Д.Омонуллаева каби бастакорларнинг асарлари муносабати билан ўртага ташлаш мумкин. Жавоб эса барчага аён. Зеро собиқ тузум раҳнамолари ижод соҳалари тизгинини ҳам ўз қўлларига олиб, эркин, ижодий фикр юритувчиларга қарши турли тазйиқлар ўтказиб келганлари бугун ҳеч кимга сир эмас.

Ўтган 10 йил давомида ижодкорларимиз яна бир муҳим синовдан ўтишди. Ёдингизда бўлса, 1990-йилларнинг бошларида опера, симфония ва бошқа композиторлик жанрлари ҳақида қизғин баҳслар бўлиб, турли башоратлар айтилган эди. Гўё энди бу жанрлар ўзининг ижтимоий аҳамиятини йўқотгандек эди. Ҳаётини воқелик эса бунинг аксини кўрсатиб турибди. Бугунги кунга келиб композиторларимиз қарийб барча жанрларда баракали ижод қилишди, шу жумладан йирик жанрларда ҳам. Бунга мисол тариқасида М.Бафоев, Р.Абдуллаев, Ф.Янов-Яновский, Т.Қурбонов, Н.Ғиёсовларнинг симфоник асарларини, М.Бафоевнинг «Ал-Фарғоний», Ҳ.Раҳимовнинг «Алпомиш ва Ойбарчин», С.Жалилнинг «Жалолиддин Мангуберди», И.Акбаровнинг «Ибтидо хатоси», Ф.Алимовнинг «Девона», «Супер қайнона», Б.Лутфуллаевнинг «Тақдир», Н.Норхўжаевнинг «Тўйдан олдин томоша» каби саҳнавий (опера, мусиқали драма ва комедия) жанрларини мисол келтириш мумкин.

Бастакорларимиз ижодида ҳам кўп асрлик мумтоз мусиқа анъаналари қайта жонлана бошлади. Масалан, устоз санъаткорлар Орифхон Ҳотамов ва Фаттоҳхон Мамадалиевлар «Ушшоқ», «Гиря», «Мискин», «Муножот», «Насруллоҳий» йўлларида янги асарларини ижод этишди. Шунинг айтишни истардимки, уюшмамизга аъзо бўлган компози-

тор ва муסיқашуносларнинг илмий-ижодий фаолиятлари ҳукуматимиз томонидан муносиб баҳоланмоқда. Хусусан М.Бурҳонов «Буюк хизматлари учун» ва «Эл-юрт ҳурмати» орденлари, С.Бобоев, И.Акбаров, Ҳ.Изомов, О.Ҳотамов, И.Акбаров, Ҳ.Қўчқоров, Н.Қулабдуллаев, Ф.Мамадалиев, Ф.Кароматли ва А.Исмоилов «Эл юрт ҳурмати» ордени, Н.Муҳамеддинов, Ф.Алимов, Б.Лутфуллаев «Меҳнат шуҳрати» ордени, Ҳ.Раҳимов, Ш.Шоймардонова «Шуҳрат» медали, Р.Абдуллаев, Қ.Заретдинов, Р.Юнусов, М.Маҳмудов «Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби» фахрий унвони, Т.Қурбонов, Н.Норхўжаев «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» фахрий унвонлари билан тақдирландилар. Д.Омонуллаева «Дўстлик» ордени, М.Бафоев А.Қодирий номидаги Давлат мукофоти, О.Абдуллаева «Зулфия» номидаги Давлат мукофоти совриндорлари бўлдилар. М.Маҳмудов, А.Эргашевлар «Офарин» мукофотига сазовор бўлдилар.

Ўзбекистон мустақиллигининг 10 йиллиги муносабати билан Ҳ.Раҳимов «Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби», Р.Турсунов «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» фахрий унвонлари, Н.Янов-Яновская «Дўстлик», Б.Алиев «Меҳнат шуҳрати» орденлари, С.Карим-қожи «Шуҳрат» медали билан мукофотландилар.

Д.М.: Маълумки, Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан 1998 йилдан бошлаб Тошкент шаҳрида (ҳар икки йилда) Халқаро симфоник муסיқа фестивалининг ўтказилиши анъана тусини олмоқда. Бу қувонарли ҳол албатта. Чунки билямизки Оврўпо қитъасида симфониянинг XVIII-XIX асрлардаёқ ривожланган марказлари мавжуд эди. Ўзбек симфониялари ана шу нуфузли «мактаблар» даврасидан ўзига муносиб ўрин ололдими?

Р.А.: Вазирлар Маҳкамасининг халқаро симфоник муסיқа фестивалини ўтказиш ҳақидаги қарори ўзбек маданияти ва санъатини янада ривожлантириш, уни халқаро миқёсда кенг тарғиб этиш, жаҳонга танитиш борасида катта имкониятлар туғдирувчи муҳим тарихий ҳужжат бўлди. Бастакорларимиз ушбу қарорни мамлакатимиз муסיқа намояндаларига бўлган катта ғамхўрлик деб билиш билан бирга, ўзларига жиддий масъулият юкланганлигини ҳам

чукур ҳис этмоқдалар. Фестивалда қатнашган мамлакатлар географияси ранг-баранг. I-фестивалда 16 мамлакатдан, II-фестивалда 21 мамлакатдан, шу жумладан Австрия, АҚШ, Франция, Люксембург, Буюк Британия, Болгария, Туркия, Таиланд, Корея, Хитой, Миср Араб Республикаси, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркманистон каби давлатлардан композитор, дирижёр ва муסיқашунослар иштирок этдилар.

Сўнги йилларда миллий муסיқамиз, шу жумладан, замонавий ўзбек симфоник муסיқаси ҳам жаҳон миқёсида тобора кўпроқ шуҳрат қозонмоқда. Ўнлаб ўзбек санъаткорлари, ижодкор ёшлар хорижий мамлакатларда ўтказилган турли муסיқий анжуманлар, халқаро танловларда муваффақият билан қатнашиб, Ўзбекистон санъатининг шон-шуҳратини ошириб келаётганлиги эътиборга лойиқдир. Жумладан, Улуғбек Полвонов, Мадина Файзиева, Сайёра Ғофурова, Ҳазлиддин Ҳусанов, Дониёр Холиқов, Нодир Ҳошимов, Алишер Султонов, Наргиза Олимова каби истеъдодли пианиночи ва скрипкачилар Грузия, Италия, АҚШ, Польша, Испанияда ўтказилган халқаро танловларда юксак маҳорат намойиш этиб юқори ўринларни эгаллашди. Туркияда ўтказилган нуфузли халқаро фестивалда иштирок этган Ўзбекистон Миллий симфоник оркестри мазкур анжуманнинг олий совринига сазовор бўлди. Шунингдек, композиторларимиздан Д.Сайдаминова 1999 йили Швейцария ва Германияда Халқаро танловларида қатнашиб совринли II ўринни эгаллади. 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998 - йилларда Таиланд Халқаро фестивалларида Р.Абдуллаевнинг ф-но ва симфоник оркестр учун 1, 3 ва 5 -концертлари ижро этилди. 2000 йилда Анқарада Халқаро муסיқа фестивалида торли кватрет қатнашиб, И.Акбаров, Р.Абдуллаев, М.Бафоев, Ҳ.Раҳимов, Ф.Алимов, А.Мансуров асарлари ижро этилди. 2000 йилда АҚШ да “Ипак йўли” дастури бўйича М.Бафоев, А.Латифзода, Д.Янов-Яновский асарлар ёздилар ва қатнашдилар. 2000 йилда Д.Сайдаминова Австрия Халқаро танловида муваффақиятли қатнашди. Яъни, хулоса қилиб айтганда, Мустақил Ўзбекистонимизда ҳам бу соҳа юксак даражада ривожланганки, биз жаҳоннинг ҳар қандай давлати билан бу борада бемалол куч синашишимиз мумкин. Шунинг учун ҳам хорижий санъ-

аткорларни юртимизга таклиф этиб, уларни эришган ижодий ютуқларимиз билан, мустақиллик йилларида яратилган мусиқий асарларимиз билан таништиришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик. Фестивалнинг рамзида ер курраси узра Ҳумо қуши парвоз қилаётгани акс эттирилган. Бу эса халқимиз орзу-умидлари, бахту-иқболи, келажакка бўлган ишончи, тинчлик, дўстлик мақсадлари мусиқа орқали дунёга таралишини билдиради. Мусиқа анжуманининг асосий мақсади — ўзбек миллий симфоник мактабининг ютуқларини халқаро миқёсда тарғиб ва ташвиқ этишдир. Айни пайтда жаҳон симфоник мусиқасининг янги-янги намуналари илк бор Тошкентда ижро этилади. 2002 йил сентябр ойида эса навбатдаги III Халқаро симфоник мусиқа фестивали бўлиб ўтади.

Д.М.: «Кичик» жанрлар ва уларнинг композиторларимиз ижодида тутган ўрнини қандай баҳолайсиз?

Р.А.: Ўтган ўн йил мобайнида композиторларимиз ижодида «кичию» жанрлардан шубҳасиз қўшиқ етакчи ўринни эгаллади. Бу тушунарли албатта. Чунки энг оммабоп жанрлардан бўлган қўшиқ воситасида ижодкор миллионлаб кишилар онгига, руҳиятига таъсир ўтказа олиши, шу алфозда улар билан ўзига хос «мулоқот» қилиши мумкин. Албатта бунинг учун шу кичик жанрнинг «катта ижодий талаб»ларини уддалай олиши, хусусан, лўнда, сермазмун ва ҳаммага манзур куй ижод қилиши лозим бўлади. Боз устига кўпчилик композиторларимиз бу ижодий масалани ҳам ижобий ҳал эта олишларини кўрдик. Ҳар ҳолда бугунги кунда радио-телевидение ва бошқа техник воситалар орқали Н.Норхўжаев, Ф.Алимов, Д.Омонуллаева, А.Эргашев, А.Икромов, А.Расулов, Ҳ.Раҳимов, А.Мансуров ва яна бошқа кўплаб композиторларимизнинг оммавий қўшиқлари тез-тез янграб туришига гувоҳимиз. Энг сара қўшиқларимиз умум таълим мактабларининг мусиқа дарслари жараёнига жорий этилмоқда. Шу билан бирга композиторларимиз “Ўзбекистон — Ватаним маним” қўшиқ байрами ва танловларида фаол қатнашмоқдалар. Халқ таълими вазирлиги билан болалар қўшиқлари танлови мунтазам ўтказилмоқда ва уларнинг энг саралари танлаб олиниб, “Ўзбекистон — Ватаним маним” номи билан бешта қўшиқлар тўплами чоп этилди. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги билан ҳам ҳамкор-

ликда ёшлар учун кўшиқлар танлови ўтказилиб, “Ватан кўнглимизда” тўплами босиб чиқарилди.

Муаммолар ҳам йўқ эмас, албатта. Ёзилаётган барча кўшиқларни кўнгилдагидек деб бўлмайди. Бу ўринда ҳам асосий масала ўша “куй-оҳанг”, тематизмга бориб тақалади. Масаланинг моҳияти шундан иборатки, композитор бир томондан шу кун талабларига жавоб бера оладиган “замонавий” куй асосини тўқиши керак бўлса, иккинчи томондан — бу кўшиқ куйида миллий негиз, “миллий томир” сезилиши керак. Гоҳо ёш композиторларимиз масаланинг бир томонини уддалаб, бироқ унинг бошқа муҳим сифатини унутиб қўядилар, баъзан эса ўз услубларини бир “четга” қўйиб “эстрада” гуруҳлари услубига эргашиб кетадилар.

Умуман олганда, бу масала алоҳида муҳокама ва мубоҳаса мавзуйидир. Бастакорлар уюшмаси ёшларимиз ижодига бефарқ бўлолмайди. Биз эндиликда эстрада гуруҳлари билан янада яқин мулоқотда бўлишимиз, уларга имкон қадар малакали ёрдам беришимиз керак бўлади. Бугунги давр талаби ҳам шу. Бу йўналишда композиторларимиз ўзларининг ижод “қадамлари”ни қўйдилар. Биз ёшлардан “жавоб қадамлари”ни кутамиз. Яъни турли эстрада гуруҳларида банд бўлган ёшларимиз учун Бастакорлар уюшмасининг эшиги доим очиқ бўлади ва биз улар билан ҳамкорлик қилишга тайёрмиз.

Д.М.: Бастакорлар уюшмасига аъзо мусиқашунослар фаолияти ҳақида ҳам фикр билдирсангиз?

Р.А.: Шу кунга қадар уюшмамизда 20 дан зиёд мусиқашунос фаолият кўрсатиб келмоқда. Уюшма қошида “Мусиқашунослик ва танқидчилик” бўлими бор. Унда соҳа олимлари йиғилишиб, долзарб муаммоларни баҳс тадилар, янги нашр ёки муҳим мавзудаги мақола, маъруза, радиоэшиттириш, телекўрсатув ва ҳ.з.ни таҳлил этиш, шунингдек ўтказилажак илмий-ижодий анжуман ва бошқа тадбирларни муҳокама қилишади.

Уюшмамиз моддий имкониятларидан келиб чиққан ҳолда мусиқашуносларимизнинг илмий асарларини нашр этиш шароитини йўлга қўймоқдамиз. Масалан, фақат сўнгги уч йил ичида “Мусиқа ижодиёти масалалари”, А.Жабборовнинг Мусиқий драма ва комедия жанрлари Ўзбекистон компози-

торларининг ижодиётида”, Т.Головянц ва Е.Мейкеларнинг “Композиторы и музыковеды Узбекистана”, номли китоблари чоп этилди. “Муסיқа ижодиёти масалалари” номида қайд этилган китоб аслида муסיқашунос олимларимизнинг илмий мақолаларидан иборат тўплам бўлиб, биз уни мунтазам нашр этиш ниятидамиз. Қувонарли томони шундаки, муסיқа фанимиз ва умуман, мумтоз муסיқа хусусида ўзбекона тафаккур қилиш, ёзма равишда илмий баён қила олиш масаласи ҳурматли олимларимиз ғайратлари ила деярли ҳал бўлди. Яқин ўтмишимизда эса бу ҳақда ҳатто тасаввур ҳам қилиб бўлмасди. Муסיқа шу носларимиз муסיқий таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотларда ўзларининг янги дастур, ўқув қўлланма ва дарсликлари билан ҳам фаол иштирок этмоқдалар. Шу билан бирга, олимларимиз “Шарқ тароналари” халқаро муסיқа фестивали ва “Халқаро симфоник муסיқа фестивали” доираларида ўтказилаётган илмий анжуман ва бошқа нуфузли тадбирларда ўз маърузалари билан қатнашмоқдалар.

Д.М.: Рустам Абдуллаевич, сўнгги ўн йиллик мобайнида эстрада муסיқаси ҳам тобора муҳим ижтимоий аҳамиятга эга бўлмоқда. Шу боисдан Давлатимиз томонидан мазкур оммавий санъат турининг ривожланишига қаратилган қатор муҳим қарорлар имзоланди. Бу соҳага доир фикр-мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашсангиз?

Р.А.: Дарҳақиқат, миллий эстрада муסיқа соҳаси республикамизнинг ҳозирги замон маданияти тизимида муҳим ўрин тутмоқда. Сўнгги ўн йил давомида юртимизда эстрада санъатини ривожлантириш, ёшларни Ватанга муҳаббат, миллий истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялашга хизмат қилувчи етук муסיқий асарлар ижод этиш ҳамда истеъдодли ёш ижодкорларнинг касбий ва маънавий камол топишига имкон яратиш мақсадларида қатор чоратадбирлар амалга оширилди.

Аввало шуни айтиш керакки, Мустақил юртимизда мазкур соҳани ривожлантириш мақсадида амалга оширилган муҳим тадбирлардан бири унинг таълимига асос солиниши, десам муболаға бўлмайди. Хусусан, 1996 йилда М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваториясида эстрада муסיқаси факультети, Маданият ишлари вазирлиги тасарруфидаги эстрада-цирк студияси негизида

Эстрада-цирк коллежи ҳамда сўнгги йилларда республикамиздаги бир неча махсус ўқув юртларида эстрада бўлимлари ва синфлари очилди. Мазкур ўқув муассасаларнинг асосий мақсад ва вазифаларидан бири бугунги кунда эстрада санъатида кучайиб кетган “ҳаваскор”лар сафини билмли, касбий йўналиши томонидан пухта ижодкор ва ижрочилар билан таъминлаш деб биламан.

Сир эмаски, ҳозирги эстрада мусиқамизда мусиқий “қароқчилик” услубида “ижод” этилган асарлар сони кўпайиб кетди. Миллий қадриятларимиз тикланаётган даврда бу каби асарлар телерадиоканаллари, аудио-видео тасмалари орқали тарқатилиб, ёш авлоднинг руҳий озуқаси бўлиб келаётган эди. Шу боис ҳам давлатимиз томонидан миллий эстрада санъатимиздаги салбий йўналишларга чек қўйиш ва уни тўғри йўналтириш мақсадларини кўзлаган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Эстрада қўшиқчилик санъатини янада ривожлантириш тўғрисида”ги (2001 йил, 26 июн № 272) қарори қабул қилинди. Ўйлаймизки, ушбу қарор эстрада соҳасида ҳам миллий ўзига хосликни сақлашга қаратилган ўта муҳим чора-тадбирлардан биридир. Шу билан бирга, мазкур қарор ўзбек композиторларига ҳам тааллуқлидир. Айтмоқчиманки, мазкур қарор биз, композиторларни ҳам ушбу жараёнда фаолроқ бўлишга ундайди. Бу фаолият йўналишида энг аввало эстрада ижодкорлари ва ижрочилари билан ҳамкорликнинг янги даражаси бўлмоғи лозим. Яъни, биз, композиторлар майдонга чиқаётган янги ижодий гуруҳлар ва хонандалар учун асарлар ижод қилишимиз, ўз навбатида улар яратган асарларни “пардозлаб” беришимиз керак. Шунингдек, композиторларимиз ўз асарларида замонавий, миллий мусиқий анъаналаримиз руҳида юқори бадиий савиядаги эстрада мусиқа асарларини ижод қилишлари намунали даражада бўлмоғи лозим. Ана шундагина эстрада мусиқаси кенг эмманинг эстетик дидини тарбиялаш ва ўстиришда ўз ҳисасини қўша олади.

Суҳбатни мусиқашунос
Давлат МУЛЛАЖОНОВ тайёрлади.

ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИ ВА МУСИҚИЙ ЖАРАЁН

Инсон зоти қадимдан эзгуликни ардоқлаган ҳолда озодлик, эрк, ҳурриятга эришиш орзу-умидлари билан яшаб келган. Ер юзидаги халқлар бундай муроду мақсадлар сари доимо интилиб, яширин ёки ошкора ҳаракатда бўлгани узун тарихдан аён. Дунё ҳамжамияти босиб ўтган тараққиёт йўли яна шундан далолат берадики, моҳияти бўйича муштарак тушунчаларнинг муҳим ва ажратиб бўлмас қирраларидан бири “маънавий” озодликдир.

Дарҳақиқат, ўтган XX асрда турли мамлакатларда, шу жумладан Марказий Осиё минтақасида рўй берган жаҳоншумул аҳамиятга молик воқеликлар туфайли ҳурфикрлик ила халқпарварлик, миллатпарварлик ила инсонпарварлик тамойиллари олд ўринни эгаллади. Бу эса ўз навбатида башарият томонидан айниқса юксак қадрланаётган тинчлик, тотувлик, барқарорлик, тараққиёт каби эзгуликка чорловчи ғояларга йўғрилган илғор тафаккурнинг меваларидан бўлди.

Ниҳоят, бундан ўн йил муқаддам, 1991 йилда ўзбек халқининг давлат мустақиллигига эришиш асрий орзу-умидлари ушалди. Бунинг пировард натижасида нафақат сиёсий, иқтисодий, балки ижтимоий-маданий турмушимизда ҳам жуда қисқа муддатларда тарихан мисли кўрилмаган ижобий ўзгаришлар, тараққийпарвар янгиланишлар амалга ошди.

Табийки, эндиликда озод Ватанимиз ҳар бир фуқаросининг ҳаёти ва фаолияти кўп жиҳатдан янгича тафаккур қилишига, жамиятда ўз ўрнини топа билишига, маънавий муҳитнинг барқарорлигига, соғлом турмуш тарзини қўллаши орқали том маънодаги баркамолликка интилиш сайёи-ҳаракатларига боғлиқ.

Бу ўринда жамиятимизда вужудга келган маданий-маърифий шарт-шароит ва шахс эҳтиёжлари ўртасида мутаносибликни юзага келтириш муҳим аҳамият касб этади. Назаримизда, бежиз пайдо бўлмаган “ўзликни англаш” иборасининг маъно ва мазмуни барча авлод

лар қизиқишини, айниқса ёш авлод вакиллари ўз интилишларини рўёбга чиқара олиши учун зарур имконият туғдириш ҳамда бунинг учун етарли муҳит яратиб берилишида бўлса керак.

Шахс маънавий эркинлиги ҳамда моддий фаровонликнинг ўзаро нисбатлари ҳам эътиборга молик жиддий мавзулардан. Бу борада собиқ шўро даврида кенг тарғиб ва ташвиқ қилинган «инқилобий», «пролетар»ча го-яларнинг сохта ва алдамчи бўлгани, маънавий-ижтимоий жиҳатдан эса катта зарар келтиргани яқин ўтмишимизда яна бир карра амалда исботини топди. Унинг айрим асоратларидан эса батамом қутилиш анча қийин кечмоқда.

Ҳар бир давр, ҳар янги замон муайян жабҳаларда ютуқлар қўлга киритилиши, маданият ва маънавият ўсиши, бойиши, ёхуд аксинча – тўхташ, орқага қайтиш, инқирозга юз тутиш каби тарихий жараёнидаги авж нуқталари билан баҳоланиши мумкин. Яқин-узоқ ўтмишда ҳам, ҳозирда ҳам кишининг турмуши, меҳнат фаолияти, маданияти, маънавияти, назаримизда, аввало ҳалол йўл билан ўзига ва жамиятга фойда келтириш, тўпланган миллий ва умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлиш, маъқул бўлганларини ўзлаштириш мезони билан ҳам ўлчанади.

Эътироф этиш мумкинки, ўзбеклар эл-юрти кўп асрлик ривожланишнинг барча босқичларида илм-фан, адабиёт, санъат жабҳаларидаги ютуқлари билан ўзининг ва ўзга мамлакатларнинг ривожланиши учун таъсирли омил бўлиб хизмат қилди. Бунда умумижтимоий муҳитдан ташқари ҳар бир шахснинг ақл-заковати, ижодий салоҳияти, руҳий куч-қудрати, ақлий ва жисмоний меҳнатга лаёқати, эзгуликка ўзини сафарбар қилиш каби фазилатлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган.

Диққат билан қаралса, адабий, бадий, хусусан му-сиқий ижодиётда кўп нарса «туфайли» ёхуд «қарши» тушунчалар замирида юзага келиб, у ёки бу «сабабли» таърифларга мойил экан. Шу боисдан ҳаёт ва жамият воқелиги тақозо этишини, ижодий жараёнларнинг булар билан бевосита ва билвосита боғлиқлигини, шунингдек, шахс улушини ҳисобга олиш даркор. Бинобарин, «замон сенга боқмаса, сен замонга боқ» — пурмаъно ҳик-матли сўзлар бежиз айтилмаган.

Мустабидлик даври ижодиёт жабҳаларининг фақат салбий томонларини кўзлаш, уларни бўрттириб кўрсатиш билан чекланиш — холис ёндашув аломатларидан эмас, албатта. Зеро, аслида воқеа ва жараёнлар истиқлолга қадар ўтган етмиш, қолаверса ундан ҳам давомлироқ муддат — қарийб бир юз ўттиз йил ичида жуда мураккаб, кескин зиддият ва тафовутларга тўла бўлган.

Шу вазиятларга қарамай, айна даврлар ичида илмфан, ижодкорлик борасида фахрланишга арзигулик ютуқлар ҳам қўлга киритилганлиги сир эмас. Яққол мисол сифатида мусиқа ижодиёти, ижрочилиги, илмфани, таълими сингари соҳаларни олиш мумкин. Албатта, аксинча мисоллар ҳам талайгина. Чунончи, бу даврнинг ўта салбий томонларидан бири, бизнингча, маънавий ҳаётимизни тобора сиёсийлаштирилуви, аynиқса миллий қадриятларимизни менсимаслик ва топталишига йўл қўйилиши, халқчил йўналишларга «бепарво»ларча муносабат кўрсатилиши, шунингдек азалий халқаро маданий алоқалар ривожланишига сунъий тўсиқлар қўйилиши, сезиларли зарар етказди.

Эслайлик, мустабидлик даврида «миллийлик», «миллий ўзига хослик» сингари ибораларнинг туб тамойиллари тобора сўндира борилган эди. Миллатпарварлик, халқпарварлик йўсиндаги кўплаб ижтимоий сайъи-ҳаракатлар Россиядан ўзга ўлкаларда, хусусан республикамизда ҳам, очикдан-очик «миллатчилик»ка, «маҳаллийчилик»ка тенглаштирилди. Бунинг оқибатлари ўзбеклар учун, Ўзбекистон халқи учун қанчалик оғир мусибатларга олиб келгани мустақиллик шарофати билан ошкор этилди.

Ҳозирги замон ўзбек мусиқа ижодиёти сержабҳа ва кўлами кенг, услубан бой ва ранго-ранг, катта ва шиддатли жараён сифатида гавдаланади. Зотан, миллий мусиқа санъатимиз жуда қадим, бетакрор ва ноёб анъаналарга эга бўлгани ҳолда, замона зайли билан янги-янги йўналиш, шакл, жанр, услублар билан янада бойиб бормоқда. Демакки, асрлар оша бизгача етиб келган ардоқли навобахш меросимиз қатори бир неча авлод ижодкорларининг кўркам мусиқий анъаналари маданий-маънавий мулкисизга айланди.

Ҳар қандай санъат тури ҳар хил воситалар орқали ҳаётий воқеликни акс этгиришга қодир экан, сўнги таҳминан юз йиллик мобайнида Ўзбекистон мусиқасининг ривожланиши нечоғлик мураккаб ва ўзгарувчан ижтимоий шароитларда кечганини бир тасаввур қилайлик. Хусусан, 20- йиллардан эътиборан композиторликка хос ифода воситаларининг изчил жорий этила бошланиши миллий маданиятимизда мусиқа ижодкорлигининг янги тизими барпо этилишидан далолат берди. Табиийки, тез орада ўзбек халқ ижодиёти, анъанавий бастакорлик ҳамда ҳаваскорлик сингари ўзаро чамбарчас боғлиқ қатламлар билан айна замонда, миллий қадриятларимизга, таъбир жоиз бўлса, “ноанъанавий” композиторлик ижодкорлиги муҳим тармоқ сифатида кўшилди.

Умумбашар маданий тараққиётни назарда тутган тақдирда мазкур жабҳа ўлкамизда тарихан жуда қисқа муддат ичида узил-кесил шаклланиб, самарали ривож топганини алоҳида эътироф этиш шарт. Ҳарбий ва Шарқий Оврўпо мамлакатлари тажрибасидан унумли фойдаланибгина қолмай, ўзгача яратувчилик қонун-қоидаларни ўзлаштириш, уни ўзбек халқ мусиқасининг бой имкониятлари билан моҳирона пайванд қилиш ҳаракатида илғор композиторларимиз нафақат Марказий Осиё, балки Шарқ минтақаси доирасида улкан ютуқларни қўлга киритишга муваффақ бўлишди, десак асло муболаға эмас.

Том маънода янгича муаллифликка мансуб мусиқий услубда ноёбликка дахлдор замонавий асарларни яратиш, жаҳон халқлари мусиқаси ривожланишини ҳисобга олиб, тобора янги-янги ижодий уфқларни очиб бориш билан таърифланувчи байналмилал жараёнга Ўзбекистон ўз муносиб улуши билан дадил кира олди. Касбий улғайиш босқичларини тезкорлик билан ўтаб, ҳар томонлама етуклик палласига кўтарилиши билан “ўзбек композиторлик мактаби” дунё мусиқа маданиятида ўзига хос ва мос ўринни эгаллашга интилди.

Назаримизда, асосан XX асрнинг иккинчи ярмида вужудга келган ана шундай ижодий мойиллик даражаси авваллари айрича ҳолда бўлган икки тоифадаги мусиқий тафаккур анъаналарининг ўлкамизда ўзаро узвий муштараклигига эришилганлиги билан ҳам белгилана-

ди. Шу боисдан кўповозлик услуб ила бунёд этилган турли жанрлардаги бадий жиҳатдан баркамол, мумтоз асарлар маънавий қадриятларимизнинг жаҳоншумул салоҳиятини янада оширди.

Минтақамизда айнан ўзбек симфоник мусиқаси 70-80-йилларда пешқадам сафга чиқиб олганини эслаб ўтайлик. Бу ўринда республикамизда, қўшни ва қатор узоқ хорижий мамлакатларда ўтказилган нуфузли маданий тадбирлар, концерт, кўрик-танлов ҳамда фестивалларда катта муваффақият билан ижро этилган ўзбекона поэмалар, сюиталар, увертюралар, фантазиялар, чолғу концертлар ва симфониялар халқаро мусиқа жамоатчилиги диққат-эътиборини қайта-қайта ўзига жалб қилган.

Таъкидлаб ўтиш керакки, бугунги кунда халқаро мусиқий алоқаларимиз буткул бошқача сиёсий-ижтимоий вазиятда, яъни эркин ва бевосита ҳамкорлик ўрнатиш йўлидан ривож топмоқда. Бу туфайли мавжуд имкониятлар тобора кенгайиб, бутунлай янги тус ва даражага кўтарилган. Бинобарин, 1991 йил неъматли бўлиши Буюк Истиқлол ғоялари бизни яқин ва узоқ ўтмишимизни қайта кўриб чиқиб, унга тўғри ёндошишга, янгича – мустақиллик тафаккури ила халқчиллик, миллатпарварлик ҳамда ватанпарварлик мезонлари асосида муносабат билдиришга, халқаро ижодий алоқа ва ҳамкорлигимизни мустаҳкамлашга ундамоқда. Айни ҳозирги замон ўзбек миллий мусиқа маданияти равнақи учун ҳам, ижодиёти ва ижрочилиги учун ҳам бундай талаблар ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Бугунги кунда ўзбек мусиқа санъати нафақат асланъанавий кўринишларида, балки композиторлик йўналишида ҳам халқаро миқёсда тобора кенгроқ тан олинмоқда. Бу маънода соф чолғу мусиқаси, хусусан унинг энг мураккаб саналмиш симфоник ижодиёти алоҳида эътиборга молик.

Табийки, Ўзбекистон композиторлик санъати ҳали нисбатан навқирон ёшда бўлгани сабабли унинг турфа меваларидан баҳраманд бўлаётганларнинг кўлами исталган даражада кенг эмас. Бу йўналишда яратилган бадий баркамол асарларнинг тингловчиларимиз оммаси томонидан тушунилиши, идрок этилиши, “мағзини чақилиши”га қаратилган маърифий-тарғибот ишларимизда нуқсонлар кўп, муҳим ва долзарб вазифаларимиз ҳам талайгина.

Эндиликда республикаимиз композиторлиги шунчаки хил-ма-хил мусиқа жанрларида ёзиш ва изланиш тажрибаларидан иборат бўлмай, балки ардоқли анъаналарига, мумтоз намуналар хазинасига эга сермаҳсул оқимдир. Уни турли йилларда аввало халқчил куй-оҳанглар заминида яратилган ноёб ва бетакрор асарлар ташкил этади. Зеро, ҳар қандай андозада басталанган мусиқанинг миллийлик, бадий баркамоллик, ўзига хослик, мазмундорлик, таъсирчанлик каби фазилатлари ҳамisha қадрлидир.

Юксак касб маҳорати, теран билимдонлик, нозик дид билан кўҳна миллий анъаналарга таяниб яратилган асарларнинг умри боқийлиги биргина ўзбек симфоник мусиқаси мисолида яққол намоён бўлиши мумкин. Жумладан, 30- йилларнинг иккинчи ярмида яратилган Алексей Козловскийнинг овоз ва симфоник оркестрга мослаштирилган эҳтиросли “Тановар” поэмаси, “Лола” сюитаси, Рейнгольд Глиэрнинг “Фарғона байрами” шодиёна увертюраси тингловчиларга ҳамон олам-олам завқу шавқ бағишлаб келмоқда.

Симфоник оркестр иштирокида ижро этилишга мўлжалланган ўлмас кашфиёт даражасидаги асарлар орасида Мутал Бурҳоновнинг сўз устаси, яккахон, хор ва симфоник оркестр учун “Алишер Навоийга қасида”си, Мухтор Ашрафий, Георгий Мушель, Сулаймон Юдаковларнинг қатор симфоник асарлари, Дони Зокировнинг “Лирик поэма”си, Борис Надеждиннинг “Болаларга” сюитаси, Икром Акбаровнинг “Шоир хотирасига”, “Эпик поэма”лари, “Почта”, “Самарқанд ҳикоялари” туркумлари, Сайфи Жалилнинг “Самарқанднома” симфонияси, Тўлқин Қурбоннинг симфоник куйлари, Мирсодиқ Тожиевнинг “Шоир севгиси” поэмаси ва 19 та муҳташам симфониялари, Мирҳалил Маҳмудовнинг 3 та симфонияси, Нурилла Зокиров, Мустафо Бафоев, Рустам Абдуллаев, Ҳабибулло Раҳимов, Надим Норхўжаевларнинг сара асарлари, шунингдек, Нуриддин Ғиёсов, Аваз Мансуров, Анвар Эргашев ва бошқа иқтидорли ёш ижодкорларнинг ютуқлари симфоник мусиқамиз равнақига муносиб ҳисса бўлиб кўшилди.

Вақт ҳаками мусиқа санъати салоҳиятининг асл мезонлари ўткинчи эмаслигини яна бир қарра исботлади. Яъни, айтиш жоизки, Ўзбекистонда мусиқа ижодкорлиги сунгги

ўн йил ичида ўз замини, мустаҳкам пойдеворига қайта эга бўлди. Эндиликда Истиқлол шарофати ила азалий миллий қадриятларимизни тиклаш, уларни изчил ривожлантириш, гуллаб яшнаши учун барча шарт-шароитлар яхшиланиб, ўзбек муסיқасини жаҳонга танитиш сайъи-ҳаракатлари ҳар қанча таҳсинларга сазовор.

Дарҳақиқат, миллий муסיқа санъати гуллаб яшнашининг асл омиллари бисёр. Бундай даврлар, шукурки, қарийб уч минг йилликдан зиёд тарихимизда кўп бўлган. Ахир, худди шу боисдан биз жуда бой, ранг-баранг, кўлами кенг, услубан хилма-хил, қиймати чин маънода бебаҳо даражали улуғвор меросга эгамиз. Масалан, ўрта асрларда фақат мумтоз ижодкорлик қатламида «ўн икки мақом»дек муҳташам тизим, унинг негизида шаклланиб бизгача етиб келган Бухоро ва Хоразм мақом туркумлари, Тошкент-Фарғона мақомлари, сурнай мақом йўллари, бошқа бастакорлик маҳсуллари, кўҳна адабий-муסיқий дostonларни кўрсатиш кифоя.

Миллий чолғуларимизнинг тоифалари кўплиги, турфа якка ва жўрнавозлик ижро анъаналарининг ўзига хослиги бўйича миллий муסיқа санъатимизга дунё узра тенг келадиганини топиш қийин. Шарқ муסיқа илмининг асосчиси деб бутун жаҳонда тан олинган ватандошимиз Абу Наср Форобий, буюк алломаларимиздан Абу Али ибн Сино, Абдулқодир Марогий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Зайнулобиддин Ҳусайний, Кавкабий Бухорий, Дарвиш Али Чангий ва бошқалар шарқона, жаҳоншумул аҳамиятга молик ноёб назарий ва эстетик қарашларни ишлаб чиққан ҳолда мумтоз муסיқий асарларнинг ҳам муаллифи сифатида кенг танилганлар.

Ана шундай халқчил ва устозона қатламлар орқали бизгача етиб келган муסיқий бойликлар туфайли тарихан жуда қисқа муддатларда Ўзбекистонда янада янги-ча, кўп овозли миллий композиторлик ижодиёти узил-кесил шаклланди, ўз қиёфасига эга бўлди, жадал раванқ топди. Бунда халқ муסיқамиз, айниқса мақомчилик анъаналари нафақат ҳаётбахшликни таъминлади, балки ҳосилдор замин бўлиб хизмат қилди.

Маълумки, улуғвор мақом санъати миллий-маънавий мулкимизнинг энг қимматли ва ардоқли хазинасидир. Унинг асл намуналаридан неча-неча авлодлар баҳраманд

бўлиб келишмоқда. Ҳатто кенг кўламли тарғибот учун расман тақиқланган пайтларда ҳам мақомларнинг мавқеи, амалий-ҳаётий моҳияти сақланиб қолаверди. Халқимизнинг юксак онги, диди, руҳий талаб ва эҳтиёжларига бастакорлик ижодиёти, устозона ҳофизлик ва созандалик ижрочилиги маънавий озуқа бериб келган. Шу боис бундай санъат усталари эл-юртимиз орасида ҳамиша қадрланганлар, эъзозланганлар.

Истиқлол замони мусиқа ижодиётини эски сиёсий-мафкуравий тазйиқлардан халос эттиргани рост. Шу қаторда у кўҳна мумтоз анъаналаримизнинг тўла тикланишга, айниқса ёш авлодларни билимдон, саводхон, маънавий баркамол даражада тарбиялашга мисли кўрилмаган имкон ва шароитлар туғдирди. Хусусан, биз айнан мустақиллик даврида кўҳна мақом ижрочилиги ва анъанавий ижодкорлигида юзага келган янгича ижодий салоҳиятни кўришга, тикланишини кузатишга муяссар бўлмоқдамиз.

Диний-фалсафий ашулалар масаласига келсак, булар аввало бизнинг тарихий борлигимиздир. Кимгадир гайритабиий туюлса ҳам, бу йўналишга тўсиқ бўлмастик аслида озодлик, эркинлик, юксак маданиятга хос чинакам демократик тамойилларнинг амалдаги яққол ифодаси бўлса керак. Чунки мумтоз Шарқ шеърлятида битилган илоҳий, тасаввуфона мавзулар ўтмиш мусиқамизда ўзининг оҳанграбо, таъсирчан ифодасини топган ва қадрланган. Бундай ашулаларнинг ўз тингловчилари, асосан кексалар орасида шинавандалари, мухлислари бор.

Кези келганда шуни ҳам эътироф этиш жоизки, Оврўпога турдош замонавий мусиқа ижрочилиги бўйича, жумладан фортепиано, торли, дамли ва зарбли чолғулар, академик услубдаги хонандалик ихтисосликларидан кўплаб иқтидорли ёш мусиқачиларимиз вояга етди. Уларнинг аксарияти республика ва чет мамлакатларда нуфузли халқаро танловларда иштирок этишиб, голиб ва совриндорликни қўлга киритишаётгани қувонарли ҳол, албатта.

Асримиз аломатларидан ҳисобланмиш, асосан ёшларбоп эстрада мусиқамизчи? Унинг довуғи ўз вақтида Ботир Зокировнинг сеҳрли ижрочилик санъати туфайли илк бор ўлкамиз доvonларидан ошган бўлса, кейинчалик

«Ялла» гуруҳи ила давом эттирилиб, ўзбекона оҳанг-усулларни эл-юртларга таратди. Мустақиллик йиллари эса чинакам миллий эстрада мусиқамиз янги босқичда республикамиз бўйлаб, жаҳон саҳналари узра эркин ва жадал суръатларда равнақ топмоқда. Бу сингари мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Ёшларга қарата мақсад қилиб ишлатилаётган «маънавий баркамоллик» иборасини ҳамма ҳар хил тушуниб, идрок этиши эҳтимолдан холи эмас. Адабиёт, шеърят ва барча санъат турларини зинҳор камситмаган ҳолда таъкидлаб ўтмоқчимизки, ёшлар тарбияси, улғайиб бораётган кишида чин инсоний фазилатлар шаклланиб, камол топишида мусиқанинг аҳамияти беқиёсдир.

Қадим замонларда бир донишманд: “Омма истемолидаги мусиқанинг савиясидан жамиятнинг руҳий соғломлигини аниқлай оламан”, деганида чуқур ҳақиқат бор. Бундай имкониятлар эндиликда мислсиз даражада кенгайди, чеки-чегараси қолмади. Зеро, товуш ёзиш ва янгротиш учун мўлжалланган мосламалар аллақачон турмушимиздан мустаҳкам ўрин олиб, кундалик ҳаётгий заруратга айланиб бўлган.

Маданий ва маиший турмушимизни мусиқасиз тасаввур этиб бўлмайди. Зеро, эрта тонгдан то кеч тунга қадар ён-атрофимизда янграб турган турфа наволар маънавий ва руҳий эҳтиёжларимизни қондиришга хизмат қилмоқда. Мусиқанинг тарғиботида авваламбор замонавий техник мосламаларнинг ўрни, аҳамияти беқиёсдир. Товушни ёзиб олиш ва эшиттиришга мўлжалланган техникавий воситалар пайдо бўлганига унчалик кўп вақт ўтганича йўқ. Аммо бу тарихан қисқа муддат ичида аудио ускуналар изчил такомиллаштириб борилди. Натيجида фоноёзувларнинг янги нав ва турлари мунгазам ихтиро этилиши ҳам давом эттирилди. Жумладан, ўтган асрнинг бошларидан эътиборан бирин-кетин механик патефон, электр грамафон ликобчаларига муҳрлаш, сўнгра магнитли тасма ёзувининг пешқадамликка чиқиб олиши, компакт-кассеталар чиқарилиши бундан яққол далилат беради. Ва, ниҳоят, товушларни рақамли ёзувга ўтказиш йўли орқали мусиқий асарларни лазер дискларга муҳрлашнинг жорий этилиши сифат кўрсаткичларини оширган ҳолда имконият чегараларининг янада кенгайтирилишига олиб келди.

Табиийки, ҳар бир давр, ҳар бир замон учун бу борадаги илмий-техникавий тараққиёт меваларидан унумли

фойдалана олиш нафақат музиқий муҳит, ижодий ривожланиш, маърифий-тарғибот ишларининг самарадорлигини оширади, балки эл-юрт умуммаданий раvнақининг энг муҳим омилларидан ҳисобланиши бежиз эмас. Дарҳақиқат, кириб келган ХХI асрнинг музиқий тарғибот ишлари кўп жиҳатдан айнан техникавий имкон ва шарт-шароитларга боғлиқ. Яъни, ишлаб чиқариш индустрияси мавжуд бўлган мамлакатларда ижодкорлик ила тарғибот ҳаракатлари бирмунча равон йўлда кечиш имкони пайдо бўлади.

Эслийлик, ўз вақтида М.Т.Тошмуҳамедов номидаги Тошкент грампластинкалар заводи Ўзбекистондан ташқари қўшни республикалар аҳолисининг эҳтиёжларини ҳам қондирган эди. Музиқа мухлисларимиз кўплаб махсус дўконлардан истаган, ўз дид-ҳавасларига яраша грамафон ликопчаларини харид қилиш имконига эга бўлганлар. Бундай маҳсулотларнинг асосий қисмини ўзбек халқ ҳамда мумтоз музиқа меросимиз намуналари, бастакор ва композиторларнинг асарлари, чет эл классик музиқаси, замонавий эстрада куй-қўшиқлари, театр спектаклларининг ёзувлари, ҳар хил антология ва туркумли нашрлар эди.

Эндиликда республикамизда музиқа индустриясининг янги тизимини замон талабларини ҳисобга олган ҳолда вужудга келтириш, у билан боғлиқ ашёвий ва нашриёт базаларини мустаҳкамлаш муаммолари ўз ечимини кутмоқда.

Маълумки, сифатли техник ёзуви (грамафон ликопча, магнит тасма, компакт-диск каби тасвирларда бўлмасин) ҳар бир хонанда, созанда ёки музиқий ижро жамоанинг замонавий ҳужжатидир. Бундай техникавий ашё нисбатан мукамал ижрони муҳрлаб сақлаш, тарғиб қилиш, ўрганиш учун энг қулай воситалардан. Фақат унинг ҳозирдаги анча кенг (ва янада такомиллаша бораётган) имкониятларидан тўғри, бошқача қилиб айтганда, тингловчи-томошабинга малол келмайдиган даражада фойдаланиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда. Чунки, ундан саҳна орқали суиистеъмол қилиш ҳолатлари ҳамон кам эмас. Бунинг оқибатида кўнгил қоларли ҳодисалар келиб чиқиши аниқ. Ҳеч кимга сир эмаски, музиқада том маънода бевосита, жонли ижронини, таъбир жоиз бўлса, «ижрочи-тингловчи» ўртасидаги самимий мулоқотнинг ўрнини ҳар қандай техник мўъжиза ҳам ҳеч қачон боса олмайди.

Ёшлар ўртасида самимиятни, ўзаро меҳр-оқибатни янада ўстириш йўллари ҳақида ўйлашимиз лозим. Бу энг мураккаб ва қийин масалалардан. Иқтисодий қийинчиликлар, турмуш ташвишлари, ечимини топмаган муаммолар ортган сари кишилар ўртасида меҳр-оқибат ҳам сустлашиб, қадр-қиммат пасая бориши турган гап. Аммо жойларда ибратли, ҳавас қилишга, ўрнак олишга арзигулик ишлар ҳам талайгина. Билимларга чанқоқ, ўқимишли, зеҳни ўткир, ҳунарманд, тадбиркор, иродали, ҳаракатчан ёшларни кўриб-кузатиб, жамиятимиз порлоқ келажагига ишончимиз ортиб мустаҳкамланади.

Назаримизда, санъатда ўрнак кўрсатаётган фаол ижодкор ва олим зиёлиларимизни янада ҳар томонлама рағбатлантириш, кексаларга мурувват кўрсатиш, ёшларимизнинг қизиқишларини тўлароқ қондириш, маънавий тарғибот ишлар савиясини кўтариш, мазмунини яхшилаш, оммабоп мусиқий адабиётларни яратиш керак. Бунинг учун ҳар қайси соҳа ва йўналишда мақсадли дастурларни ишлаб чиқиб, уларни моддий ва ташкилий таъминлаш ила ҳаётга мунтазам татбиқ этиш шарт. Бундай ишларни таҳлил этиб, такомиллаштира бориш ҳам мақсадга мувофиқ.

1997 ва 1999 йиллари Мустақиллик байрами арафасида жуда катта муваффақият билан Самарқанд шаҳрида ўтказилган “Шарқ тароналари” Халқаро мусиқа фестиваллари, 1998 ва 2000 йиллари Тошкентда бўлиб ўтган Халқаро симфоник мусиқа фестиваллари, 2001 йили яна пойтахтимизда ўтказилган Халқ чолғулари ансамбль ва оркестрлар фестивалига уланиб кетишида бағоят катта маъно ва мазмун бор. Чунки ҳозирги замон ижодкорлиги, ижрочилиги мавқеининг кўтарилиши миллий ва умумбашарий маънавий қадриятларнинг нақадар ўзаро чамбарчас боғлиқлигини намоён қилади.

Ушбу тадбирлар жаҳон халқлари маданий бойликларини Ўзбекистонда баралла тараннум этишга, ўзбек ижодкорлари яратган сара асарларни эса дунёга танитишга, алқисса, халқаро санъаткорлик ришталарини янада мустаҳкам боғлашга хизмат қилажак.

ФАЙЗУЛЛА М.КАРОМАТЛИ НАТАЛИЯ С. ЯНОВ-ЯНОВСКАЯ

МУСИҚАШУНОСЛИК МУАММОЛАРИГА БИР НАЗАР

Сўнги ўн йиллик Ўзбекистон мусиқашунослигида янги илмий-тадқиқий ва илмий-услубий изланишлар даври бўлди. Хусусан, эндиликда мусиқий меросга бўлган жиддий эътибор ўлароқ бажарилаётган илмий - тадқиқот ишларининг м а в з у қ а м р о в и сезиларли даражада кенгайди. Шу жумладан, олдинги даврда таъқиб остига олинган мавзулардан бири — мусиқий меросимиз айрим жанрларини т а с а в в у ф кесимида ўрганиш масаласи ҳам алоҳида диққатни жалб этарли муҳим илмий йўналишлардан бири сифатида гавдаланиб қолди. Бир қатор илмий конференцияларда¹ нафақат мусиқий жанр хусусиятлари, балки уларнинг ҳар бирига хос ижровий талқин масалалари ҳам эътибордан четда қолмаётганлиги таҳсинга сазовордир. Бу борада Абдуманнон Назаров, Оқилхон Иброҳимов ва Аслиддин Низомовларнинг илмий-тадқиқий ишлари эътиборни ўзига тортади. Айниқса О.Иброҳимовнинг «Мақомлар семантикаси» ҳамда А.Низомовнинг «Марказий Осиё халқлари муסיқа маданиятида тасаввуф» мавзуларидаги докторлик диссертациялари алоҳида ажралиб туради². А.Назаровнинг Форобий, Ибн Сино ва бошқа ўрта аср атоқли намояндаларининг мусиқий илмий-назарий рисоаларига бағишланган наشرлари ҳам ҳозирда маънавий бойлигимизга янгича илмий ёндошув имконияти яратилганлигидан дарак беради³.

Мустақиллик даври мусиқашунослигимизнинг диққатни жалб этарли муҳим хусусиятларидан яна бири — ўтмиш маданий-тарихий тажрибаларини актуаллашти-

¹ «Тасаввуф ва бадиний ижодиёт» илмий-ижодий конференция, Тошкент, Санъатшунослик институти, 2001 йил, май, «Навой ва санъат» СИТИ, 2001, феврал, «Алишер Навоий ва муסיқа санъати» М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси, 2001, март.

² «Суфизм в контексте музыкальной культуры народов Центральной Азии». Душанбе, 2000.

³ А. Назаров. Форобий ва Ибн Сино мусиқий ритмика хусусида (мумтоз ийқоъ назарияси). Т. Ф. Ғулум нашриёти, 1995.

ришдир. Зотан, Шарқ алломалари ишлаб чиққан мусиқа ни (тинглаб) идрок этиш таълимотини бугун эътиборсиз қолдириш мумкин эмас. Асосан ҳис-туйғу ила тинглаш малакасига асосланган бу (ғоялар) бевосита тингловчига қаратилган ва (энг қимматли томони), тўппа-тўғри одам руҳий туйғусига маънавий-мантиқий таъсир кўрсатиш билан боғлиқ ушбу муаммо ўзбек муסיқашуносларидан Р.Юнусов, О.Иброҳимов, О.Матёкубов, А.Жумаев ишларида ҳам ёритилган.

Муסיқанинг юқорида қайд этилган маънавий хусусиятлари деярли барча анъанавий жанрларда, жумладан, дostonларда ҳам кузатилади. Бу жанр қонуниятлари охирги йилларда тобора кўпроқ тадқиқотчилар диққатини ўзига жалб этмоқда. Хусусан, «Алпомиш» дostonининг минг йиллиги муносабати билан чоп этилган мукамал нашрда Ф.Кароматлининг «Ўзбек дostonлари муסיқаси ва унинг «Алпомиш» да намoён бўлиши ҳақида»¹ эълон қилинади. Шунингдек, Ф.Кароматли (Тўраҳожидан Мирза билан ҳаммуаллифликда) мазкур дostonнинг қорақалпоқ версиясини нашрга тайёрлади², Б.Матёкубовнинг «Хоразм дoston ижрочилигининг зарҳат саҳифалари» (1999) номли китоби босмадан чиқарилди. Мусиқа тарихини ёритишга қаратилган тадқиқотларда (хоҳ ўрта аср, хоҳ ХХ аср бўлмасин) кенг минтақавий - этник ва умум миллий-маданий қамров устуворлиги намoён бўлмоқда. Бунда миллий муסיқамиз, қолаверса, кенгроқ миқoсда Яқин ва ўрта Шарқ муסיқий амалиётидан асрлар давомида етакчи аҳамият касб этиб келган бастакорлик анъаналари билан боғлиқ муаммолар тадқиқотчилар диққат марказида бўлганлигини кўра-миз. Бунинг давлли сифатида муסיқашуносларимиз Тўхтасин Ғофурбеков, Рустамбек Абдуллаев, Равшан Юнусов, Сойибжон Бегматов ва бошқаларнинг нашр этилган ишларини эслатиб ўтишнинг ўзи kifойдир. Худди шу кесимда компози-торлик ижодиёти ҳақида фикр юритадиган бўлсак, ушбу йўналишга бағишланган тадқиқотларда ҳам ҳамма мавжуд жанр ва турларни мумкин қадар кенг қамровда ўрганиш ҳаракатлари кўзга ташланади. Ушбу йўналишнинг ижобий намунаси сифатида биринчи навбатда «Ўрта Осиё ва Қозоғистон муסיқаси тарихи» (М., 1995) ҳамда ҳозирги Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) халқларининг замонавий муси-

¹ «Алпомиш». Т., «Фав», 1999.

² «Алпамыс». (Дostonдан парчалар). Т., «Санъат» журнали таҳририяти, 1999.

қий ижодиётига бағишланган нашрни (VII жилд, 3-қисм, М., 1997) кўрсатиш мумкин.

Зикр этилган «умумлашма» тадқиқотларнинг муайян жанрга бағишланган намунаси сифатида А.Жабборовнинг «Музиқий драма ва комедия жанрлари Ўзбекистон композиторлари ижодиётида» (Т., 2000) китобини алоҳида кўрсатиш мумкин. Бунда музиқий маънавийтимизда етакчи аҳамият касб этиб келаётган замонавий музиқали жанрнинг анъаналарига хос имкониятлар билан узвий боғланган ҳолдаги ривожланиш жараёнлари босқичма-босқич ёритиб берилган.

Музиқашунослигимиздаги яна бир алоҳида гуруҳни ижодий портретлар жанридаги тадқиқий ишлар ташкил этади. Булар орасида Наталия Янов-Яновскаянинг рус тилидаги «Ш. Мутал (Мутаваккил) Бурҳонов. Вақт, ҳаёт, ижод» (Т., 1999) монографияси алоҳида ажралиб туради. Ушбу монография давримиз улкан ижодий сиймосининг ҳаёти ва ижодига хос асосий воқоаларни тўла қамровли ёритилишида биринчи тажриба сифатида гавдаланади. Энг муҳими — Мутаваккил Бурҳонов сиймоси ўта долзарб умум башарий Фарб ва Шарқ музиқасидаги ўзаро ижобий таъсир кесимида, қадимий ўзбек, тожик ва умуман шарқона миллий музиқий, тасвирий воситаларнинг замонавий композиторлик ижодиётида мавжуд музиқий ривож тизимлари билан узвий боғланишни таъминловчи услубга алоҳида эътибор берилган.

Музиқа фани намояндлари фаолиятини ёритувчи монография ёки мақолалар орасида истеъдодли фольклоршунос марҳум Каримахон Олимбоева-Аҳмедовага бағишланган «Ўзбек аёли ҳаётида музиқа» (Т., 1998) нашри алоҳида ажралиб туради, ўзбек халқ музиқаси, айниқса аёллар музиқий ҳаёти билан яқиндан қизиққан меҳнатсевар тадқиқотчи хотирасига бағишланган ушбу китобда олиманинг меҳр билан амалга оширган узоқ муддатли экспедиция ёзувлари ҳамда айрим илмий ишлари билан бир қаторда замондош ҳамкасбларининг хотиралари ўрин олган. Ижодкорларга бағишланган нашрлар орасида фаолият кўрсатаётган «Ўзбекистон композиторлари ва музиқашунослари» ҳақидаги маълумотнома (Т.Головянц, Е.Мейке. Т., 1999) билан бир қаторда айрим ижодкорларга бағишланган монографиялар ҳам истиқлол даври маҳсулотларидандир, албатта. Бу жиҳатдан санъ-

атшунослик фанлари доктори, профессор Тўхтасин Ғофурбековнинг кўп йиллик педагогик, тадқиқотчилик ҳамда ташкилотчилик фаолиятига бағишланган «Тўхтасин Ғофурбеков номли монографияни (В.Плунган, И.Галухенко, Т., 1998) ўзбекистон мусиқашуноси ҳақидаги илмий-оммабоп китоб сифатида баҳолаш мумкин. Айнан монография бўлмаса-да, Файзулла М.Кароматли (Кароматов) туғилганига 70 йил тўлиши муносабати билан унинг фаолиятига хос деярли барча қирраларни ёритувчи «Маълумотнома» (нашрга тайёрловчи Рустамбек Абдуллаев, Т., 1996) ҳам диққатни жалб этарлидир.

Мусиқашунослик фани намояндаларига бағишланган махсус мақолалар ҳам асосан сўнгги йилларда кўпроқ нашр этила бошланди. Булар орасида Р.Юнусовнинг «Исҳоқ Ражабов – ХХ аср мақом алломаси» мавзuidaги мақоласи атоқли олим, мусиқий шарқшунослимизнинг ёрқин намындаси хотирасига бағишланган хайрли намуналардандир.

Мусиқашунос олимларимизнинг серқирра фаолиятини теран эътироф этиш борасида махсус конференция ва турли гурунлар ҳам эътиборимиздан четда қолмаслиги керак. Айтайлик, ўзбек мусиқашунослиги, қолаверса санъатшунослиги ривожидида улкан ҳиссаси бор Файзулла М.Кароматлининг 70 ва 75 таваллуд ёшлари муносабатлари билан 1996 ва 2001 йиллари ўтказилган конференциялардаги маъруза ва ахборотлар воситасида олимнинг кўп қиррали жараёнларида очилувчи чинакам кен қамровли сиймоси гавдалантирилди. Таниқли рус композитори ва фольклоршуноси Александр Кастальский (1856-1926) таъбири билан айтганда: «Анъанавий санъат, халқ санъати асрлар оша қадрланувчи бойлик қамровидир» деб исботлаш Файзулла М. Кароматли бутун ҳаёти мазмунини ташкил этади². Дарҳақиқат, ҳурматли олимнинг анъанавий ва замонавий мусиқа ижрочилигига доир илмий фаолиятини унинг 40 йилдан зиёд давр мобайнида Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтининг «Замонавий мусиқа ва фольклор» бўлимини бошқарганлиги ҳам тасдиқ

¹ Р.Юнусов. «Исҳоқ Ражабов – ХХ аср мақом алломаси» тўплам Санъатшунослик масалалари, илмий мақолалар тўплами. Т., 1998.

² Мазкур мақолада Н.С.Янов-Яновская ҳақидаги маълумот мулоҳазалар Ф.Кароматли ва, аксинча, унинг ўзига тегишлилари Н.Янов-Яновская қаламига мансубдир. *Таҳририят*.

лайди. Худди шу хусусиятларни биз унинг воситачилигида ўтказилаётган конференциялар, симпозиумлар ҳамда у тайёрлаб келган ёш мусиқашунос кадрларнинг ихтисосланишида (жумладан, 1972 йили Тошкент консерваториясида ташкил этилган «Шарқ мусиқаси» (эндиликда «Музикий шарқшунослик» ва «Анъанавий ижрочилик»ка ажралган) кафедра фаолиятини роппа-роса 25 йил бошқариб, йўналтириб турганида) ҳам кўрамиз.

Мусиқашунослик фани муайян намояндаларининг и ж о д й сиймосига хос жуда муҳим хусусиятлар кўпинча махсус х о т и р а в и й йиғинлар, конференцияларда ҳам ёритилиб келинди. Жумладан, Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтида 1993 йилда бошланган янги анъана – «Ражабийхонлик» (яъни, Юнус, Рисқи ва Йсхоқ Ражабийларнинг хотиралари муносабати билан уюштирилувчи) илмий-амалий анжуманларида ўзбек музикий меросининг муҳим масалалари, шунингдек таълим жараёни билан боғлиқ долзарб муаммолар мубоҳаса қилинадиган бўлди.

Мусиқашунослик муаммолари турли тўпламлар ва журналларда нашр этилган мақолалар, ҳимоя этилган диссертацияларда ҳам намоян бўлди. Бу жиҳатдан Н.Тоштемировнинг «Ўзбек халқ кўшиқчилиги», С.Аъзамхўжаеванинг «Ўрта Осиё республикаларида мусиқашунослик. Лад ва ритм муаммолари Ўзбекистон, Тожикистон ва Туркманистон мусиқашунослигида» мавзuidaги номзодлик диссертациялари диққатга сазовордир.

Маълум вақт эътибордан четда қолган масалаларга мусиқашуносларимизнинг аста-секин мурожаат эта бошлаганликлари ҳам қувонарлидир. Жумладан, мусиқа содиологияси муаммоларига доир ёш мусиқашуносларимиздан М.Головач, О.Беков ва бошқалар томонидан бажаилаётган ишлар ўта муҳимдир. Чунки тингловчи қандайлигини, унинг талаб-эҳтиёжини аниқ билмай туриб мусиқа санъатини ривожлантириш амри маҳолдир.

Яна бир муҳим воқелик – э с т р а д а ва ўзга турдаги эмавий мусиқа йўналишларига ҳам тадқиқотчиларимиз гомонидан диққат қарата бошланганлигидир. Айни вақтда замон ва макон муаммоларига ҳам Ўзбекистонда эътибор кучая бошлангани мақтовга сазовордир. Бу жиҳатдан

композиторлик ижодиёти доирасида Наталия С.Янов-Яновскаянинг чиқишлари диққатни жалб этарлидир. Ушбу мавзу замонавий мусиқий амалиётга тегишли жуда кўп масалалар ечимига кўмаклашуви аниқдир. Чунки турли негиздаги мусиқий санъатнинг ўзаро таъсирида, яъни анъанавий Шарқ мусиқаси ва Ғарбий Оврўпо мумтоз мусиқий жанр ва турлари, уларга хос воситаларга асосланиб шаклланган замонавий композиторлик ижодиёти муаммоларининг турли жиҳатлари мусиқадаги замон ва макон тушунчаларининг шарқона ва оврўпоий типологик турлилигига бориб тақалади.

Ўзбек мусиқашунослигининг яна бир фазилатли ша-рофати - қатағон этилган ижодкор шахслар меросини қайта тиклашда намоён бўлди. Жумладан, профессор Абдурауф Фитрат қаламига мансуб «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» китобининг қайта нашри (Т., 1993) ва улкан сиймога мақолалар бағишланди¹.

Мусиқий танқидчилик соҳасида ҳам айрим ижобий на-тижалар намоён бўлмоқда. Дарвоқе Тошкент консерваториясидаги мусиқашунослик ихтисослигига тегишли бўлин-малардан бири «Мусиқа тарихи ва танқидчилиги» деб ном олганлиги ҳам ушбу соҳага диққат-эътибор кучайганли-гидан далолат беради. Бундай натижаларга кўмак сифа-тида эса мусиқий танқидчилик муаммоларига бағишлан-ган турли танлов, илмий-назарий, илмий-амалий конферен-циялар билан бир қаторда консерватория ички имконият-лари доирасида кўп тиражли «Мусиқа» номли газетанин-чиқарилиши бўлди.

Мусиқашунослик соҳасида эришилган илмий-назарий натижалар қанчалик сермазмун бўлмасин, айтилиши вақтда давр тақозоси билан ҳал қилиниши ёки жиддийроқ эъти-бор қаратилиши керак бўлган муаммолар ҳам оз эмас. Энг муҳими – мусиқашуносликка хос ўта мураккаб соҳалақ бўйича мутахассис сифатида фаолият кўрсатиш имкони-ятига эга ёшлар тарбияси умуммусиқий таълим вазифа-лари негизини ташкил этиши керак. Бунда ҳар бир тарби-яланаётган ёш толиб нафақат ўзбек, балки жаҳон мусиқ-санъати дурдоналарининг деярли ҳамма кўринишларини

¹ Жумладан: А.Жумаев. «Абдурауф Фитрат и его современники н: «музыкальном фронте Узбекистана». (20-30 годы)». (Марказий Осиё Центральная Азия, 1997, № 1-3).

қалбан ҳис этиб ундан баҳраманд бўлишга қодир ҳамда ўз ихтисослигига тегишли турли, айтайлик, ўрта аср Шарқ қўлёмаларига йўл очиб берувчи тиллардаги хилма-хил мусиқий, маънавий манбалар билан бевосита танишиш, улар услубида иш олиб бориш имкониятига эга мусиқа-шунос кадрларни тайёрлаш, замонавий композиторлик ижодиёти муаммолари бўйича ҳам ихтисослашадиган ёшларни ўстириш ҳал қилувчи аҳамият касб этиб қолди.

Юқори малакали ижодкор композиторлар, ижрочилар ва улар муаммоси, ташвишлари амалга оширилиши билан шуғулланувчи мутахассис раҳбарият қуйидаги бир масалани қалбан чуқур ҳис этиши ва тушуниши керак деб ўйлаймиз. Кенг тушунчадаги замонавий ўзбек мусиқа маданиятининг «ягона» ривож йўли деб фақат композиторлик ижодиётига хос «кўп овозли» мусиқий жанр ва турларига ҳамда улар негизини ташкил этувчи тасвирий воситалар билан чегараланиб қолишлик ҳақиқатга мос тушмайдиган бир ёқламалиқдан ўзга нарса эмас.

Маълумки, замонавий мусиқа амалиётидаги ижодий ва ижровий фаолият кўрсаткичи бўлиш ҳар бир маҳоратли якканавоз, яккахон шахс чиқишлари ёки муайян тузилмалардаги турли ижрочи даста ва жамоалар фаолиятларининг етакчи туб таянчи миллий мусиқий мерос бўлар экан, ушбу йўналишга хилоф ҳар қандай ҳаракатнинг, жумладан, баландпарвоз иборалардаги «тадбирлар»нинг ҳам мантиқсизлиги шубҳасиздир. Лекин атиги ўн йил олдин мусиқий меросимизни етарли даражада ўз табиий кўрсаткичларида менсимай, худди орлангандай унга нисбатан ҳатто «ривожланиш», «ривожлантириш» тушунчаларини ҳам ишлатишни ўринсиз ҳисоблаб, фақатгина уни «кўп овозли» воситалар жалб этилиш йўли билангина «ўстириш» мумкин қабилдаги талқин, минг афсус, ҳозиргача нисбатан бўлса-да ҳукмрон бўлиб келмоқда. Худди шу тусда ўтмиш ўзбек чолғу ва ашула ансамблларининг «янгича» (гўё «ривожланган») намуналарини жалб этиш одат тусида бўлмоқда. Бу замонавийлик аслида анъанавий созларимизнинг асл хусусиятларидан узоқлашган ёки «оркестр» учун мослаштирилган, оврўполи созлар билан бирлашув мойиллигини таъминлашга қаратилган тадбирлардан қутилолмаётганлигимиз ачинарлидир. Ушбу иллат мустақиллик йилларида ҳам ўз таъсирини, кўр-кўрона тақлид даражасидаги «бутун дунёвий» интилувлар таъбиридаги ҳаракатларда кўпроқ намоён бўлиб келмоқда. Лекин, шунга қарамасдан айрим илмий-тадқиқий ишларда «оврўпопарастлиқ» тушунчаларига, унинг талаб ва тазйиқларига қарши оқилона

мулоҳазалар ўз ифодасини топмоқда. Бунга мисол сифатида Н.Янов-Яновскаянинг «Миллий анъаналар ва замонавий симфоник ижод. (Шарқ композиторлик мактабларининг шаклланиши)» мавзuidaги мақоласини кўрсатиш мумкин¹. Очиқчасига тўғридан-тўғри: «Фақатгина Оврўпача тасаввур (кўп овозли тизим)дан келиб чиққан ҳолда устозона (касбий, профессионал) санъат мавқеига қарашлик жуда катта англашилмовчиликларга олиб келади, оврўпапарастона фикр юритувчи: «композиторлик (ижод)га тааллуқли нота ёзувида бўлмаган музика, демак, фольклорга тегишли (дейишдан)-ўзга муқойисани билмас эди.»² Худди шундай тусдаги ёндашув айниқса 1930-1980 йиллар етакчи шиори бўлган эди. Лекин ушбу йўналишда фикр юритувчиларни тан олмаган тадқиқотчилар умум фожиа йўлини тўсиб турдилар десак катта бўлмайди. Жумладан, Ўрта Осиё ва умуман Шарқ халқлари музика тарихи билан бевосита шуғулланган атоқли музикашунос олим, санъатшунослик фанлари доктори, профессор Виктор Михайлович Беляев ўзининг «Халқ музикаси ва музика тарихи» мақоласида³ «Бутун дунё музикаий тарихи Шарқ профессионал музикасини фольклордан кейинги иккинчи босқич ҳисоблаб, Оврўпо профессионал музикасини эса учинчи» (яъни Шарқ устозона касбий музикасидан кейин шаклланган янгича босқич) деб таъкидлайди. Бу ўринда атоқли ҳинд музикашуноси фикрича: «Янги ҳаёт мавжуд классик (яъни анъанавий шарқона профессионал – Ф.К.) музикага қарама-қарши қўйилиши ва албатта, уни обрўсизлантириши мумкин эмас. У (янги ҳаёт – Ф.К.) классик музика қўшимчаси (яъни шарқона классик музика мавқеини кенгайтирувчи –Ф.К.) бўлиши шарт» Бунинг тасдиғи яна ҳам ёрқинроқ Нараяна Меноннинг қуйидаги сўзларида ойдинлашади: «Оврўпо ва Америка ушбу маданият (яъни Янги ва ўрта Шарқ халқлари мероси – Ф.К.)ни менсимасдан «этномузика» соҳасига қарашли примитив (ўта содда) даражада (дейишга) одатланган бўлсалар-да, шуни тан олаётдиларки, у (ушбу музика – Ф.К.) фақатгина антропологлар учун эмас, балки умум дунёвий йўналишдан четда бўлмаган... бутун дунё музика санъатига қулолувчи, ҳали тегилмаган (етар-

¹ «Национальные традиции и современное симфоническое творчество» Сб. «Музыкальное, театральное искусство и фольклор». Т., 1992, с. 91.

² «Национальные традиции и современное симфоническое творчество» Сб. «Музыкальное, театральное искусство и фольклор» Т., 1992, с. 91.

³ В.Беляев. О музыкальном фольклоре и древней письменности. М., 1971, с.219.

лича ўзлаштирилмаган –Ф.К) энг чуқур (мантиқли) қисми эканлигини ҳам тушуна бошладилар»¹ Энди бизнинг Ўзбекистонимиз ҳам мустақиллигимиз боис мусиқий меросимизнинг ҳамма турлари, жумладан, унинг устозона касбий (профессионал) жанр ва турлари кенг миқёсда ардоқланадиган бўла бошланиши янада жиддийлашувига ишончимиз комил.

Н.Янов-Яновская ҳам ўз тадқиқотларида замонавий ўзбек композиторлик ижодиётини биринчи навбатда миллийликка эришилганлик даражасига алоҳида эътибор берган ҳолда ёритиб келмоқда. У худди шу кесимда Ўзбекистон композиторлари симфоник асарларининг ўзига хос хусусиятларини ёритишга киришар экан, мазкур мураккаб ижодий муаммонинг ечими миллий мусиқий меросга чуқур эътибор юзага келган ҳолдагина ҳал этилишини таъкидлайди. Бу эса, ўз навбатида, тадқиқотчини қуруқ мақтовлардан халос этиб, ижодий амалиётга кўмақдош муҳим ғояларни олға суриш имконига эга бўлишлигини таъкидлаш билан бир қаторда ҳар бир композитор фаолиятини ўта (олға сурилувчи ғоя ҳамда ижодий вазифа чегарасида) умум миллий замонавий йўналишга қўшган ҳиссаси мавқеини аниқроқ кўрсатишга, ютуқларини асосли ёритишга кўмаклашади. Бундай услуб ижрочи-бастакорларга бағишланган тадқиқотларда, ўз ижобий кўмақдошлигини намоён этган. Айни вақтда ўтмиш касали, яъни ном чиқарган ижодкорга қарата мумкин қадар кўпроқ мақтовларни «ўрнига келтириш», шу мақсадда унга хос бўлмаган бутун бир йўналишни ҳам тўлалигича ҳеч тортинмасдан бир шахсга «боғлаш» ҳолатини Ҳожиакбар Ҳамидовнинг «Фахриддин Умаров» (Т., 2000) монографиясида кўрамиз. Унда муаллиф ўзбек кўшиқчилигининг қадимий негизини ташкил этиб келган лирикани ҳам Фахриддин Умаров «бунёд» этган «янги йўналиш» деб таъкидлаганининг ўзи ўта мантиқсизлик намунасидир. Ушбу тусдаги «олди-қочди»ларнинг турган-битгани маънавият (қолаверса, мазкур фан соҳаси) поклигига зарардан ўзга иш эмас, албатта. Бундай «мақтовлар», очигини айтганда, хонанда Фахриддин Умаровга ҳам обрў қўшмайди, балки аксинча, унга хос кўпгина ижобий томонларни ҳам маълум даражада бачканалаштириб қўяди.

¹ Менон Н. Традиционное музыкальное мышление и современная музыка. Музыкальная культура народов. Традиции и современность. М., 1973, с.25. (Анъанавий мусиқий тафаккур ва замонавий мусиқа. Халқлар мусиқа маданияти. Анъаналар ва замона).

Афсус, «олди-қочди» умумлашмалар мусиқамизни турли соҳалари, айниқса реконструкция этилган созлар доирасида ҳукмрон бўлиб келмоқда. Жумладан, уларнинг анъанавий созларимиздан сўзсиз «устун» туришлиklarини таъкидлаб юришликдан ўзларини «туғолмаётган»ликлари, ҳар бирига хос имкониятларининг албатта кенглигини кўкларга кўтариб ёзишлик турли ҳажмдаги «тадқиқот»ларда, нашрларда ҳамон давом этмоқда. Худди шу мақсадда ўзбек анъанавий мусиқамиз имкониятлари ибтидоий давр даражасида деб тортинмай «дангал» таъкидлашдан тоймаган ёки анъанавий чолғуларимиз имкониятларини қоралаш, яъни уни «ўта камбағал», имкониятлари чегараланган деб ерга уришлар давом этмоқдаки, бу ўз навбатида, ёшларимизнинг бундай созлардан воз кечишларига, улардан «узоқлашиб» юришларига ҳам сабаб бўлмоқда. Худди шундай «ғоялар», масалан, «Мулоқот» (2000, №3) журналида босилган мақолада ҳам ўз аксини топган. Ажабланарли бир томони шундаки, ўз имкониятлари билан устоз хонандалар репертуарига, улар томонидан ижро этилувчи, кенг ўрин олиши керак бўлган танбур, дуторларни деярли тор босиб кетганлиги ҳам ушбу таъкидланишлар маълум кўрсаткичи деса хато бўлмас. Шу мақсадда миллий чолғулар ижровий имкониятлари катта айби ҳам оврўполи мусиқий асарлар ижросини амалий «бажаролмаслиги»да деб ҳисоблашлар ҳамон давом этмоқда.

Айрим махсус мусиқа ўқув юртларида ҳамон узбек мусиқаси қачонлардир қонунлаштирилиб қолдирилган «умум танишув» даражасида, яъни 1-2 ўқув семестри давомида кичик бир фан сифатида ўтилади холос. Ваҳоланки, Оврўпода мусиқа махсус мактабларда ўн-ўн бир йил давомида ҳар куни бир неча фан кўмагида астойдил чуқур ва ҳар томонлама ўзлаштирилади. Энг муҳими, ушбу жуда жишлий ўйланиб ишлаб чиқилган ўқитув тизимини эндиликда ўзбек мусиқасига ҳам махсус соҳаларга бўлиб жорий этиш вақти келди. Бугунги мусиқий амалиётимиздаги ижрочилик ҳамда ижодиётда «миллийлик барқ уриб турсин» қабиллидаги мурожаатномаларнинг амал қилолмасдан кўп жиҳатдан оғизда, қоғозда қолиб кетаётганлигининг туб сабабларидан бири ҳам мана шу махсус мусиқий ўқув юртларидаги ўқитув дастурлари мазмунининг кескин тусда қайта қараб чиқилмаганлигидалир, албатта.

Ёшлар тарбияси учун ибратомуз фаолият муҳимлиги эсдан чиқмаслиги керак. Эски қоидаларнинг айримлари ҳалигача

қайта кўриб чиқилмаганлиги умум тарбиявий ишга жуда катта салбий зарба бериб келмоқда. Шуларнинг энг ашаддийси миллионлаб умум таълим мактабларидаги эстетик тарбия етакчи соҳаси — мусиқа фани бўйича ўқитувчилар тайёрлаш муаммосидир. Бу соҳа мутахассисларини Педагогика институтларида чинакамига тарбияланмаётганлигидадир. Сабаби — Педагогика институтларидаги «Мусиқа-педагогика» факультетлари ўқитувчиларининг лоқайдлиги, эътиборсизлиги эмас, улар томонидан ижро этилиши амалий мумкин бўлмаган вазифанинг юклатиб қўйилганидадир. Гап шундаки, институтнинг мусиқа факультетига бу соҳада умуман ўқимаган (фақатгина ўзича ашула айтишни, ҳаваскорона бирор созда чала оладиган) ҳар қандай ўрта таълим мактабини битирганни қабул қилиниши қонунлаштирилиб қўйилган. Шунинг учун улардаги «қабул имтиҳони» ҳам мусиқа мактаби биринчи синфига ўқишга келган 7-8 ёшар болани текширгандек — умум мусиқий қобилияти (ритмни ҳис этиш, овоз баланд-пастлиги фарқига аниқроқ бора олишлик кабилар) текширилиб, ўзга фанлардан имтиҳон топширишга рухсат берувчи маълум «баҳо» («балл») берилади-да, 4 йил ўқигач, яъни мусиқа мактабининг тўртинчи синф боласига (маълум даражада бўлса-да) тенглашгач унинг қўлига «олий маълумотли мусиқа ўқитувчиси» дейилган диплом берилади. Ўзбекистон Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг ушбу масалани ҳал этишга хоҳишлари ҳам йўқлиги ажабланарлидир. Яъни Педагогика институтларининг «мусиқа» факультетларига фақатгина умум таълим эмас, балки мусиқадан ҳам ўрта маълумоти борларнигина қабул қилиш керак. Умум таълим мактабларидаги ўқувчиларнинг аянчли аҳволдаги «мусиқа дарси» ҳалиям давом этмоқда. Натижада тингловчи савияси пастлиги маънавий амалиётимиз етакчи ўзакларидан бўлмиш хонандалик, созандалик санъатига нисбатан талабчанликнинг борган сари сусайиши ва ҳатто унга нисбатан бефарқ бўлаётганларига ҳам сабаб бўлмоқда.

Ўзининг ўта нозик хусусиятлари билан алоҳида ажралиб турувчи ва бунга эришувни таъминловчи меросимиз мусиқий имкониятлари (айниқса мумтоз устозона намуналарда) етакчи аҳамият касб этиб келган анъанавий даста (ансамбл) қонун-қоидаларининг пайсалга солиниб келинаётганлиги ва кўп жиҳатдан ушбу соҳа аслийлигига «жиёнат» ҳатто айрим таниқли созанда-хонандаларимиз томонидан ҳам содир этилмоқдаки, ушбу муаммо-

нинг муסיқашунослигимиз диққат марказида бўлиши кераклигини бугунги мустақиллик имкониятлари тақозо этмоқда десак муболаға бўлмайди.

Муסיқий тарих саҳифаларига жиддий эътибор эса алломаларимиз томонидан қолдирилган муסיқий рисолалар ва ўрта аср кўлёмаларидан бошланади. Бир вақтлар (аниқроғи, ўтган XX асрнинг 70-80 йилларигача) минтақамизда ушбу манбаларни ўқиб таҳлил эта оладиган муסיқашунос деярли бўлмаганлиги туфайли ушбу кўлёмалар асосан филологлар, шарқшунос тарихчиларимиз таржималарида мутахассисларга етказиларди. Худди шу сабабдан ҳам йирик алломаларимизнинг жуда мураккаб жиддий муסיқий-назарий тадқиқот (рисола)ларидаги туб гоё ва талаб этилувчи илмий аниқликлар йўқоларди ёки шу тусдаги боблар туширилиб қолдириларди.

Ўзбекона ва умуман шарқона атамалар муаммоси муסיқашунослигимиз учун ўта муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки кўп ўн йилликлар давомида уларнинг турли жиҳатлари эътибордан четда қолдирилиб келингани сабабли, баъзида ўз маъносига мос келмайдиган вазият, воқеликка нисбатан ишлатила берилган атама ҳам турли чалкаш тушунчалар мустаҳкамланиб қолишига сабаб бўлиб келмоқда. Жумладан, «халқ чолғулари» бўлими ёки «халқ чолғулари оркестри» иборалари мазкур атамадан тушинилаётган қадимий чолғуларимиз эмас, балки шу қатори ўз имкониятлари, кўп жиҳатдан қиёфаси ҳам ўзгартирилиб, оврўпо чолғу оркестри ижрочилигига мослаштирилган созлар ва улардан тузилган оркестрлар, ансамбллар ҳам кўзда тутилади. Бу эса ўз навбатида «халқ чолғулари» бўлимига, айтайлик, киришга ихтиёр билдирган, хоҳиши бўлган болаларнинг ҳам бутунлай ўзга соз ва дастур бўйича шуғулланиб қолишликларига кўп йиллар давомида сабаб бўлиб келишлиги билан бир қаторда, деярли мустақиллигимизгача халқ номида юритилиши лозим бўлган ҳақиқий анъанавий чолғулар ва уларга мос дастурларнинг тўлалигича тузилмай келинганликларига сабабкор бўлиб келган. Номидан келиб чиққанда «халқ сози анъанавий муסיқа ўзлаштирилиши мавжуд» деган ҳар қандай ўзбек аҳли ўзга вазият ҳукмрон бўлиб келаётганлигидан хабарсиз ҳам қолаверади. Атамалар, муайян ном ўз жисмига лойик бўлишлигини таъминлаш, яъни ўзгартирилган созларимизга нисбатан «реконструкция» этилган ёки муайян ўзгарувдагисига ярашиқли ўзга мавжуд атамаларни қўллаш керак, албатта.

Айни вақтда миллий ва оврўпо созлар қоришуви, кенгроқ миқёсда эса замонавий муסיқавий ривожда ўзбек мил

лий анъаналари, ижровий имкониятларга бой мероси билан бир қаторда оврўполи, жумладан, рус композиторлари мусиқаси ўзлаштируви муҳим вазифалардан бири бўлиб келаётганлиги табиийдир. Бунда турли имкониятлардаги мусиқий маданият, улардаги турларнинг ўзаро таъсир кучида ривожланиши ҳамда ҳар бирининг айнан бир замонда ишлатилиб турилганининг замонавий хусусиятлари устида фикр юритиш муҳимдир.

Тарих ва замонавийлик, анъанавий мерос ва янги мусиқий тузилмалар «Ўрта Шарқ маданияти. Мусиқа, театр санъати ва фольклор» («Культура Среднего Востока. Музыкальный театр, искусство и фольклор») (Т., 1992) тўпламидаги мусиқа муаммоларига бағишланган мақолалар мавзуини ташкил этади. Бунда тарихий тусдаги маълумотномалар катта гуруҳи (Ф.Кароматли, А.Назаров, Д.Рашидова, А.Жумаев, А.Малкеева) билан бир қаторда замонавий санъатда анъанавий негиз мутаносиблиги даражаларига бағишланган (Р.Абдуллаев, Н. Янов-Яновская, Ч.Носирова, О.Матёкубов, Г.Кузнецова) мақолалар ташкил этади. Худди шу йўналишни «Ўзбекистон мусиқий фани муаммолари» («Проблемы музыкальной науки Узбекистана») (Т., 1997) тўпламида ҳам кўрамыз. Республикамиз мусиқа маданиятининг кечаги ва бугунги воқеликлари бунда тарихий давр йўналиши оқимига хос муайян лаҳзалари ёритиб берилган. Н.Янов-Яновскаянинг «XX аср бошланиши ва охирида Ўзбекистондаги мусиқий-тарихий вазият» ҳамда О.Азимованинг «Мусиқий синтаксис негизида» мақолалари шулар жумласидандир.

XX аср мусиқашунослиги тарихи доирасида ушбу ўн йиллик жуда ҳам мураккаб ва айни вақтда илдамлашаётган умум ҳаракат сифатида қабул этилади. Агар унинг етакчи томонига диққатни жалб этадиган бўлсак, биз, бир томондан, ўзбек анъанавий мусиқаси улкан эстетик моҳиятини тушуниб тасдиқлагани, иккинчи томондан, XX асрда асосланган ва ўзбек маданиятида, худди ўзга бадий тизимлар каби инкор эта олинмаган композиторлик ижодиёти тан олинганлигини кўрамыз. Ушбу йўналишларни қўллаб-қувватлаш ва сингдириб бориш ўзбек мусиқашунослигининг муқаддас бурчидир.

ЎЗБЕК БАСТАКОРЛИГИДА МУАЛЛИФЛИК МАСАЛАСИГА ДОИР

Узоқ мозийдан бизга инъом этилган беадад қадриятимиз – бастакорлик санъатидир. Минг таассуфки, энг яқин салафларимизу, ўзимиз ўн беш асрлик ана шу бойлик қадрига ета олмай келдик. Мусиқашуносларимизнинг қарийб 99 фоиз тадқиқотлари XX аср ўртасидаги 70 йил ичида Ўзбекистонда жуда изчил (баъзан, зўравон мафкура туйфайли) сингдирилган композиторлар ижодига ажратилдию, она заминимизда униб вояга етган, ўзининг не-не шакл ва услубларини ана шу бир ярим минг йил мобайнида қўлга киритган бастакорларимиз ижоди бир чеккага суриб қўйилди.

Табаррук и с л о м м а д а н и я т и ва, демак, т а ф а к к у р и г а тенгдош бастакорлик санъатимиз тарқалган ва ривож топган воҳаларда – имоний ғоялар барқ уриб, урушлар ўрнини-осудалик, адоват ўрнини – адолат эгаллаб келган. Яқунланган XX-аср давомида эса, бу анъана мазкур ижод соҳибларининг ҳатто номланиши борасида бир фикрга келинмади ва ҳанузгача – етти ёт бегона «мелодиячи-композитор», «қойиши-композитор» сингари қўлбола «ясамалар» уларга нисбатан ишлатилмоқда.

Табиий савол туғилади. Инсон туйғуларини атрофлича ифодалаб, унга алладан-марсиягача ҳамнафас бўлиб келган бастакорлик ижодиётининг бадийий сеҳри, етуклик мўъжизаси нимада?

Ва, янада муайянроқ савол: «Муножот»у, «Мустазод», «Насруллоий»у, «Қўштор» каби у м м о н м а з м у н куйларимиз - қачон, кимлар томонидан ижод этилган? Бастакорлик санъати миллиарддан зиёд аҳоли яшаб келаётган улкан м и н т а қ а д а шаклланиб, ривожланиб келган. Лекин ҳанузгача, бу турфа ижод турининг тарихий, назарий, эстетик ва фалсафий муаммолари мустақилона тадқиқ этилмай келинди. Ҳатто, Форобийнинг «Китоб ул-мусиқи ал-кабир» (X аср)идан – Дарвишали Чангийнинг «Тухфат ус-сурур» (XVI-XVII асрлар чегарасидаги) асари каби қатор ноёб манбаларда ёритилган бастакорлик масалалари ҳамон умумлаштирилганича йўқ.

Мазкур илмий мураккаб масалаларни атрофлича ҳал этиш, шу билан бирга муайян амалий (ҳозирги замон бастакорлари учун фойдали) самарани қўлга киритишда наинки мусиқий рисоалар, балки билвосита манбалардан ҳам фойдаланиш мумкин. Айтайлик, Ҳайдар Хоразмийнинг «Гулшан ул-асрор» (1409-1414 йиллар)идаги мисраларга қулоқ тутайлик:

*«Рост» қил оҳанги «Наво»у «Ҳижоз»,
Т у з ётуғони бирла шутурғуни соз.
Турк сурудини тузук бирла т у з,
Яхши аёлга била кўкла қўбуз.*

Шунга ўхшаш ўнлаб манбаларда муайян («Чоргоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» каби) юзлаб мумтоз куйларимиз таърифидан сўнг – улар қайси шоир ғазали билан ижро этилганлиги ва муҳими, ана шу шеър матнидан албатта иқтибос келтирилади. Номинанбада келтирилган куй-ўзбек мероси қатламларидан аниқланганидан сўнг, шеър тўлалигича изланади ва ҳар иккала (мусиқий ва назмий) матнлар бир-бирига мантиқан мослаштирилиб, шаклан ва мазмунан таққосланади. Шу аснода, 10 йилдан зиёдроқ муқаддам биз, Алишер Навоий ғазалига Хожа Абдулло Марварид яратган «Мустазод»ни ва Бобурнинг ўз ғазалига басталаган «Савти Чоргоҳ» йўлларидаги асарини гипотетик тиклашга¹ ҳаракат қилдик.

Узоққа бормаюликда шу кунгача адабиётшуносларгина таъриф этаётган «Бобурнома» айна бастакорлигимиз аънаналари, шакл ва услублари манбаи сифатида ҳануз муфассал таҳлил қилинмаганлигини эслайлик. Албатта, Бобурдан илгариги муаллифлар XV-XVI аср бошланишидаги ижрочилик ва ижодий ютуқларига оид маълумотлар қолдиришган. Илло, ўзи болалик чоғларида ноқ, Соҳибқирон Амир Темур паннабираси эканлигагина тўла ҳис этиб, буткул масъулият аро адабиётигагина эмас, санъат, илму фан сари талпинган, ҳатто ардоқли бастакорларга эргашиб, айрим мусиқа асарлари яратиш-

¹ Т.Гафурбеков. Творческие ресурсы национальной монодии и их преломление в узбекской советской музыке. -Ташкент:Фан, 1987

га муяссар бўлган – Бобур гувоҳликлари¹ олдида, унинг салафлари бироз ожиздек кўринади.

Мана, «Бобурнома»нинг илк (ҳижрий 899-йил) воқеатларидаги сатрларга эътибор беринг: «Элининг орасида ҳусн ҳейли бордур. Юсуф Ҳожаким мусиқада машҳурдир» — деб ёзади Бобур ва фахр билан, қўшиб қўяди: «Андижонийдур».

Юсуф Хожа Андижоний ҳақида Навоий, Давлатшоҳ Самарқандий, Дарвишали Чангийлар ҳам маълумотлар қолдиришган. Лекин буларда аллома бастакор бутун бир воҳанинг бадийи р а м з и эканлиги таъкидланмаган.

Бобур, ўзининг узоқ ва яқин ўтмишдошларидан фарқли ўлароқ, бадийи ижодию илмий меросида бастакорликка а с л т у р к и й мавқедан ёндашади:

*Сўзунг, қилигинг, навозишингму этай,
Овозу усулингнию созингниму дей.*

Қарангки, Бобур гўё серфаол бастакорни ўзига яқин тутиб, аслан ўзбекона, ҳам ярим ҳазил мурожаат этаётгандек, унинг ижодига баҳо бера туриб, қай бири, яъни куйими, ижросими, усулими ёинки сози мақтовга лойиқлигини ажрата билмаётганлигини тан олаётганидек туюлади.

Забардаст манбашунос ва мақомшунос олим И.Ражабов қайд этганидек, ўзбек мумтоз шеърияти мусиқашуносларга мажозийгина эмас, айрим намуналарда т о м маънодаги далилларни бериши мумкин. Бу фикрга таяниб, узоқ ва яқин ўтмиш шоирлари ижодида ана шундай талқинларни кўпдан-кўп мисолларда учратдик. Масалан, ўзаро устоз-шогирдлик ришталари билан боғланган Лутфий – Навоий – Бобурлар меросидагина айнан бастакорлик санъатига бевосита ва билвосита бағишланган ана шундай мисралар кам эмас. Қизиғи шундаки, ҳар уччала шоирда бири, – бири (аввалгиси) нинг вариантига ўхшаш байтлар тизими мавжуддир:

¹ Т.Ғофурбеков. Бобур мусиқа хусусида (Гулистон. 1994, № 1)

Лутфий:

*Лутфий Ҳирида қолмади шеърингга муштари,
Азми «Ҳижоз» қ и л к и мақоминг «Ироқ» эмиш.*

Навоий:

*Эй, муганний, тут «Ироқ» оҳангшо кўргуз «Ҳижоз»,
Ким Навоий хотири бўлмиш Хуросондин малул.*

Диққатга сазовор томони шундаки, ҳар иккала шоир бир хил номдаги икки асар («Ҳижоз» ва «Ироқ») яратиш (Лутфий – «қилки», Навоийда – «тут» ҳамда «кўргуз») борасидаги фикрлар атрофида ўз шеъринг об-разларини мужассамлайдилар. Боз устига, Лутфий Ҳирот шаҳридан, Навоий Хуросондан ранжиб, мазкур мусиқий асарлардан малҳам излаётгандай кўринади. Ва ниҳоят, Навоий – бевосита асар яратувчиси – муганний (кенг маънода ижодкори)га мурожаат қилса, Лутфий ўзигагина ишора келтиради.

Худди шу йўсинда Навоий ва Бобур шеъриятига ёндашилса, фикримизни қуйидаги байтлар заминида таҳлил этишимиз мумкин:

Навоий:

*Сўзда Навоий, не десанг чин дегил,
«Рост» «Наво» нагмага таҳсин дегил.*

Бобур:

*Бобур, ул гул кўйида булбул киби топтинг мақом,
Бир «Навои» «Рост» қ и л мундоқ мақоминг борида.*

Бу сатрларда ҳам бевосита мусиқий мазмунга эгадош (Рост, Наво, нағма, мақом, куй каби) сўз, ибора ва касбий атамалар тизилмасида аввало назмий, шу билан бирга, маълум мусиқий-ижодий маъно мавжудлиги аён-дир. Зеро, Алишер Навоий ҳам, Бобур Мирзо ҳам ўз ижодларида ўта эркин равишда шоирона баённи маълум мазмунга эга бўлган мусиқий тафаккур билан уй-ғунлаштиришда моҳирликка эришганлар.

Умуман, Навоий, Бобурлар даври (яъни XV асрнинг иккинчи ярми – XVI асрнинг биринчи ярми) даги шеъри-

ят намуналарида юқоридаги фикримиз исботларига мисоллар ниҳоятда мўлдир. Замондошларимизга янгитдан намоён бўлаётган Ҳусайн Бойқаро «Девон»ида қуйидаги мисраларни учратдик:

*Эй Ҳусайний, эл саломат куйидин бўлгай жало,
Гар Навоий янглиг оҳанги «Ҳижоз»имни десам.*

Худди Лутфий ва Навоийларники каби, буткул галзалининг хулосавий шох байтини ташкил этган мазкур сатрларда Ҳусайн Бойқаро ҳам ўзининг энг яқин дўсти «Ҳижоз»ига қилган ишораси фақат мажозиймикин? Бу ўринда Навоий ва Ҳусайн Бойқаро алифбо сабоқлари қатори, Ҳожа Юсуф Бурҳондан олган мусиқа сабоқларини эслатиб, ҳар иккала ижодкор муайян мақом йўллари, буларга хос номланишларидаги мажозий ва том маънони қай даражада англаганликларини эътироф этиш зарур, деб ўйлаймиз.

Яна Бобурга қайтайлик. Унинг таърифлари аввалгиларга нисбатан наинки аниқроқ, балки касбийроқ кўринади. Мисол: машҳур созанда Қул Муҳаммад Удийнинг Шибиргон (Афғонистон)данлиги, уд қатори, гижжак, қўбизда моҳирлиги манбаларда қайта-қайта қайд этилган. Аммо Бобургина унинг ижоди қай даражада сермаҳсул («ҳеч ким мунча кўп ва хўб пешрав боғлағон эмас»), шу билан бирга деярли бир йўналишда («Пешравдан ўзга ишларда мунча эмастур») бўлганлигини таъкидлаган кўринади.

Устод Шайхий Нойи ҳақидаги созанда (найчи, удчи ва гижжакчи)ликка доир маълумотлар «Бобурнома»да ниҳоятда нозик, ўзга манбаларда учрамайдиган муҳим ижодий хусусият билан тўлдирилган: «Нағамотқа андоқ мустаҳзар экандурким, ҳар нағмаки эшитса, дер экандурким, фалонининг фалон пардаси мунга оҳанг(дош-Т.Х.)дур». Демак, узоқ ўтмишда Оврўподаги услуббилармондан икки-уч аср аввал ўзимизда маҳаллий ижод тафаккури маҳсулотларини ажратувчилар, бастакорликнинг зукко билимдонлари бўлганлиги шубҳасиз аксиома бўлиб чиқмоқда.

Ниҳоят, яна бир кузатув. Бобур салафларининг бадий (баъзан илмий-бадий) асарларида бастакорлик –

«туз», «тут», «кўргуз», «эт», «қил» каби умумийроқ аталар орқали ифодаланган бўлиб, «боғлаш» (яъни форсий «басталаш»нинг туркий кўриниши) воситасида жуда самдан-кам (масалан, Навоий «Қасидаи ҳилолия»сида) гаърифланган бўлса, тарихий манба сифатида тенги йўқ «Бобурнома»да «боғлагон», «боғлар», «боғладим» синтари асл туркона иборалар аксарият ҳолларда ишлатилган. Хусусан, сўнггисини Бобур (926-йил воқеотлари таркибида) ўзининг мусиқий ижодига нисбатан ўллаганлиги диққатга моликдир: «...Мулло Ёрак Панкгоҳ (пардаси-Т.Х.)да, Муҳаммад даври (усули)да боғлагон нақшини ўткарди. Яхши нақш боғлаб тур. Неча маҳал эди, мундоқ нима (нағма?-Т.Х.)ларга машғуллик қилмайдур эди. Манга ҳам дағдаға бўлди, бир лима боғлай мен. Бу таркиб бида Чоргоҳ (пардасида) Савтни боғладим». Пировардида муаллиф ҳайрон бўлиб: «Нечукким, маҳаллида мазкур бўлгусидир», деб ўшиб қўяди.

Хулоса қилиб шуни қайд этишимиз ўринлики, агар Буюк Темур ва Темурийлар салтанати даврида илм, адабиёт ва санъатда туркийлашиш жараёни кучга тўлиб, ўз чўққиси сари ҳаракатини бошлаган бўлса, Бобур ва Муҳаммад Шайбонийдек зиёлилардан чиққан, ўзлари безосита бадий ижод билан машғул бўлган давлат раҳнамолари ва уларнинг сулоалари замонида бу жараённинг гўла-тўкис авж палласини кузатиш мумкин.

Маълумки, кузатилган XV-XVI асрнинг биринчи ярмидан кейинги давр яъни XVI-XVII асрлар чегарасига эид бастакорлик санъати Дарвишали Чангий қаламига мансуб «Тухфат ус-сурур» номи билан етиб келган музикага оид рисоласида 340дан зиёд шахслар муфассал ёритилган. Биз мазкур манбадан (Д.Рашидова таржимазидаги) маълумотларни сурункасига эмас, балки-булар ниҳоятда мўллигини инобат этиб, муайян тизим атрафида жамланган ҳолда таҳлил этишни жоиз кўрдик.

Авваламбор, мазкур мукамал манбадаги бастакорлик ижоди турлари, асосий шакллари, чолғу ёки ашула йўлларининг яратилиш жараёни, булар мавзуи ва мазмуни муаммоларини алоҳида қайд этиб ўтмоқчимиз. Маълумки, ўзбек, тожик ва ўзга исломзамин халқларнинг бадий (ху-

сусан мусиқий) ижод оламидаги эътиқод ва эътимодлари – бир томондан мудом янгиланиб келган м у с т а қ и л услуб сари йўналтирилган бўлса, иккинчи тарафдан – азалдан таниш, оммавийлашган мерос намуналарига сайқал берувчи т а қ л и д и й услуб ҳам ўз анъаналарини шакллантириб келган. Шу боис, Дарвишали Чангий рисоласи саҳифаларида у ёки бу ижодкорга баҳо бериларкан, асосий мезонлардан бири тариқасида мазкур икки услубнинг қайсинисига тааллуқли эканлигини ҳеч четда қолдирилмайди. Ҳатто ўз рисоласи баёнида ҳам ана шу услубларга урғу бераётгандек, муаллиф – Аллоҳ Таоло, пайғамбарлар ва Имомқулихонга аталган назмий қасидалардан сўнг, ўзининг бево-сита (Амир Фатхий Тошкандий, Хожаи Жаъфар Қонуний) ҳамда билвосита (то афсонавий Фисоғурсу Луқмони Ҳакимларгача) устозлари ҳақида ёзар экан, буларнинг қайси бири мустақил, қайсиниси тақлидона тафаккур соҳиблари бўлганлигини қайд этиб ўтади. Хусусан, Жаъфар Қонуний наинки моҳир ижрочи, балки замонининг машҳур ижодкори, мусиқа назарияси билимдони ва бошқа касбий фазилатлар билан ном чиқарганлар қаторига киритилган.

Яна бир дастлабки хулоса. Дарвишали Чангий бево-сита устозлари орасидан Али Дўсти Найи, Мир Мастий ва Мавлоно Ҳасан Кавкабий, билвоситаларидан Ҳусайн Оқун, Имомқули Удий, Зайтун Ҳижжакий, Хожа Абдулло Марварид, Зайнулобиддин Чангий, Абдулқодир Мароғий сингари ҳам илм, ҳам ижодда бетакрор тафаккур соҳибларнинг номларини алоҳида ҳурмат ила тилга олинишини кўрамизки, бундан, муаллиф нечун айнан шулар шогирди эканлигидан фахрланиши аён кўринади. Зеро, Дарвишали Чангийнинг ўзи ҳам ана шу икки (илмий ва ижодий) соҳаларда бетақлид асарлар яратиб, замондошлари ва кейинги авлодлар томонидан энг обрўли алломалар қаторига киритилган.

Ноёб рисоладаги аксар бобларда бастакорлик ҳақида мўъжаз ё бирмунча кенг доирадаги маълумотларни учратамиз. Буларни у м у м и й ҳамда х у с у с и й (муайян) даражадагиларга ажратиб, у ёки бу ижодий мақсаднинг инъикоси тарзида таҳлиллаш, бизнинг ҳам илмий муддаомиздир.

Биринчи турдаги фикрларни Дарвишали Чангийнинг бир нечта рубоий, қасидалар ва насрий баёнлардан иборат Муқаддима ва илк (I-III) бобларда учратамиз. Бунда, бир то-

мондан мавжуд анъанага бўйсуниб, аввалдан жорий этилган баён услуби, салафлар маълумотларига таянилса, иккинчи томондан - қатор тўлдиришлар, шахсий мулоҳазалар ўрин олган ва айнан сўнгтиларни ўз ичига қамраган саҳифаларда муаллифнинг бастакорликка муносабати, бевосита ё билвосита луқма, илова нисбатлари келтирилган. Айтишлик, рисоладан-рисолага кўчиб юрувчи 12 мақом тизими юзага келиши ҳақида фикрлар орасига Дарвишали Чангий-буларнинг 4 тасини «моҳирлик паноҳкори Хожа Абдулқодир», яна 4 тасини Султон Увайс яратганликларига ишора қилиб ўтади. Ва яна бир ўта муҳим қўшимча қўшади: «Ҳар икки мақом (бу ерда парда, товушлар тизилмаси-Т.Ҳ.) дан битта шўба чиқарилган»¹. Демак, муаллиф бу ва бунга ўхшаш аксарият ҳолатларда соф илмий баённи ўз ижодий тажрибасига таяниб б а с т а к о р о н а мулоҳаза, амалий маслаҳатлари билан ойдинлаштиради.

Хусусан, 17 усул ва уламоларнинг булар атрофидаги баҳсларидан баён этувчи IV бобда, бастакорлик жараёнига бевосита алоқадор муаммолар, фикримизча қуйидагилардир: усул ижодчилиги, уларнинг кўпая бориш силсила (прогрессия)си, табиатнинг яратувчилик омиллари қушлар сайраши ва муайян усуллар юзага келиши². Албатта, салафлари ҳамда ўзга ижод соҳаларига изчил таяна келган Дарвишали Чангий маълумотларининг бариси ҳам тўла-тўқис ҳақиқатдир, дейиш қийин, албатта. Илло «маърифатчилар доноси» Мирзо Улуғбек муайян усуллар яратганлиги, «истеъдод ва эзгулик хазинабони» Ҳусайн Бойқаро 17 та, «миллат ва дин саранжомчиси» Алишер Навоий 7 та усул муаллифи бўлганликлари, шубҳасиз, яқин келажакда илмий ойдинлашуви учун ўта зарур бебаҳо далиллардир.

¹ Хафиз Дарвиш Али ал-Хакани ибн Мирзо Али Чанги ибн Абдул Али Конуни ибн Амир Хошим Конуни ибн Хожа Абдулла Марварид. Трактат о музыке. Пер. с пер.-таджикского языка Д.Рашидовой. Библиотека НИИ Искусствознания. Инв.№879. С.28.

² Қизиқ бир қисс: 1993 йили оламдан кўз юмган XX асрнинг энг забардаст композиторларидан-фарангистонлик О.Мессиаен ҳам ўз вақтида ҳинд усуллари ва қушлар тили орасида узвий боғлиқлик мавжудлигини наинки илмий, балки ижодий исботлаб берди.

«Тухфат ус-сурур»нинг А.А.Семёнов нашрга тайёрлаган матнида V-VI боблар номаълум бир мантиқ (балки мантиқсизлик?) асосида бирлаштирилиб, «О музыкальных инструментах» деган номни олган ва фақатгина ўтмиш созлари манбаи сифатида таҳлилланиб келинган Аслида буларнинг биринчисидаги аксарият саҳифалари шарҳона таълиф а с о с л а р и, мавжуд мусиқавий шакл ва (ҳозирги истиҳол билан айтганда) жанрлар таърифи ажратилган. Боз устига, мазкур, алоҳида муаммо тарзида кўриляётган Дарвишали Чангийнинг бири-бирига уйғун уланиб кетаётган илмий-бадиий қайдлари мана шу бобнинг ўзида монодия замин ижод таълимоти инъикосланганлигидан далолат беради.

Хусусан қор, қавл, амал, пешрав, савт, нақш, рехта сажъ каби шаклларнинг лўндагина тарихий ва назарий таърифи, насрий баён, назмий мисралар билан тўлдирилиши мазкур услуб исботидир.

V боб пировардида рисоланинг яна бир, шу кунга қадаҳдиққат четида қолиб келган «сир»и мавжуд: Дарвишал Чангий ўз олдида бир томондан мусиқа илми баённи иккинчи томондан ўзига хос т а з к и р а тузишни мақсад қилиб қўйганини таъкидлайди¹. Демак, муаллиф — созанда, шоир, мусиқашунос ва бастакор бўла туриб, айнан ана шу ниятини кўзлаганлигини инобатга олсак, мазкур рисола-тарихан илк мусиқий тазкиралардан бирикканлигини ҳам эътироф этишимиз зарур.

Асардаги VI-XII (яъни жамаи 7) бобларда бастакорлик санъатига бевосита устуворлик мавқеи берилиб, мазкур ижоднинг деярли барча сиру синоатлари, хусусан мозийдан етиб келган афсона, ривоятлардан тортиб муайян манбалардан тўпланган, номи, шеър ва куй муаллифлари, баъзан яратилган даври ва жараёни аниқ далиллар билан бойитилган асарларга оид маълумотлар мавжуд. Буларнинг аксарияти баёнида Дарвишали Чангийнинг ижрочи (созанда, хонанда)лик, бастакорлик ва олимлик маҳорати тўла тўкис ўз самарасини беради. Маълумки, Машриқда ҳам Мағрибда ҳам яратилган янги асарни унинг илк ижрочисига бағишлаш анъанаси асрлар мобайнида шаклланиб

¹ Мазкур манба, 64-бет.

келган. Рисола (VII боб)даги Устод Шодийнинг ижодий таърифиди қуйидагиларни ўқиймиз: «...унинг 12 та шогирди мавжуд эди... ва Ҳирот қалъасида - Ироқ пардаси (мақоми), Фаръ усулида 12 та нақш яратиб, буларни қай бир шогирди энг юксак даражада талқин этса ўшанга бағишлананжаклигини эълон қилади»¹. Шу боис мухаммас усулидаги «Сунбулий» асари Юсуф Андижонийга, Турк-зарб усулидаги «Дили шиша» Мир Ҳиравийга, яна мухаммас усулидаги «Ханжар» Али Кармалга ва ҳ.к. бағишланган экан.

Оврўподан фарқли ўлароқ, шогирд-устозга эмас, балки унинг ниҳоятда ибратли а к с и тарзидаги бағишлов намунаси Дарвишали Чангий эътиборини ўзига тортган, бунда у – бастакорлик соҳасидаги асл ва шарқона ҳиммат, бўлажак касбдошига эътимод, ҳақиқий истеъдодига эътирофнинг том маънодаги мисолини кўра олган.

Муаллиф, ўзи таъкидлаганидек, баъзан салафларидан маълумотларни олиб, буларга замон зайли, ўзининг ижодкорона ва шубҳасиз ўта эҳтиросли диди билан ёндашади. Абу Абдулло Рудакийнинг иродали иш тутиши, маҳоратли ижро ва ижодчилиги туфайли она юртга қайтиш заруратини англаган Бухоро амири Наср ибн Аҳмад Сомоний ҳақидаги афсона Дарвишали Чангий талқинида айнан ана шундай йўсинда бойитилган: «Бу воқеа замондош олимларни ҳайратлангирмоқда, деб таъкидлайди, у, зеро шеър соддагина, нозик тафаккур ва мазмундорлик жиҳатдан оддийгина... Лекин устоднинг мусиқа илмида моҳирлиги, ва, балки, мазкур шеърни қавл ёки савт шаклида қуйлаганлиги туфайлигина муваффақиятга эришгандир»².

Ажратилган мухтасар ҳажмдан чиқиб кетмаслик ниятида, биз илк бор ўртага қўйилаётган у м м о н д е к муаммонинг фақат бир томони — 15 асрлик тан олинажак феномен, яъни ўзбек-бастакорлик ижодининг атиги муаллифлик масаласига т а р и х и й нуқтаи назардан ёндашишни ўз олдимишга мақсад қилиб қўйдик. Зеро, ана шу 1,5 минг йиллик улкан даврнинг айна кузатиб чиқилган XV-XVII аср биринчи ярмидаги раънақи илмсевар ва санъатсевар Соҳи-

¹ Ўша манба, 162 - бет.

² Ўша манба, 78-бет

бқирон Темурбек ва унинг бирламчи сулоласи даврига тўғри келиб, тарихнинг ўзи инъом этган серомил жараёни кашф этди ва мусиқа санъати соҳасида д е м и у р г (бир шахнинг ўзида ижрочи, ижодкор ва таҳлилчи) л а р юзага келишига ҳал этувчи сабаб бўлди. Фикримизча: шундайин бўлмаганида, асрлар мобайнида илмий, амалий ва ижодий йўсинларда бир қатъий мавқега кўтарилган «Дувоздаҳмақом» туркуми айнан шу 2-2,5 асрда янги туркум – «Шашмақом»га пайвандланиб кетармиди?

Ёки бўлмаса, аллома Алишер Навоий («Мажолис ун-нафоис»), «Ҳолати Паҳлавон Муҳаммад»ида) таъкидлаганидек, т а қ л и д и й ижоддан м у с т а қ и л бастакорлик устуворлиги бунчалик кўндаланг қўйилармиди?

Хуллас, сўнги 15-20 йил давомида ўзбек бастакорлик санъати борасидаги кузатувлар, XX асрнинг ҳеч бўлмаганида пировард йилларида мувозанат тикланиб, юзлаб композиторлар қатори, ўнлаб бастакорлар ижодига диққат-эътибор берилаётганлиги — наинки тарихий ҳақиқат тиакланаётганлигидан, балки мусиқашунослигимиз олдидаги ўта долзарб муаммо ўз тадқиқотчиларини топаётганлигидан яхши дололат беради.

Бу борада «Мусиқа ижодиёти масалалари» тўпламининг дастлабки (1997) сонидан Ю. Ражабий, К. Жабборов, С. Калонов, Ф. Содиқовдек беназир бастакорларимиз мероси илк бор таҳлилланганлиги, Тошкент Давлат Консерваториясини камина синфи бўйича битирганлар Ф. Мамадалиев (Д. Орипова, 1994), И. Икромов (Ч. Эргашева, 1998), А. Исмоилов (У. Мамажонов, 2001) каби атоқли ижодкорларимиз асарлари тадқиқ этилаётганлиги эътиборга моликдир.

Зокир ОРИПОВ

НАВОИЙ ДАВРИ МУСИҚА РИСОЛАЛАРИ ҲАҚИДА

*Муганний, келу черт турконо соз,
Мақоми «Наво», йўқса «Турки ҳижоз»,
Навоийнинг ашъоридан неча байт
Менинг ҳасби ҳолим тотиб туркий айт.¹*
Алишер Навоий

Навоий ижодини ўрганувчиларнинг кўпчилиги бу улуғ зотни шеърятдан кейин мусиқа ва илми мусиқийда тенгсиз бир сиймо бўлган деб таъкидлайдилар. Баъзи мусиқа-шунослар, жумладан Зайнулобиддин Ҳусайний (XV) ишора билан², З.Ҳ.Каримова тўғридан тўғри у улуғ зотнинг тахаллуслари Навоий бўлишлиги ҳам мусиқага яқинликларидан, деб ёзадилар.³ Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483-1530) «Бобурнома»да: «Яна мусиқийда яхши нималар боғлабдур. Яхши нақшлари ва яхши пешравлари бордир», дейди,⁴ яъни Навоийни ҳам мусиқа назариётчиси, ҳам бастакор сифатида танитади. Абдурауф Фитрат «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» асарида «Навоийнинг ўзи ҳам мусиқийда бир рисола ёзгон деб сўйланмақдир» сўзларини битиб «Қари Наво» ёки «Қари Навоий» куйи ҳақида: «Бу куйнинг жуда эски бир куй экани ҳар томонда сўйланиб турур. Бухоронинг эски мусиқа-шуносларнинг орасида бу куйнинг Навоий асари бўлғони сўйланадир. Мана бу маълумотлардан сўнг «Қари Навоий» куйининг Алишер Навоий асари бўлғони эҳти-моли кучланиб қолур», дейди.⁵

¹ Алишер Навоий. Хамса. Гафур Фулом номидаги нашриёт. Тошкент, 1986й. 6. 357

² Зайнулобиддин Маҳмуди Ҳусайни. Қонуни илми ва амалий мусиқи. Таҳия, таҳқиқ ва факсемилси дастанавис ва тавзеҳоти Асқарали Рачабов. Нашриёти «Дониш», Душанбе, 1987, с 35.

³ З.Г.Каримова. Навои в музыке. Издательство им.Гафура Гуляма. Тошкент, 1998, с.8.

⁴ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Нашрга тайёрловчи Порсо Шамсиев. «Юлдузча» нашриёти. Тошкент, 1989, 154 б.

⁵ Фитрат. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. Нашрга тайёрловчи Каримбек Ҳасан. Тошкент, 1993, 43 б.

✓ Афсуски, Ҳазратнинг деярли барча адабий-бадний, илмий асарлари бизгача етиб келгани ҳолда улуғ зотнинг соф мусиқий илмга бағишланган асарлари ёки ба-сталаган куйлари ҳақида аниқ далил ва исботларга эга эмасмиз.

Бироқ Алишер Навоийнинг адабий-бадний, илмий-адабий меросини ўрганар эканмиз, кўз олдимизда улуғ шоир, буюк аллома ва улкан мусиқашунос сиймоси гавдаланади. Чунки унинг адабий-илмий асарларида мусиқа назари-яси ва амалиётига оид турли масалалар кенг, атрофлича ёритилган, ўн икки мақом тизими даврлари, чолғу асбоблар таснифи ўз таърифини топган. Алишер Навоий Абу Наср Форобий (870-950) ва Абу Али ибн Сино (980-1037) илмий-мусиқий қарашларини ривожлантириб, мусиқий илмни ўрганишни асосан икки қисмга бўлади: илми таълиф (мусиқий товушлар — нағмаларни ўрганувчи фан) ҳамда илми итқо (яъни мусиқий ритм, шартли равишда мусиқий вазнларни ўрганувчи фан дейиш мумкин).

Навоий «Сабъан сайёр» достонида мусиқани қай даражада билишини хоразмлик мусофир тилидан шундай баҳолайди:

*Санъатим анда соз чалмоқ иши,
Билмайин ман каби ишимни киши
Илми адвору фанни мусиқий
Мендин ул илм аҳли таҳқиқи.¹*

Навоий тутган олий мақом, мусиқадаги чуқур билим у зотга буюк мусиқий устодлар ва истеъдодли мусиқий талабаларнинг талпинишига ва шогирд тушишига сабаб бўлди. Кўпгина мусиқий рисоалар муаллифлари ўз асарларини, Хондамирнинг (1480-1535) «Макоримул ахлоқ» асарида айтилганидек, «Навоийнинг кутубхонасида ва Навоий томонидан ҳар жиҳатдан таъминланган ҳолда» ёзганлар.² У кўп машҳур мусиқачиларга йўл кўрсатувчи, устоз, ҳомий, раҳнамо эди. Бу жиҳатдан Мавлоно Биноий ҳам Навоийга шогирддир! Бобурнинг ёзишича, Биноий

⁶ Алишер Навоий. Хамса. Ғофур Ғулом номидаги нашриёт. Тошкент, 1986, 357 б.

⁷ Хондамир. Макоримул ахлоқ. Форсчадан М.Фахриддинов ва П.Шамсиев таржимаси. Ғофур Ғулом номидаги нашриёт. Тошкент 1967, 5 б.

«...бурунлар мусиқийдин беҳабар экандир, бу жиҳатдин Алишербек таън қилур экандур. Бир йил Мирзо (Хусайн Бойқаро) Марвга қишлай борганда –Алишербек ҳам бо-
рур. Биноий Ҳирийда қолур. У қиш мусиқий машқ қилур,
ёзгача онча бўлурким, ишлар боғлар. Ёш Мирзо Ҳирий
келганда савт ва нақш ўткарур. Алишербек таажоуб қилиб
гаҳсин қилур».¹ Сўнг Навоий маслаҳати билан «Мавлоно
Биноийдағи бу фанда рисолалар битдилар».² «Закийлар-
га яширин қолмасинки, ёзувчиларнинг касод моллари бу
шарофатли соясида тўлиқ қимматга эга бўлиб, ул ҳазрат-
нинг ном-шарафлариға бағишланган балоғат нишонли
китоблар ва фасоҳатли таснифлар юзага чиқди»³. Бу «ба-
лоғат нишонли китоблар ва фасоҳатли таснифлар» қато-
рига, Навоий мусиқачиларнинг «назарий маълумотини
орттирмақ учун тўрт буюк устозга⁴ тўртта мусиқий рисо-
ла ёздиргани... Энг сўнг Мавлоно Жомийдан сўраб бешин-
чи рисола ёздиргани» ҳам киради.⁵

Бундан ташқари, Зайнулобиддин Хусайний ўзининг
машҳур «Қонуни илми ва амали мусиқий» деб аталмиш
асарини ҳам Навоий раҳнамолигида яратган. Унинг ки-
риш қисмида Хусайний Навоийнинг илтифоти ва ёрдами
билан яратилган рисолалар рўйхатига Маҳмудийнинг «Ри-
сола дар илми мусиқий»сини ҳам киритади⁶. Навоийнинг
тоғаси Муҳаммадали Ҳарибий ўз даврининг машҳур му-
сиқашуносларидан бўлган. Ҳазратга таяниб рисола туз-
ган деган тахминлар юради. Аммо у кишининг бирон-бир
мусиқий рисолалари бизга маълум эмас.

Демак, Алишер Навоий раҳбарлигида, раҳнамолиги-
да, ҳомийлигида ёки даъвати билан яратилган, бизга маъ-
лум мусиқага оид рисолалар қуйидагилар:

Абдураҳмон Жомий. «Рисолаи мусиқий».

Зайнулобиддин Хусайний. «Қонуни илми ва амалии
мусиқий».

¹ Заҳриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Нашрга тайёрловчи Порсо Шамсиев. «Юлдузча» нашриёти. Тошкент, 1989, 162 б.

² Алишер Навоий. Хамсагул мутахаййирин. Асарлар. ўн тўртинчи том. Нашрга тайёрловчи Порсо Шамсиев. Тошкент. 1990. 141 б.

³ Хондамир. Макоримул ахлоқ. Тошкент. 1967, 62 б.

⁴ Камолиддин Биноий, Абу Алишоҳ Бўқа, Мир Муртоз ва Ҳожи Шаҳобиддин Абдулло Марваридларназарда тугилмоқда. З.О.

⁵ Фитрат. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. Нашрга тайёрловчи Каримбек Ҳасан. «Фав» нашриёти. Тошкент, 1993, 43 б.

⁶ Эслатилган манба, 62 б.

Камолиддин Биноий. «Рисола дар мусиқий».
Абу Алишоҳ Бўка. «Аслул васл».
Мир Муртоз. «Рисолаи мусиқий».
Ҳожи Шаҳобиддин Абдулло Марварид. «Рисолаи мусиқий».
Маҳмудий. «Рисола дар илми мусиқий».

Юқорида зикр этилган етти мусиқий рисоланинг аввалги учтаси, бизнинг даврда, у ёки бу даражада ўрганилган Улардан бири Техронда нашр этилган Камолиддин Биноийнинг «Рисола дар мусиқий»¹ си бўлиб, у Навоийга мадр билан бошланади, Сафиуддин Абдулмўмин Урмавий-Бағдодий (1216-1294) ва Абдулқодир Мароғий (1353-1434) мусиқий таълимотлари қисман келтирилади, соф мусиқий тушунчалар тавсиф қилинади, олдинги манбаларда учрамаган мусиқий даврлар баён этилади, Форобий, Ибн Синс ва Мароғийнинг ийқога оид фикрларидан фойдаланиб мусиқий ийқо ва шеърый аруз вазни қиёсланиб ўрганилади. Аммо у бир тузук мусиқий шарҳ билан таъминланмаган.

Иккинчи рисола Зайнулобиддин Хусайнийнинг «Қонуни»дир. Бу рисола атоқли ўзбек мусиқашуноси устоз Исҳол Ражабов томонидан ўрганилди²; А.А.Семёнов уни рус тилига эркин таржима қилди ва ниҳоят 1987 йил Душанбеда форсий матн қўлёзмаси, А.А.Семёнов таржимасининг қўлёзма факсимилалари, асл матннинг арабий алифбодани кирилицага А.Ражабов томонидан кўчирилган шакли шарҳ ва изоҳлар билан нашр этилди³. Бу рисола муқаддимида Алишер Навоийга қасида битилган. Хусайнийнинг «Қонуни» Темур ва теурийзодалар даври мусиқа илми анъаналарида бўлиб, ўтмиш олимлари таълимотлари ижодий ўзлаштирилган. Юқорида айтганимиздек, мазкур рисоланинг Душанбе нашрида яхшигина шарҳ бор, аммо ҳозирги замон мусиқашунос, мусиқачи, мутахассис ва шинавандаларга мўлжалланган мусиқий шарҳга муҳтождир.

¹ Камолиддин Биноий. Рисола дар мусиқий. Техрон. 1367 ҳ.

² Ражабов И.Р.Рукописные источники по истории музыкальной культуры народов в Средней Азии (Из собрания восточных рукописей АНУзССР Дисс...кнд. филол. Наук. Ташкент. Ленинград. 1995.

³ Зайнулобиддин Хусайни. Қонун илми ва амали мусиқи. Таҳия, таҳҳи ва факсимилси дастнавис ва тавзеҳоти Аскарали Ражабов. Нашриёт «Дониш» Душанбе, 1987.

Учинчи рисола Абдурахмон Жомийнинг «Рисолаи мусиқийси»дир. Бу асар 1960 йил А.М.Болдирев таржимаси ва В.М.Беляев таҳрири ҳамда шарҳи билан Тошкентда рус тилида нашр этилди¹. Жомий рисоланинг кириш қисмида, асарни дўстнинг (яъни Навоийнинг) тилагига жавобан яратганини ёзади. Таъкидлаш лозимки, Жомийнинг «Рисолаи мусиқийси» қимматли мусиқий манба, унинг русча таржимаси ва илмий мусиқий шарҳи юқори даражада бўлганлиги сабабли мусиқашуносларга ҳам, ижрочиларга ҳам қўл келмоқда. Асл нусхадаги фикрлар тўлиқ, тўғри, тушунарли ифода ва изоҳ этилганлиги боис, ундан ўрта асрларга хос ўзга мураккаб ёзма мусиқий обидаларни ўрганишда ҳам унумли фойдаланилмоқда. Бундан ташқари, Абдурахмон Жомийнинг «Рисолаи мусиқийси» асосида Н.И.Шодмонов филология бўйича номзодлик диссертацияси ёқлади², рисола ўзбек тилига ўтирилди³. Бу Навоий даври мусиқий ҳаётини, хусусан мусиқий атамаларнинг шаклланишини ўрганишда муҳим иш эди. Ўзбекча таржимада Жомий рисоласининг барча фазилатлари яққол акс этмагандек. Бунинг сабаби таржимоннинг мусиқашунос бўлмаганлигидан эмас, балки таржиманинг замонавий соф мусиқий шарҳга ҳам муҳтожлигидадир. Илмий жамоатчилик орасида таниқли мусиқашунос О.Матёкубов рисолага ўзбекча янгича шарҳ ёзган деган гап бор. У нашр этилганда Ҳазрат Навоий тилаги билан яратилган бу рисоланинг янги қирралари кўпчиликка ошкор бўлса шояд.

Турли муаллифларнинг Навоий лутфи билан дунёга келган бир қанча мусиқий рисолалари атоқли мусиқашунос, санъатшунослик доктори Исҳоқ Ражабов (1927-1982) илмий изланишларда ҳам ўрганилган. Агар И.Ражабовнинг «Ўрта Осиё халқлари мусиқа маданиятига оид қўлёзма манбалар» асари ва «Мусиқий лугати» нашр этилса ва кенг илмий истеъмолга киритилса, Навоий ёрдамида яратилган мусиқий рисолалар мусиқий маънавиятимиз савиясининг янада кўтарилишига хизмат қилар эди.

¹ Абдурахман Джами. Трактат о музыке, перевод А.Болдырева, комментарии В.М.Беляева.

² Шодмонов Н.И. Абдурахмон Жомийнинг мусиқий атамалари. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Тошкент, 1997й.

³ Абдурахмон Жомий. Рисолаи мусиқий. Форс тилидан Нафас Шодмон таржимаси. Тошкент давлат маданият институти. Тошкент, 1997.

Алишер Навоий ҳунарманддан яхши сўзни, муҳтоя бўлса зарини аямас эди. Жумладан, созанда, хонанд; ва бастакорларга ҳомий, мураббий, муршид бўлди у. Бў ҳақда Бобур шундай ёзади: «Аҳли фазл ва аҳли ҳунар; Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским ҳаргиз пайдо бўлмиш бўлгай. Устоз Қулмуҳаммад Шайхи Нойи ва Ҳусайн Удийким, созда саромад эди лар. Бекнинг тарбият ва тақвияти билан мунча тараққий ва шуҳрат қилдилар»¹.

Ҳожи Юсуф Бурҳон ва Ҳожи Абдулло Марварид каби мусиқачилар ҳам Навоий томонидан ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаб турилган. Улар Навоий ғазалла рига биринчи бўлиб нақшлар битган мусанифлар (бастакорлар)дир.

Булардан ташқари, Навоий «Мажолис ун-нафоис»да Ҳожи Абдулвофий Хоразмий, Ҳофиз Шарбатий, Камолиддин Удий каби ўнлаб мусиқада ҳам ўз иқтидорларини намояндалар этган фозилларга хайрхоҳ бўлганини билдиради. Хондамир ёзганидек, Навоий «атоқли олимлар ва ҳурматга лойиқ фозил кишиларнинг даражотларини кўтаришга ва мартабаларини оширишга қўлдан келган қадар саъй-ҳаракат қилди»².

Фитрат «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи асариде дейди: «Ҳусайн Бойқаро ва Алишер Навоийнинг ҳимоятлари остида чигатой адабиёти ва чигатой мусиқасининг олтин даври Ҳиротда қурила бошланди»³

Адабий ва илмий асарлари қудрати, балоғати туфайли мумтоз мусиқамиз оҳангларига янгича бир жилло, янгича бир наво ато этган Ҳазрат Алишер Навоий ўзини «бир банда, фақири хоксор, хониваши безътибор» билган, барча хайрли, савобли ишларни беминнат адо этган, ўқувчиларга, шогирдларга, сизу бизга фақат, фақат бир илтижоси бўлган у бобомизнинг:

*Ким ўқуса, ё қилур эрса савод,
Рухим агар қилса дуо бирла шод.
Тенгри ишин кому мурод айлисун,
Рухини жаннат аро шод айласун.⁴*

¹ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Кўрсатилган нашр 154 б.

² Хондамир. Макоримул ахлоқ. 40 б.

³ Фитрат. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. 40 б.

⁴ Алишер Навоий. Хамса. Гофур Гулом номидаги нашриёт. Тошкент, 1986, 73 б.

Оқилхон ИБРОҲИМОВ

ҲАЗРАТ НАВОИЙ ВА МАҚОМ

«Олийҳазрат Амир Алишер мусиқа илмида ҳам шу қадар маҳорат ҳосил қилган эдиларки, агар Муаллими соний Абу Наср Форобий ҳаёт бўлганларида унга шогирдлик сирғасини қулогига тақиб оларди. У қонуну удда зўр таълим олган. Бинобарин, созанда аҳлининг кўпчилиги ҳамиша олий ҳазратнинг мулозаматида...»

ХОНДАМИР

Ҳазрат Низомиддин Мир Алишер Навоий мақом санъатини ҳам амалий, ҳам назарий жиҳатдан мукамал билганлиги унинг назмий-илмий асарларидан аён. Бу ҳол, айна пайтда мутафаккир меросининг мақомлар билан боғлиқ турли масалаларни (тарихий, назарий ва б.) ўрганишда муҳим ва қимматли манбалардан эканлигини кўрсатади.

Аслида мақом олами Навоий бадий тафаккурининг теран ва гўзал руҳий оламининг ажралмас таркибий қисмидир.¹ Зеро, сўз мулки султонининг ғазалиёти бу шеърят услубида ифода этилган ҳикматлар уммони бўлса, мақомлар – куй садолари воситасида таралган ҳикматлар уммонидир. Шу боисдан бўлса керак, Навоий ғазалларини мутолаа қилиб завқ олувчи мухлис, одатда, мақомларни ҳам тинглашга майли бўлади, улардан руҳий баҳра олади. Гўзал маънолар билан безалган бу ҳар иккала уммоннинг бир оламга боғланиши эса Буюк Ишқ туфайлидир.

Ҳазрат Навоийнинг:

*Очмагай эрдинг жамолинг олам аро кошки,
Солмагай эрдинг бари оламга гавго, кошки.*

*Чун жамолинг жилваси оламга солди рустахез,
Қилмагай эрди кўзум они тамошо, кошки.*

¹ Эслатиб ўтиш жоизки, «Навоий» таҳаллусининг луғавий негизи бевосита «Наво» мақомининг номига бориб тақалади.

*Бўлмагай эрди кўзум ўтлуғ юзинг кўрган замон,
Ишқинг ўти шуъласи кўнглумда пайдо, кошки...*

каби оловли мисралари мақомлардаги ҳар бир асосий айтими йўлларига дебоча бўлиши мумкин. Зеро, мақомларда ҳам ўтли қалб ҳарорати, ҳузурли дард изтироблари, соф туйғунинг сурурли авж кечинмалари ҳис этилади.

Ҳис Дарҳақиқат, юксак ишқ боис маънавий поклик йўлини ихтиёр этувчи ва унинг мақомларида коинотга қадар руҳий юксалиб, пировардида эса асл Гўзаллик, чин Ҳақиқатга эришувчи комил инсон таълимоти ҳам ҳазрати Навоий назмининг, ҳам мумтоз мақомларимиз мазмун-моҳиятининг асосий ўзагини ташкил қилади. Бинобарин, донишманд шоир асарлари бўйлаб гўё дурдек сочилган мақом истилоҳлари шунчаки “лирик чекиниш” мақсадида эмас, балки муайян фикр-ғоянинг энг муҳим нуқтаси, баъзан ботиний хулосаси тарзида намоён бўлади. Бу ўринда эса ҳазрати Навоийнинг умуман мусиқа борасидаги қарашларини ҳам назардан қочирмаслик керак. Хусусан, Фаридиддин Атторнинг “Мантиқут-тайр” асарига жавоб тарзида ёзилган “Лисонут тайр” фалсафий достонида шундай мисраларни ўқиймиз:

*Бўлса лаҳну нағмада огоҳлиғ,
Беҳки тоат вақтида гумроҳлиғ.*

Яъни, куй — у нағмани тинглаганда даргоҳи азални эслаб, илк Хитобдан огоҳ бўлишлик гумроҳ ҳолда қилинган тоат-ибодатдан-да яхшироқдир (Валлоҳу аълам). Шу моҳиятда идрок этилган мусиқа бевосита инсон қалбига ижобий таъсир ўтказиши, унинг руҳига маънавий озуқа бўлиши мумкин. Демак, “огоҳлиғ куйлар”, таъбир жоиз бўлса, руҳий ибодат янглиғ муқаддасдир.

Шу аснода мақомларнинг номлари битилган қуйидаги байтларга эътибор берайлик:

*Қадди ҳажринда тортсанг нола,
«Рост» оҳанги, эй Навоий туз.
(“Бадоеъ ул-бидоя”дан).*

Ушбу байт мазмунини англаб олишда “Рост” атамаси ва унинг мусиқада маълум хусусиятлари муҳим ўрин тутади. Машҳур ўн икки мақомлардан бирининг номи бўлган бу атама тасаввуфда тариқат йўли (роҳи рост)-ни ҳам рамз этади. Шундан келиб чиққан ҳолда байт мазмунини қуйидагича шарҳлаш мумкин:

Айрилиқдан (ҳижрондан) дард чекувчи (ёки Ёр васлига интилувчи) ошиқ тариқат йўлига кирсин. Чунки бу йўл шу мақсадга йўллангандир.

Энди, мақомлар кесимидаги “Рост”ни назарда тутсак, ушбу байтдан қуйидаги маъно келиб чиқади:

Эй ошиқ (Навоий)¹, агар сен ҳижрон азобида бўлсанг, «Рост» мақоми («Ҳақиқатга элтувчи куй») оҳангларини тузгин. Чунки бу мақомда садоланган куй-оҳанглар ошиқ қалбига орому-файз етказади ва, балки, руҳияти юксалиб, исталган завқ ҳолатига ҳам эришиши мумкин. «Рост» мақомининг инсон руҳига бу каби фавқуллодда кучли ҳиссий таъсир этиш сабаблари эса энг аввало ундаги мукамал пардалар уюшмаси ва шу асосда куй-оҳангларининг муайян ривожланиш услуби билан ҳам тавсифланади.

Байт мазмунига нисбатан бу тарзда берилган баҳоли қудрат шарҳимиз аввалгисини инкор этмайди, балки бир-бирини тўлдирувчи бир тизимдаги теран маънолар бор-йўғи икки шеърый мисрада мужассам бўлганлигини кўрсатади. Айни пайтда мазкур байт мазмуни ўлароқ мақомлар мусиқасида ҳам тасаввуф ғоялари инъикос этилганлигини фаҳмлаш мумкин. Бу борада ҳазрати Навоийнинг қуйидаги шеърый мисралари ҳам диққатга сазовордир:

*Эй Навоий, сен доғи қилсанг тамаъ сайри «Ҳижоз»,
қил «Ироқ» оҳанги, тарк айлаб Хуросон мен каби.
 (“Наводир уш-Шабоб”дан).*

*Эй Навоий, то муқаррар қилдим оҳанги «Ҳижоз»,
Гаҳ «Ироқу», гаҳ «Ажам» сари тараннум айларам.
 (“Ҳазойин ул-Маоний”дан).*

*Эй муганний, тут «Ироқ» оҳангию кўргуз «Ҳижоз»,
Ким Навоий хотири бўлмиш Хуросондин малул.
 (“Бадоеъ ул-бидоя”дан).*

¹ «Навоий» сўзи тасаввуфда «Ишқ куйчиси» маъносини ҳам англатади.

Мисраларда келган ва бир неча маъноларни ифода-ловчи “Ҳижоз” ва “Ироқ” мақомларининг номлари “оч-қиच” янглиғ аҳамиятга эга.

Ҳижоз, маълумки, муқаддас Маккаи Мукаррама ва Мадинаи Мунаввара шаҳарлари жойлашган сарҳад-ни англатса, Ироқ — маълум мамлакатнинг номига ишо-ра этади. Шундан келиб чиққан ҳолда ушбу номларнинг ўзаро нисбати улуғ ҳаж сафарига ташбеҳ этилади. Бун-да Ҳижоз – сафардан кўзлаган асосий мақсад тимсоли, Ироқ эса шу мақсадга олиб борувчи олис йўл рамзи си-фатида келади. Зеро, Навоий замонларида Ҳижоз ман-зилига етишмоқ учун Ироқ чўлларида ўтилган. Демак, юқорида келтирилган байтлар мазмунида ҳазрат Наво-ийнинг бутун умри давомида орзу қилган ҳаж сафарига интилиши ўз аксини топган. Шунингдек, “ҳаж гоёси” замирида буюк Ҳақиқатга элтувчи маънавий камолот йўл сафари ҳам англашилади.

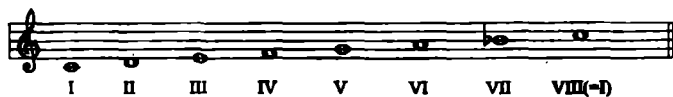
Байтларнинг “муסיқий кесим”даги маъноларига кел-сак, уларда, умумий қилиб айтганда, ошиқнинг «Ироқ» ва «Ҳижоз» мақом куйларини тинглашга руҳий эҳтиё-жи борлиги аён бўлади. Чунки, бу мақомларда ҳам Рост сингари мукамал парда уюшмалари ва уларда маълум услубда ривожланувчи куй тузилмалари мавжуд бўлиб, улар ошиқ руҳини сурурли важд кечинмалари сари юк-салишига қувват берувчи озуқа бўлиши мумкин.

Шуни айтиш керакки, бизнинг даврга қадар етиб кел-ган Шашмақом, Хоразм мақомлари ва Фарғона-Тош-кент мақом йўллари таркибида «Ҳижоз» мақоми (аниқ-роғи унинг номи) учрамайди. «Рост» мақоми эса Наво-ий давридан буён қарийб ўзгармаган бўлиб¹, у инсон (қалб) тинглови ва идроки учун энг маъқул ва манзур даражада мукамал уюшган пардалардан биридир.² «Ироқ» мақомида ҳам пардалар тизими шу каби мукам-мал кўринишга эга.

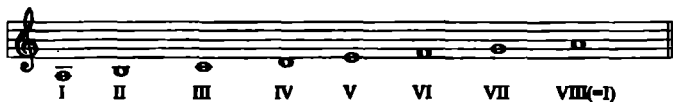
¹ Масалан, қаранг: Абдурахман Джами. Трактат о музыке. Перевод с персидского А.И.Болдырева, Редакция и комментарии В.М.Беляева. Т., АН УзССР, 1960. 84 с.

² Ушбу пардалар уюшмасида оҳангдош (мулоим) бўъларнинг умумий сони тўққизга (зул кулл=1, зул хамс=3, зул-арбаъ=5) бўлиб, улар товушқаторнинг умумий пардалари миқдоридан ортиқдир.

РОСТ

ИРОК

Ушбу пардалар ҳар бир мақом гоҳисини юзага чиқаришда аҳамиятли бўлиб, бу ҳол муайян услуб доирасидагина ўзини тўла намоён этади. Аслида тариқат босқичларида руҳий-маънавий юксалишнинг бадиий инъикоси сифатида шаклланган бу услуб нафақат мусиқада, балки тасаввуф таъсири бўлган деярли барча ижод соҳаларида, шу жумладан кўп жиҳатлари билан мусиқага яқин бадиий адабиётда ҳам юзага келган. Бинобарин, бу борадаги муқоясалар ҳам эътиборга моликдир.

Алалхусус, “босқичма-босқич юксалиш” (ёки мақом) услуби деб тавсифланиши мумкин бўлган мазкур бадиий тамойил Навоий ижодида (турли назмий асарларида) кенг намоён бўлади. Буни, жумладан, шоир газалларининг дастлабки мисраларида ифода этилган муайян руҳий ҳолатни кейинги байтлар давомида изчил ривожланиб, пировардида ўзининг авж нуқталарига етиб яқунланишида кўришимиз мумкин.¹⁾

Шунингдек, бу услуб “Хамса”, “Лисонут-тайр” каби йирик ҳажмли асарларда ҳам юксак истеъдод билан қўлланиладигани, натижада келиб чиқиш манбалари қадимги дунё (“Садди Искандарий”) ва ундан кейинги даврларга тааллуқли айрим воқеа ва фольклор мавзулари (“Сабъан сайёр”, “Лайли ва Мажнун” ва б.) асоси-

¹ Масалан, қаранг: Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 4-том. Ҳазойин ул-маоний. Наводир уш-шабоб. Т., Фан, 1989, 7-650 б.

да ҳайратомуз бадийй яхлит шеърӣй дostonлар юзага келади, улардаги бош қаҳрамонларнинг маънавий камолотга етишувлари зӯр маҳорат билан тасвирланади.

Масалан, “Сабъаи сайёр” дostonига асос бўлган адабий мавзу аслида “шон-шавкатли подшо, моҳир овчи ва ишратпараст киши” сифатида тасвир этилган Баҳром Гӯр ҳақидаги афсона ва ривоятларга бориб тақалади.¹ Хамсачилик анъаналарини юқори пардаларда давом эттирган ҳазрат Навоӣй бу мавзунини тубдан қайта ишлаб, унга қадимги юнонларнинг етти фалак хусусидаги қарашларини уйғун сингдиради. Натижада асарнинг бош қаҳрамони бўлган Баҳром Гӯр ошиқ шоҳ сифатида гавдаланади. Дoston композициясида муҳим ўрин тутган етти сайёр ҳикояси эса “одам ва олам бирлиги” кесимида талқин этилиб, уларнинг ҳар бири тариқат мақомларида юксалишни рамз этувчи алоҳида-алоҳида ранг билан тавсифланади. Бинобарин, асар воқелигининг ҳикоядан ҳикояга қараб ривожланиши сайёралар билан бирга рангларнинг ҳам алмашилиб (1-қора, 2-сарик, 3-яшил, 4-шафақ, 5-мовий, 6-сандал тусли, 7-оқ) туришида ўз аксини топади².

Босқичма-босқич ўсиш услубининг мақомларда қўлланиши ҳам маълум қадар ўзгача. Деярли бошланғич ва асосий қисмларда изчил намоён бўлувчи мазкур услуб мазму-

¹ Мутахассислар «Баҳром» номини Эрон ҳукмдори Варахран У (418-438, Варахран дарий тилида «Баҳром») билан боғлайдилар. Қаранг Н.М.Малласев, Ўзбек адабиёти тарихи. Т., Ҳақиқувчи.1976. 476 б.

²Эътиборли томони шундаки, ўтмишда мақомлар ҳам муайян ранглар билан боғлиқ икро этилган. Бинобарин ҳофиз ва созандалар икро этилаётган мақомларга ранг жиҳатдан мувофиқ либосларда бўлишган, тингловчилар учун ҳам етти ҳил рангда махсус хоналар ажратилган. Мусаввир Камолиддин Беҳзод ва унинг шоғирдлари томонидан Алишер Навоӣйнинг «Сабъаи сайёр» дostonига ишланган тасвирларда (миниатюраларда) ҳам бу анъана ўз аксини тошган кўринади. (қаранг: Алишер Навоӣй дostonларига ишланган расмлар Альбом муаллифи Ҳ.Сулаймон. Т., Фан, 1970, расмлар NN11,14-19) Шунингдек, дostonда ҳайд этилган етти сайёрни қадимдан келаётган анъана асосида мақомларнинг етти нави билан куйидаги тартибда боғлаш мумкин

Сатурн Қуёш Ой Марс Меркурий Юпитер Венера

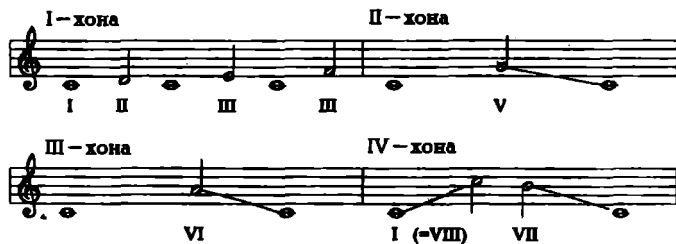
Раҳовий - Ироқ Наво - Ушшоқ - Бусалик - Зирафқанд - Рос

Бу каби боғланиш ва улардан келиб чиқадиган рамзий ҳолатлар асарнинг теран гоҳисини англашда инобатга олинмиши керак. қаранг Л.Я.Жмудь. Пифагор и его школа.Л., Наука, 1990, с.91-128; У. Гаджибеков. Основы азербайджанской народной музыки. Баку, Язычы, 1985, с. 19-20.

нида кичик қамровли куй тузилмаларининг (мавзуларининг) мукамал пардалар асосида бир тартибда (I, II, III, IV ва ҳоказо) куйидан юқорига қараб авж нуқталари сари поғонама-поғона ривожлантириш назарда тутилади. Масалан, Шашмақомдаги Таснифи Рост куй-мавзуининг оҳиста ўсиб бориши биринчи парда (I – босқич “до”)дан бошланади. Мазкур парда асосий таянч (тариқатга қиёс этилганда I-босқич) бўлиб, қолган таянчлар ҳам унга асосланган ҳолда намоён бўлади. Бунда эгалланиб борилаётган ҳар бир босқич ўз миқдорига тенг интервалларни юзга келтиради. Хусусан, 1-босқич “до-до” (прима), 2-босқич “до-ре” (секунда), 3-босқич “до-ми” (терция), 4-босқич “до-фа” (кварта) интерваллари воситасида ўзлаштирилади. Шу тариқа куй мавзуининг ривожини еттита асосий парда товушларини бир тартибда алоҳида садолантириш билан амалга ошади.¹

ТАСНИФИ РОСТ

Мисол-схема

«Таснифи Ироқ»да ҳам шунга ўхшаш бадий жаранлар ўлароқ мақомнинг етти асосий пардалари изчил равишда (бирин-кетин) эгалланади (I – V хоналар). Шу тарзда дастлабки ихчам куй тузилмаси ривожланиб, кенг миқёсли кўриниш касб этади.

¹ Қаранг: Шашмақом. II жилд. Ёзиб олувчи Ю.Ражабий, Таснифи Рост [-IV хоналар. Т.Ф. Фулом номидаги Бадий Адабиёт нашриёти, 1967.

ТАСНИФИ ИРОК

Мисол-схема

The musical notation consists of two staves. The first staff, labeled "Бозғуй", contains two measures: "I-хона" with notes G, A, B, C, D and fingerings I, II, III, IV, V; and "II-хона" with notes E, D, C, B, A and fingerings VI, V. The second staff contains three measures: "III-хона" with notes G, A, B, C, D and fingerings VII, VI; "IV-хона" with notes E, D, C, B, A and fingerings I(-VIII), VII; and "V-хона" with notes G, A, B, C, D and fingerings I, VIII.

Шуни айтиш керакки, мақомларда кузатилаётган бу каби “Ўсиш тамойили” дастлаб қадимдан мерос келаётган содда кўринишли оддий (халқ) куйларни мумтоз талаблар даражасига келтириш мақсадида қўлланган кўринади. Хусусан, бизгача етиб келган «Наврўзи Ажам», «Наврўзи Хоро», «Наврўзи Сабо» номли мақом асарларининг куй негизларида мутахассис олимлар томонидан “халқ куйининг энг қадимий намунаси” (“бирламчи чизиқ”) тарзида тасниф этилган куйи оқим куй-оҳанглари яққол намоён бўлади. Бу ҳол бежиз эмас, албатта. Маълумки, кўпгина Шарқ халқлари узоқ ўтмишдан буён Наврўз байрамини кенг нишонлаб, шу муносабат билан маълум куй ва ашулаларни ижро этиб келганлар.¹ Ўзига хос мавсумий маросим мусиқаси сифатида халқ анъанавий ҳаётидан муқим ўрин олган бу тоифа куйлар кейинчалик мақом тизимларига киритилиб, мазкур услубнинг қўлланиши воситасида ўзларининг юксак ривожланган кўринишларига эга бўлганлиги ҳақиқатга яқин бўлса керак.

Шунингдек, мақомлардаги “тоҳ” (яъни «Дутоҳ», «Сегоҳ», «Чоргоҳ», «Панжгоҳ» шаклидаги) куй тузилмалари ҳам шу асосда ривож топган кўринади. Аксарият олимлар бу тоифа куйлар негизи қадимий китобларни маълум оҳангларда

¹Бу ҳақда қаранг: Исҳоқ Ражабов. Мақомлар масаласига доир. Т. Ўзадабийнашр, 1963, 57-59 б.

ўқиш анъанасига дахлдорлигини, шу жумладан “Авесто”даги “гот” мадҳияларига бориб тақалишини фараз қиладилар.¹ Бизга маълум “гоҳ” куйларининг таҳлили эса бу намуналарнинг илдизлари фараз этилаётган даврлардан-да қадимийроқ эканлигини кўрсатади. Хусусан, Фарғона-Тошкент мақомларидан «Дугоҳи- Ҳусайний» – I куйи негизида икки таянч пардали оҳанг тузилмаси, «Сегоҳ» чолғу куйида, шунингдек, Шашмақомнинг «Таснифи Сегоҳ», Хоразм «Сегоҳ» мақомининг «Тани мақом» қисмларида эса уч таянч пардали оҳанг тузилмалари борлиги аён бўлади.² Этномуסיқашунос олимларнинг қўлга киритган сўнгги ютуқларидан маълумки, бу каби таянч товушли куй намуналари халқ муסיқий тафаккурининг дастлабки куртакларидир. Айни пайтда ана шундай содда куй тузилмаларининг кейинги муסיқа санъати ривожланган даврларда мақомлар даражасига қадар юксалганлиги ғоят эътиборлидир. Албатта, бунда ҳам тавсиф этилаётган “ўсиш” услуби қўлланган бўлиши керак.

Назаримизда, бу жараённинг англаб олинишида ҳам Навоий ижодини мувозий қиёслар асосида ўрганиш жуда самаралидир. Алалхусус, инсоннинг маънавий камолот чўққисига эришуви мажозий услубда ифода этилган “Лисонут-тайр” достонида ўттиз қуш одил шоҳ — Семургни излаб парвоз қилади. Машаққатли сафар давомида етти босқич — Талаб, Йиқ, Маърифат, Истиғно, Тавҳид, Ҳайрат ва Фақру фано водийлари бирма-бир “забт” этилади, аммо пировардида улар Семургни эмас, балки ҳар бири ўзини “Семург” даражасида (яъни комилликка эришган ҳолда) кўради:

*Кўрдилар ўзини қаёнким тушти кўз,
Оллоҳ, Оллоҳ, не ажойибдур бу сўз.*

*Ким қилиб Симург ўттуз қуш ҳавас,
ўзларин кўрдилар ул си мурғу бас.
(“Лисонут-тайр”дан).*

¹ Бу ўринда Авестодаги “Gatheha” сўзи кейинчалик дарий (форсий) гилига «Gah»шаклида ўтганлиги ва яна қатор ҳолатлар инobatга олинади. қаранг: Короглы Х.Г. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана М.,1983. с.3; Назаров А.Ф. Книга песен аль-Исфахани в аспекте межрегиональных музыкально-транскulturативных процессов. Канд. дисс. СИТИ кутубхонаси, инв. N812, с.33.

² Қаранг: Иброҳимов О. Мақом «гоҳ»лари хусусида. Тўплам: Ўзбекистон санъатшунослиги муаммолари. Т.,Фан,1997.

Шуниси диққатга сазоворки, “йўл” интиҳоси билан эришиладиган “янги сифат” гоysi мақом пардаларида ҳам юзага келади.

Бунга Шашмақом, Хоразм мақомлари ва Фарғона-Тошкент мақом йўлларидаги “Дугоҳ”, “Сегоҳ”, “Чоргоҳ” номли намуналар яққол мисол бўла олади. Шундайки, дастлаб жуда оддий шаклларда бўлган гоҳ куй тузилмалари ўн икки мақом тизимининг шўъбалари гуруҳидан ўрин олган бўлиб, уларни мумтоз талаблар даражасида ривож топтириш мақсадида ҳар бирига алоҳида-алоҳида мукамал парда уюшмалари бириктирилган эди.

Шунга биноан, «Дугоҳ» шўъбаси «Хусайний» мақомида, «Сегоҳ» шўъбаси «Ҳижоз» мақомида, Чоргоҳ шўъбаси Зангула мақом пардаларида баён этилиб ривожлантирилган. Бунинг пировардида эса шўъбаларнинг бириктирилган мақом пардаларига табиий сингиб кетиш жараёни рўй берган. Бунга қуйидаги мисолни далил келтириш мумкин. Хоразм мақомларидан ўрин олган “Мақоми Сегоҳ” айтим йўлида дастлаб уч товушдан иборат бўлган «Сегоҳ» куй-оҳанг қурилмаси “ре” пардасидан бошлаб бирин-кетин еттита асосий босқичларни “забт” этади. Тўғри, куй оқими вақти-вақти билан забт этилган босқичларга тўлқинсимон ҳаракатлар ила қайтиб, уларни такрорлаб турадики, бу ҳол умуман мусиқанинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади.

I II
Хо-лу ха-тинг да-ё-ли-дик, эй сар-ви гул

III
у-зор,

IV V
га-ҳи кў-зум - га ҳол ту-шуб - дур,

га-ҳи гу-бор.

Таянч босқичлари ўрнида ҳозир бўлган товушлар уюшмасини ўн икки мақомга қиёсий ўрганилганда у «Хижоз» пардаларининг профессор В.М.Беляев ўтмиш рисоалари асосида аниқлаган центлар ифодасига мувофиқ эканлиги маълум бўлди.¹

Хижоз: 180ц. — 114 — 204 — 180 — 204 — 114 — 204

Демак, дастлаб овоз кўлами икки («Дугоҳ»), уч («Сегоҳ») ва тўрт («Чоргоҳ») товушлар доирасида бўлган содда кўринишли кўҳна куй тузилмалари янги маънолар ифодаси бўлган ишқий-дардчил нола-ю, шифобахш гирёнлар ила суғорилган ҳолда муайян мақомларнинг етти асосий пардалари бўйлаб ривожлантирилган ва бунинг натижасида уларнинг янги сифат (яъни мақом) даражалари юзга келган эди, дейиш мумкин. Филҳақиқат, эндиликда бу

¹ Хоразм «Сегоҳ» мақоми туркумида бир ўрнида «Хижоз» (Насри Хижоз) атамасининг сақланиб қолганлиги бу хулосанинг асосли эканлигига бир ишорадир. Шунингдек, «Сегоҳ» куй тузилмасининг «Хижоз» пардаларининг қуйи қисмидан бошлаб баён этилиши Нажмиддин Кавкабийнинг бу дусусдаги таснифига ҳам айнан мосдир. қаранг: Н.Кавкабий. Рисолаи мусиқи. Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом. Душанбе, Ирфон, 1985. 48 б; Абдурахман Джами. Трактат о музыка. Т., АН УЗССР, 1960. С.85.

намуналар ошиқ қалбларнинг гўзал руҳий ҳолатларини ўз нағмаларига «муҳр» этганки, шу боисдан уларни садоларда «жонлантира олиш» учун моҳиятан ишқ завқидан келиб чикувчи «нола», «қочирим» каби ижровий усулларни самарали қўлай билиш зарур.

*Қайси қуш, булбулки минг дастони бор,
Ҳар бир ул дастонда бир афғони бор.*

*Лек ул дастонлари гул шавқидин,
Нола-у афғонлари гул шавқидин.*

(«Лисонут тайр» дан)

Алқисса, «Дугоҳ», «Сегоҳ», ва «Чоргоҳ» каби кўҳна мусиқа намуналари янги сифатлар кашф этгани ҳолда кейинчалик юзага келган мақом шакллари (Шашмақом, Хоразм мақомларида – «Дугоҳ» ва «Сегоҳ», Фарғона-Тошкент мақом йўлларида «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Чоргоҳ» мақомлари)дан урин олган. Манتيқий хулоса шуки, бу жараёнда авваллари қўлланиб келинган «Сегоҳи-Ҳижоз», «Дугоҳи Ҳусайний», «Чоргоҳи-Зангула» каби шўба ва мақом бирикмаларини англаувчи қуш номлар аста - секин ўз моҳиятини йўқота бошлаган. Чунки, шўба (куй) тузилмалари мақом пардаларида ривожланиши давомида уларга шу қадар табиий сингиб кетган эдики, натижада бу шўбаларнинг номлари нафақат ушбу пардалар доирасидагина тафаккур этилувчи янги куйларни, балки айна пайтда, ана шу мукамал пардаларнинг ўзини ҳам ифода этувчи тушунчаларга айланган эди. Бинобарин, бутунги кунда «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Чоргоҳ» номлари билан машҳур мақом намуналари мазмунида «Ҳусайний», «Ҳижоз» ва «Зангула» мақомлари пардаларининг «ҳаёти» ҳам давом этаётганлигини эътироф этиш лозим.

Демак, мақомлар мусиқасида тасаввуф ғояларининг ўзгача акс этиши ҳазрат Навоийнинг юқорида кўриб ўтилган байтларида мақом номлари бежиз зикр этилмаганлигини яна бир карра тасдиқлайди ва, айна чоғда ғазаллар мазмунини укувчига янада завқли этади.

Кўй Сермазмун ва серқирра «Ҳазрат Навоий ва мақом» мавзуи мусиқашуносларимиз томонидан алоҳида-алоҳида тадқиқотлар асосида ўрганилиши керак. Шундагина биз мутафаккир шоирнинг ҳикматларга тўла назмий-илмий меросини янада теран идрок этишга ва шу асосда мақомот таълимотини ҳам муҳим илмий маълумотлар билан бойитишда янги босқичга эришишимиз мумкин. Зеро, Навоий асарлари мумтоз мақомларни илмий-назарий ўрганишда бебаҳо манбадир.

МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИ ЎЗБЕКИСТОН КОМПОЗИТОРЛИК ИЖОДИЁТИ ТЎҒРИСИДА

Ҳозирги замон Ўзбекистон композиторлик ижодиёти кўлами кенг, серқирра ва ўта мураккаб жараён сифатида гавдаланади. Унинг ижтимоий мавқеи, халқнинг маънавий-маърифий эҳтиёжларини қондириш даражаси, мусиқий услубининг янгиланиш йўллари ва бошқа бир қатор муҳим аҳамиятга молик жиҳатларини муфассал ўрганиш масаласи ўзига хос тадқиқий-танқидий ёндашувни тақозо этади. Ушбу мақоламиз доирасида диққат-эътиборни Мустақиллик даври композиторлик ижодиётига оид умумий манзаранинг фақат айрим қирраларини ёритишга, бу соҳадаги устувор йўналишларини белгилашга қаратмоқчимиз.

Эслатиш жоизки, 1990 йилларнинг бошларида Республикамиздаги композиторлик ижодиёти бирмунча оғир вазиятга тушиб қолган эди. Иқтисодий қийинчиликлардан гашқари бурунги мафкура асосидаги партиявий раҳнамотикка, бунинг оқибатида эса турғунлик ва боқимандалик тирдобига учрагани сабабли Ўзбекистон Композиторлари лошмаси нафақат ташкилий, балки ижодий инқирозга ҳам оз тутди. Кўповозги мусиқа маданиятининг аввалгидек ижтимоий хайрихоҳликдан анчайин йироқлашгани ҳам иққол сезила бошлади. Ҳатто ўзбекларга «опера, симфония ва бошқа кўповозлик мусиқа жанрларининг ўзи керакли?» кесимида ўткир саволлар ўртага ташланди.

Мустақил Ўзбекистон ўз танлаган йўлидан дадил қадамлар билан олға юргани сари миллий композиторлик ижодиёти ривожда муайян ижобий ўзгаришлар ҳам кўрина бошлади. Анъанавий йўналишларга нисбатан навқирон ҳисобланиш ушбу мусиқий қатлам асосан XX асрнинг биринчи ярмида узил-кесил шаклланган бўлса-да, эндиликда жаҳон андозаларидаги композиторлик ижодиётининг бу соҳа барча жанрлари – опера ва балет, мусиқали драма ва комедия, симфония ва концерт, сюита ва поэма, чолғу пьеса ва кватрет, кантата ва ратория, романс ва кўшиқларнинг баркамол намуналари ҳозирги замон миллий бадий-мусиқий қадриятларимизнинг ажралмас қисмига айланиб бормоқда.

Мустақиллик йиллари кекса авлод вакилларида Мутал Бурҳонов, Борис Гиенко (1917-2000), Икром Акбаров, Собир Бобоев, Сайфи Жалил ва бошқалар ўз ижодий изланишларини давом эттириб, мусиқа ихлосмандларига янги-янги асарларини тортиқ қила олдилар. Жумладан 1996 йилда Мутал Бурҳоновнинг табаррук 80 ёшга тўлиши муносабати билан “Туркистон” саройида бўлиб ўтган муаллифлик концертида бадиий сўз усталари, яккахон, хоҳ ва симфоник оркестр учун “Абадий хотира” реквием-марсияси (Файзулла Хўжаев, Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Усмон Носир, шунингдек композиторнинг акаси Мисбоҳ, амакилари Масҳариддин Мукамил ва Муаммир Бурҳоновларнинг порлоқ хотирасига бағишланган) илк бор тақдим этилди.

Таниқли композиторларимиздан Мирсодиқ Тожиев (1944-1996) ва Тўлқин Қурбонов, Феликс Янов-Яновский ва Мустафо Бафоев, Мирҳалил Маҳмудов ва Нурилла Зокиров, Рустам Абдуллаев ва Ҳабибулло Раҳимов, Фарҳод Алимов ва Надим Норхўжаевларнинг ижодий ютуқлари ҳам сезиларли бўлди. Шунингдек, Анвар Эргашев ва Нуриддин Ғиёсов, Аваз Мансуров ва Дилором Омонуллаева, Дмитрий Янов-Яновский ва Алишер Латифзода, Алишер Икромов ва Муҳаммад Отажонов каби ўрта ёш ижодкорларнинг пешқадамлиги аён бўлди.

Энг сўнгги йилларда ўзбек композиторларининг ижодий ютуқлари нафақат республикамиз ёки Марказий Осиё минтақасида, балки жаҳон мусиқа майдонида ҳам тобора танилиб бормоқда. Бу борада ўлкамизда, шунингдек, яқин ва узоқ хорижий мамлакатларда ўтказилган нуфузли маданий-мусиқий тадбирларни, кўрик-танловларни ҳамда фестивалларни эслатишимиз ўринлидир.

Самарқанд шаҳрида ўтказилган “Шарқ тароналари” I, II (1997, 1999) Халқаро мусиқа фестивалларида турфа элат ва миллатларга мансуб шарқона муштарак анъаналар баралла тараннум этилган бўлса, 1998 ва 2000 йиллардаги Тошкент Халқаро симфоник мусиқа фестивал ҳамда 1996 йилдан бери ҳар йили ўтказилаётган «Илҳом XX» замонавий мусиқа Халқаро фестивалларида Шарқу Ғарб мамлакатлари мумтоз ижодкорлик анъаналарининг ўзаро уйғунлиги ўз аксини топмоқда. Бу билан Ўзбекис

гон бутун жаҳонга ўзининг илгор, чинакам тараққийпарвар маданий-маърифий сиёсатини яна бир карра намойиш қилди. Чунончи, мазкур фестивалларнинг концерт дастурларида ижро этилган ўзбекона асарлар халқаро жамоатчилик эътиборини ўзига жалб қилгани гоят қувонарлидир.

Композиторлик ижодиёти умумий манзарасида саҳна жанрларининг мавқеи беқиёсдир. Зотан, тамошабоп ижодкорликнинг муҳсули ва унинг савия даражаси жамият ижтимоий онгининг муқим шаклланиши ва ривожланишига катта таъсир кўрсатади. Ҳозирги замон мусиқий-саҳнавий йўналишини таърифлар эканмиз, авваламбор композиторларнинг ушбу соҳага қизиқишлари бирмунча кучайганлигини таъкидлаш керак. И.Ақбаровнинг «Ибтидо хатоси» опера-ораторияси, Н.Зокировнинг «Мухтория» опера-фарси ва «Манқурт» балети, М.Бафоевнинг «Мозийдан нур» телебалети, Б.Лутфуллаевнинг «Самарқанд ушшоғи» ва Ф.Алимовнинг «Нодирабегим» мусиқали драмалари, Ф.Янов-Яновскийнинг «Оркестр» операси, Ҳ.Раҳимовнинг «Келин ганлови» мусиқали комедияси, А.Икромовнинг «Оловуддиннинг сеҳрли шамчироғи» каби мусиқали драмалари ушбу катта рўйхатнинг кўзга кўринарли мисолларидандир. Аммо янги давр мусиқавий-саҳна асарлар шунчаки сон жиҳатдан кўпайганлиги билан эмас, балки мавзу ва мазмун доирасининг янада бойитилганлиги билан ҳам изоҳланади.

Дарҳақиқат, агарда аввалги йилларда мусиқали драма, опера ва балет либреттолари учун давр талабларига биноан кўпроқ инқилобий ёки афсонавий-романтик воқеа ва ҳодисалар асос бўлиб хизмат қилган бўлса, эндиликда ўзгача мавзулар ҳам ўзлаштира бошланди. Хусусан, ўзбек композиторлари чет эл классик адабиётига (Шекспир фожиалари асосида Н.Зокировнинг “Ҳамлет” ва “Макбет” опера-дилогияси), ҳозирги замон ўткир ижтимоий муаммоларига (Н.Зокировнинг “Орол фожиаси” балети, Б.Умиджоновнинг “Оқибат” мусиқали драмаси), узоқ ўтмиш билан боғлиқ (М.Бафоевнинг “Улугбек буржи” телебалети ва “Бухорои шариф” дoston-телеопераси) улкан тарихий шахслар сиймосига (М.Бафоевнинг “Аль-Фарғоний” операси, Ф.Алимовнинг “Нодирабегим”, М.Отажоновнинг “Бобур” мусиқали драмалари), шунингдек, умумбашарий фалсафий ғояларни акс эттирувчи мавзуларга мурожаат эта бошладилар.

Адабий мазмунни талқин қилишда асосий ургу янгича нуқтаи назарга, жумладан, инсонийликка, миллий маъна-

вий қадриятларни тараннум этишга, мураккаб вазият ва психологик ҳолатларни ифода қилишга берилади. Мусиқа ёзувига келсак, аксарият муаллифлар оркестрнинг чолғулаштириш йўлларида ҳам, вокал лавҳаларида ҳам ўзбек халқ меросига ҳамда миллий ижрочилик анъаналарига хос хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда замонавий ифодавий воситаларни кенг қўллаётганликлари маълум бўлади.

Мазкур ижобий тажрибалар қай даражада қизиқарли натижаларга олиб келиши мумкинлигини Икром Акбаровнинг “Ибтидо хатоси” операси (либретто муаллифи Э.Шукур) мисолида кўриш мумкин. Ушбу асарда¹ инсониятни ҳаминша ҳаяжонга солиб келган мавзу – одамзотнинг яратилиши, эзгулик ва ёвузлик, адолат ва разолат ўртасидаги азалий курашнинг фалсафий моҳияти ва уларнинг замонавий шарқона эстетик дунёқараш кесимида ечимга келиши ўз ифодасини топади. Опера партитурасида ўрин олган турли хил шакллар мазмунида эса ўзбекона куйлар янграйди. Улар ўзининг жозибали ва ранг-баранг оҳанглари ҳамда қизгин драматик ҳаракатлари билан тингловчида чуқур таассурот қолдиради. Мазкур асарнинг яна бир моҳияти — унда композитор опера жанри қонун-қоидалари билан бир қаторда ораторияга хос хусусиятлардан ўринли фойдаланганлигидир. Чунончи, И.Акарбаровнинг ижодий изланишлари ҳозирги замон жаҳон кўповозли мусиқа ижодиёти тараққиёти томойлларига хос жанрлараро бирикмани ҳам вужудга келтиради.

Шунга ўхшаш ҳол М.Бафоевнинг “Улуғбек буржи” балетида ҳам кузатилади. Ойнаи жаҳон кўрсатувида мўлжалланган бу спектакл туфайли Ўзбекистонда телебалет жанри юзага келди.

Агарда опера ва балет жанрларида Шарқу-Ғарб анъаналари ўзаро уйғунликни ташкил этса, ўзбек мусиқали драма ва комедияларида айни миллийлик сари ҳаракатларнинг жадаллашганини кузатиш мумкин. Маълумки, мусиқали драма жанрининг ривожига 1930-йиллардан – 70-йилларга қадар асосан оврўпоча шакллар қўлланилиб, кўпроқ операбоп вокал услуби ҳукмронлик қилар эди. Бу вазият сўнгги йилларда халқчиллик, миллий услуб томонга ўзгарди. Яъни, янги-янги ўзбек мусиқали

¹Опера тақдими ҳақида қаранг: О.Абдуллаева. Мусиқа ва ҳаёт фалсафаси. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1998 й. 1 май, 1 б.

драма ва комедияларида халқ кўшиқ ва ашулачилигига хос оҳанглар, миллий ижрочилик йўсинидаги услублар, рақсбоп жўшқин суръатлар ва хилма-хил усуллар ифода воситалар сифатида кенг ишлатилмоқда. Табиийки, худди шу сифатларга эга бўлган Б.Лутфуллаевнинг “Ёр истаб” ва “Самарқанд ушшоғи”, С.Ҳайитбоевнинг “Ҳар кимки вафо қилса”, Ф.Алимовнинг “Фотима ва Зухра”, “Суперқайнона”, “Девона” мусиқали драма ва комедиялари томошабинлар томонидан самимий қабул қилиниб, республикамик театрлари репертуаридан мустаҳкам ўрин эгаллади.

Мусиқали театр ижодиётининг бошқа эътиборли ютуқларидан бири – болалар учун бағишлаб яратилган асарларда кузатилади. Ушбу йўналишда айниқса Надим Норхўжаев, Анвар Эргашев, Аваз Мансуров ва Алишер Икромовлар баракали ижод қилмоқдалар. Бу борада болалар дунёси қанчалик мусаффо ва бегубор, уларнинг кўнгли нақадар очиқ ўзлари берилувчан ва қизиқувчанлигини тасаввур қилмай иложи йўқ. Аммо замон ёшларимизнинг соатлаб телевизорга термулиб қолишлари ташвишланарлидир. Айни пайтда уларда нафосат оламига, мусиқали театрға ва, умуман, жиддий санъат асарларига меҳр туйғуларини уйғотиш масаласи анчагина жиддий тус олмоқда.

Бир гуруҳ ташаббускор ижодкорлар ёш авлод вакиллариининг диққат-эътиборини саҳна нафосатига жалб қилишга астойдил киришганликларини мамнуният билан эътироф этиш мумкин. Хусусан, Надим Норхўжаевнинг “Бургутча ва тойчоқ”, “Она болам дейди, бола онам дейди” мусиқали спектакллари, Алишер Икромовнинг “Ҳасан – бахт изловчи”, “Оловиддиннинг сеҳрли шамчироғи” опералари, Анвар Эргашевнинг “Ўн икки ой”, “Тегирмон тепасидаги офтоб” мусиқали эртаклари, Аваз Мансуровнинг кўғирчоқ театр учун қатор асарлари ва “Ҳайвонлар султони” операси болалар ва ўспиринларнинг истак-эҳтиёжларига мос тушган десак муболаға бўлмайди. Дарҳақиқат, ёшларбоп қизиқарли мавзулар танлаб олинаётганлиги, жозибадор ва ўзлаштиришга осон бўлган куй-кўшиқларнинг янграши, замонавий эстрада услубига хос ритм-усулларнинг ишлатилиши хушчақчақ кайфиятни ҳосил қилса, саҳна ҳаракатларининг табиийлиги билан томоша-

бинни ишонтира олганлиги мазкур асарларга катта муваффақият бахшида этади. Балки шунинг учундир, юқорида зикр этилган муаллифларнинг ёшларга бағишлаб ижод этган ҳар бир янги асари тингловчиларимизга манзур бўлиб, қизгин қаршилаб олинмоқда. Ҳукуматимиз томонидан ёш авлоднинг маънавий камолотига катта эътибор берилаётган бир пайтда, болалар мусиқали театри муҳим ахлоқий-тарбиявий масканга айланаётганлиги қувонарлидир.

Ўзбек мусиқали саҳна жанрларининг амалда ривож топиши маълум даражада театрларнинг фаолиятига ҳам боғлиқ. Республикамизда театр санъати соҳасини ислоҳ этишга қаратилган Ҳукумат қарори (1998 й.) туфайли энг сўнгги пайтларда шу соҳадаги шарт-шароитлар яхшиланмоқда. Бу борада репертуарни мунтазам янгилаб туриш ва, айниқса, маҳаллий ижодкорларнинг бадиий баркамол асарлари билан бойитиб бориш алоҳида аҳамият касб этади. Ўз-ўзидан маълумки, асарнинг саҳналаштирилиши ва умумижро савияси ошган сари томошабинларнинг эътибори ҳам тобора кучайиб боради.

Ўтган давр ичида, маълум қийинчиликларга қарамай, театрларимиз фаолиятида айрим ижобий силжишлар кўзга ташланмоқда. Хусусан, нуфузли даргоҳлардан бири – Алишер Навоий номидаги Давлат Академик театри жамоаси ўз бағрига бир гуруҳ истеъдодли хонанда, созанда ва рақс ижрочиларини олиб, касбий салоҳиятини бирмунча мустақкамлашга эришди. Бунга, жумладан, 1998 йил мавсумидаёқ янги асар ўзининг “саҳна ҳаёти”ни бошлагани ёрқин далилидир. Мазкур тақдимотлар қаторида Мустафо Бафоевнинг “Аҳмад ал-Фарғоний” номли янги операси (либретто муаллифи Жуманиёз Жабборов) саҳналаштирилди. Асарда бундан 1200 йил муқаддам туғилган буюк бобокалонимиз, мутафаккир ва аллома сиймоси юқори бадиий йўсинда анъанавий куй-оҳанглари ила замонавий опера тилида илк бор тараннум этилди. Юбилей кунлари намойиш этилган бу спектакл томошабинларда илиқ таассурот қолдирди.

Ўзбекистон композиторларининг янги мусиқавий-саҳна асарларини тарғиб этишда М.Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваторияси қошидаги Мусиқали театр-студиясининг улуши ҳам салмоқлидир (ижодий раҳбар —

Ғани Тўлаганов). Икром Икбаровнинг “Ибтидо хатоси”, Аваз Мансуровнинг “Ҳайвонлар султони”, Феликс Янов-Яновскийнинг “Оркестр” ва “Аккомпаниатор” операларнинг премьералари айнан шу театр-студия жамоаси ташаббуси билан ўтказилди. Бу борада Муқимий номидаги Ўзбек мусиқали драма театри жамоасининг қўшаётган ҳассасини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз. Сўнгги уч-тўрт йил ичида театрнинг репертуарига 25 дан зиёд янги мусиқали драма ва комедияларнинг киритилиши ҳамда уларни юқори бадий савияда саҳналаштирилиши ушбу театрга миллий томошабинларнинг диққат-эътиборини бағоят оширди. Жумладан, Фарҳод Алимовнинг “Суперқайнона”, “Сойиб-хўжа операцияси”, “Чеча” каби мусиқали комедияларининг тақдироти Республика мусиқа маданияти ҳаётида катта воқеага айланганлиги, қолаверса, бу спектакллар ҳанузгача театр репертуарида сақланиб, доимо томошабинлар томонидан қизғин оққишлар билан қаршилаб олинаётганлиги фикримизнинг ёрқин далилидир.

Ўзбек композиторлик ижодиётининг салмоқли ютуқлари симфоник мусиқа жанрларида ҳам яққол намоён бўлади. Ушбу соҳа симфоник оркестр имкониятларидан ҳамда ўзига хос ривож тамойилларидан эркин ва асосли фойдаланишни тақозо этади. Шу боис бўлса керак, Ўзбекистонда симфоник мусиқа шакллари бир неча ўсиб-улғайиш босқичларидан муваффақиятли ўтиб, муайян тажрибалар орқали такомиллашди, жаҳон андозаларини татбиқ этган ҳолда миллий қиёфага ҳам эга бўлди.

Ҳозирги замон ўзбек симфоник маданияти қатлами ижодий ютуқларга бой, шаклан ва услубан ранго-ранг, кўлами ниҳоятда кенг ва катта жараён сифатида гавдаланади. Балки шунинг учундир, мазкур соҳага аввало куч-қобилиятини синаган, ижодкорлик тажрибасига эга бўлган муаллифлар кўпроқ мурожаат қилмоқдалар.

Одатда симфония – умумсимфоник жабҳанинг энг баланд чўққисига қиёсланади. Чин маънода симфония соф чолғу йўлидаги баён ва ривожланиш жараёнларини тўла аск эттира олган, ўзида мантиқий мукамалликни жо этувчи асар бўлмоғи лозим. Бундай олий мезонлар қаторига энг муҳимлардан – миллий ўзига хослик эҳтиёжини қўшадиган бўлсак, ижодкор олдида турган вазифаларнинг нақадар мушкул ва мураккаблигини тасаввур қилиш қийин эмас.

Симфония жанри ривожланишининг умумбашарий тарихидан шу нарса маълумки, мўйаян миллий шароитда шаклланган услубий йўлни бошқа миллий шарт-шароитга тўғридан-тўғри кўчиришга уринишлар орқали ижобий натижага эришиб бўлмайди. Яъни мусиқий-симфоник тафаккур айнан шу миллий мусиқа тараққиёти орқали вужудга келиши, таъбир жоиз бўлса, этилиши шарт.

Ўзбек миллий симфоник мусиқасининг юксалиши ҳақида фикр юритар эканмиз, ушбу соҳага мазмундор изланишлари билан самарали улуш қўшган муаллифлардан Икром Акбаров, Борис Гиенко, Мирсодиқ Тожиев, Тўлқин Қурбонов, Мирҳалил Маҳмудов, Феликс Янов-Яновский, Нуриддин Ғиёсов номларини алоҳида қайд қилиш мумкин.

Бу айниқса М.Тожиев ижодида ўзбек миллий симфонияси ҳозирга қадар ўзининг энг юқори касбий-бадий поғонасига кўтарила олди. Композитор қарийб 30 йиллик ижодий фаолияти давомида энг кўп ва ҳўб 20 та симфония яратиб (20-симфония тугалланмай қолган), умрининг охиригача бу ишда пешқадамликни қўлдан бой бермади. Булардан иккитасининг яратилиши Мустақиллик даврига тўғри келса-да, у ўзбек мусиқаси негизида барпо этилган барча симфоник асарлари билан ана шу жўшқин жараённи йўналтирилган, баркамолликка олиб чиққан ижодкор сифатида тан олинди. Санъаткор ўзбек миллий симфониясига нафақат илк бор чинакам баркамоллик бағишлай олди, балки замонавий симфоник тафаккур йўналишининг муҳташам мажмуасини вужудга келтиришга муваффақ бўлди.

Табиийки, Мустақиллик йиллари давомида бошқа жанрлар қаторида симфония ҳам мазмунан янгилана борди. Хусусан, М.Тожиев басталаган симфоник асарларда XX асрда содир бўлган йирик ижтимоий, сиёсий ва маданий ҳодисалар, шиддатли жараёнлар ва тарихшумул воқеалар бадий ифодасини топди. Уларда Она-Замин, Инсон, Адолат, Ҳақиқат каби азалий ва абадий қадриятлар тараннум этилди, ватанпарварлик, инсонпарварлик, боқий ва фоний дунёлар ҳақида теран фалсафий-мусиқий мушоҳадалар юритилди.

Забардаст санъаткор сифатида эътироф этилган Мирсодиқ Тожиевнинг симфониялари Ватанимиз ҳаётининг

кўркем мусиқий солномаси деб таърифланиши бежиз эмас. Зеро, ўзбек ижодкори ўз миллий мусиқий анъаналари заминидан энг юқори жаҳон андозаларига мос келувчи, бадий баркамол, ноёб ва нодир замонавий асарларни кашф эта олди. Жумладан, 1990-йилларнинг бошларида атоқли композитор “Сомон йўли” деб ном олган симфониялар учлиги(трилогияси)ни – 15,16,17 – тингловчилар ҳукмига ҳавола этди. Унинг 19-“қаҳрамонлик” симфонияси эса Истиқлол шарофати билан Ўзбекистонда амалга оширилаётган улкан ишларни тараннум этадиган симфоник асарлари сирасидан алоҳида ўрин тутди. Дарқақиқат, М.Тожиёв ўзбек симфониясининг асосчиларидан бири сифатида бу борада ўзига хос миллий-ижодий мактаб яратишга¹ муваффақ бўлди.

Ўзбек симфониянивислик мактабида ижодий жиҳатдан етук авлоднинг иқтидорли вакиллари билан бўлмиш Нуриддин Ғиёсовнинг ҳам ўз ўрни бор. Ҳозирда у ўн икки симфониянинг муаллифи бўлиб, бу йўналишдаги ижодкорона изланишларнинг муносиб давомчиси сифатида танилди. Н.Ғиёсов ўз симфоник асарларида устозларидан бири М.Тожиёв каби йирик фалсафий-ҳаётий ғояларни ифода этади. Композитор танлаган айрим мавзулар орасида башарият кечирган ижтимоий ва тарихий ҳодисалардан ташқари космик муаммолар ҳам салмоқли ўрин тутди. Унинг саккизинчи симфониясида, масалан, Абадият, Коинот, Тақдир ва ушбу тушунчалар доирасида Одамзоднинг улугворлиги ҳақида теран мушоҳадалар юритилади.

Ижодкорнинг мусиқасига айни замон руҳи чуқур сингиб кетган. Шу билан бирга аёнки, асарда ўзбек чолғу санъатида юзага келган анъаналар ўзига хос ва янги услуб асосида давом эттирилади. Мазкур услубнинг заминидан эса табиий ҳолда уйғунлашган барқарор мақом тамойиллари ётади. Н.Ғиёсов ўзбек симфоник жанрига тааллуқли энг мураккаб масалани ечишга интилар экан, ёзган асарларида миллий мусиқа тафаккурини ва ўзга-

¹ Бу ғоя мусиқашунос Р.Юнусовнинг «Мирсодиқ Тожиёв ва ўзбек симфонияси» мақоласида батафсил асосланган. Қаранг: «Мусиқа ижодиёти масалалари» мақолалар тўплами.Т.1997,66. 86-92

ча талқин қилган оврўпоча шаклини бир-бирига сингдиришга ҳаракат қилади.

Ўзбекистон композиторлари томонидан концерт жанрига алоҳида эътибор қаратилганлиги бежиз эмас. Унга хос мусобақавийлик, чолғулар ўртасидаги доимий мулоқот, ижро маҳоратини намоёниш қилиш имконлари соҳанда ва тингловчиларни ўзига жалб қилади. Бу қаторда Икром Акбаровнинг скрипка ва оркестр ҳамда виолончель ва оркестр учун концертлари, Рустам Абдуллаевнинг фортепиано ва оркестр учун 3,4,5- концертлари, Ҳабибулло Раҳимовнинг торли чолғулар учун концерт-позмалари ҳамда фортепиано ва оркестр учун “Концертино”си, Нуриддин Ғиёсовнинг фортепиано ва оркестр учун “Мақом-концертлари”, Собир Карим-Ҳожининг най ва оркестр учун “Концерт-фантазия”си, Мирҳалил Маҳмудовнинг скрипка ва оркестр учун концертини қайд қилиш лозим.

Одатда концерт асари учун мос келадиган ёрқин лирик ёки ҳаракатчан куй мавзуси яратилади. Унинг ривожига эса якканавоз ҳамда оркестр чолғулари мутаносиблиги остида ўтади. Натижада асосий мавзу тобора ўзгара бориб, ранг-баранг кўринишларда талқин қилинади. Ўзбекистонда яратилган янги-янги концерт намуналарининг фарқли хусусиятлардан бири шундаки, улар турли услубий оқимларга мансуб бўлган ҳолда ўзида миллий анъаналарни ҳам мужассам этади. Улар нафақат ёрқин, кўтаринки кайфиятли, балки Шарқ тафаккурига хос фалсафий, эпик-хаёлчан, ҳаяжонли драматик мазмун билан бойитилмоқда. Ушбу янги интилишлар, ижодий топилмалар айниқса Рустам Абдуллаев ва Нуриддин Ғиёсовларнинг концертларида яққол сезилади.

Масалан, Р.Абдуллаевнинг “Тўй оҳанглари” деб номланган учинчи фортепиано концерти, Таиланд халқ куйларига асосланган бўлиб, импрессионизм оқимида оид бой тасвирий хусусиятларни намоён этади. Нуриддин Ғиёсовнинг 4-“Мақом-концерт”ида эса ўзбек мумтоз жанри концерт қонун-қоидалари билан боғланади. Шу билан бир қаторда асарнинг драматургияси жўшқин мусобақали ва мураккаб симфоник тамойиллар орқали бойитилади. Иккала концертларнинг мусиқий мавзулари бир-бирига ҳеч

ўхшамаса-да, фортепиано чолгуси техник ва тембр имкониятларини кенгайтириш йўлида янги-янги ижровий таққинларни очиб бериши хусусиятлари билан ўзаро яқин гуради.

Кўповозли чолғу мусиқаси шакллари орасида симфоник поэма ҳам муҳим ўрин тутади. Мазкур жанрдаги сўнгги эътиборга молик тажрибалардан бири – янгича миллий кўринишларни вужудга келтиришга қаратилган. Масалан, Анвар Эргашевнинг “Достон-мьюзик” асари бунинг ёрқин мисолидир. Асарнинг эътиборли томони шундаки, унда ўзбек достонларининг ўзига хос ҳикоявийлик хусусиятлари энг замонавий ифода воситалари билан ҳамоҳанг этилган.

Ўзбекистон композиторлик ижодиётига оид соф чолғу мусиқасининг камер йўналишида ҳам муайян ютуқлар намоён бўлади. Торли, дамли ва аралаш таркибли чолғу учун яратилан қатор-қатор пьесалар ва туркумли асарлар шундан далолат берадики, ушбу соҳада изланишлар анча фаол олиб борилмоқда. Нурилла Зокиров ва Собир Карим-Ҳожи, Дилором Сайдаминова ва Ҳабибулло Раҳимов, Валерий Сапаров ва Алишер Икромов, Феликс ва Дмитрий Янов-Яновскийлар каби композиторларининг қаламига мансуб соната ва квартет, полифоник туркум ва дастурли пьесалар созандаларга манзур бўлиб, ижрочи жамоаларнинг янги концерт дастурларидан жой олди. Янгиланиш хусусиятларига келсак, у энг аввало чолғулар таркибининг сараланишида ва гайриоддийлигида, эркинлик, бадиҳагўйлик мавжудлигида, мусиқий садоларга ўзига хос миллий воситалар ила ранго-ранг тароват берилганлигида сезилиб турмоқда.

Маълумки, замонавий камер чолғу асарларни ижро этиш учун юқори малакали касбий тайёргарлик ва артистик маҳорат талаб қилинади. Шунинг учун улар асосан малакали усталарнинг концерт репертуарига киритилаёғир. Ушбулар сафида моҳир пианиночилар – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Офелия Юсупова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Адиба Шарипова, Халқаро танлов совриндорлари Ирина ва Максим Железновлар, Элмира Мирқосимова, Барно Ҳақназарова, Наргиз Пўлатхонова, Сайёра Ғофурова, торли ва дам-

ли чолғу созандалари – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Аминбой Сапаев, Радик Сафаров, Баҳодир Солиқов, шунингдек, Анвар Раимжонов ва Улуғбек Имомовларнинг номларини тилга олиш жоиз.

Республикамининг камер чолғу ва симфоник ижодиёти соҳаси сермаҳсул ҳамда янгиликка бой. Зеро, ижрочилик имкониятларимиз ҳам салоҳиятлидир. Бу борада етакчи ўринларда Ўзбекистон Миллий симфоник оркестри, Республика телерадиокомпаниясининг Камер оркестри, Тошкент Давлат консерваториясининг Муסיқали театр-студияси оркестри, “Туркистон”, “Ёш истеъодлар” камер оркестрлари, “Сўғдиёна” халқ чолғулари камер оркестри каби машҳур ижро жамоалари муносиб хизмат қилмоқдалар. Уларнинг юқори касбий савияси нафақат ўлкамизда, МДХ концерт сахналарида, балки турли хорижий мамлакатларда ҳам қайта-қайта тан олинди.

Ўзбекистон тараққий этган дунё мамлакатлари сафига юксак маданиятли ёш мустақил давлат сифатида қўшилишга дадил қадамлар ташлаб борар экан, аввало ўз миллий-тарихий маънавий бойликларини, шу жумладан муסיқий анъаналарини асраб-авайлаб қадрлаш мақсадида бирдан-бир тўғри йўлини танлади. Шу билан бир қаторда асрлар оша бизгача етиб келган навобахш ўзбек муסיқа мероси ила миллий композиторлик ижодиёти ҳам ардоқлашга арзигулик маданий мулкимизга айланиб бормоқда.

Юқорида зикр этилган композиторлик маҳсули бўлмиш “жиддий” муסיқага нисбатан тингловчи-омманинг талаб ва эҳтиёжлари жуда баланд. Халқаро симфоник ва камер муסיқа фестивал кунлари мухлисларга лиммо-лим тўлиб кетган концерт залларимиз, оммавий ахборот воситалари ёрдамида жалб этилган кенг жамоатчилик эътибори ҳаттс узоқ-яқин хориждан келган меҳмонларимизни ҳайратда қолдирди. Шу боис қатъий ишонч ҳосил қилиш мумкинки муסיқа санъатининг ҳақиқий ихлосмандлари, мақомлаф сингари мумтоз асарлардан баҳраманд бўлиб келган тафаккури кенг, дунёқараши замонавий ўзбек тингловчисимфоник жанрларни ҳамда камер чолғу муסיқаси шаклларини тушунишга, бу асарларни идрок этишга, мағзини чақишга ҳам қодир. Ушбу мақсадларга эндиликда бата-

мом эришиш каби эзгу ниятида эса тарғибот ва маънавий-маърифий ишларни мунтазам йўлга қўйиш учун барча мутасаддиларнинг яқин ҳамкорлиги зарурдир.

Композиторлик ижодиётининг яна битта серкўлам йўналиши вокал-симфоник ва камер-вокал қатламларидан ташкил топади. Маълумки, вокал-симфоник (яъни хор ва симфоник оркестри учун мўлжалланган) мусиқанинг шаклланиши Мутаваккил Бурҳонов, Сулаймон Юдаков, Манас Левиев, Мухтор Ашрафий, Икром Акбаров каби атоқли композиторларнинг ижодий фаолияти билан боғлиқдир. Уларнинг кўп йиллик тажрибалари натижасида кўповозли хор маданияти тез вақт мобайнида илдиз отди, ижодий камол топди ва ижрочилик амалиётида қўлланила бошлади.

Ҳозирги замонда ушбу йўналиш турли хил жанрларни ўз ичига қамраб олади. Халқ куйларини қайта ишлаш, кантата, оратория, хор концерти, поэма, ода, вокал симфония ва реквием шулар жумласидан. Яратилган асарлар мавзу доираси жиҳатидан ҳам ниҳоятда кенг: Уларда қадимги тарихий воқеалар ва замонавий ҳодисалар, фалсафий ғоялар ва боқий қадриятлар, улғувор сиймолар ва гўзал табиат манзаралари ўз ифодасини топади. Мусиқани талқин қилиш борасида эса иккита йўналиш белгиланганлигини кузатишимиз мумкин. Биринчиси жозибали лирик куй-оҳанглари билан ўзбек халқ кўшиқчилиги анъаналаридан келиб чиқади. Унинг бадий юксак намуналарини М.Бурҳоновнинг “Абадий хотира” реквиемда, Т.Қурбоновнинг “Ушшоқ”(А.Навойи ғазалига) асарида ва хор ҳамда симфоник оркестр учун “Прелюдия ва фуга”сида (А.Яссавий шеърига), Б.Лутфуллаевнинг “Дугоҳ” (А.Навойи, А.Бобур, халқ шеърияти) номли 9 қисмли хор туркумида яққол кўзга кўринади. Бу асарлар ўзининг ўзбекона негизига таянганлиги ва хор ёзувида тиниқлик, нафис ва ҳаяжонли ҳиссий кечинмалар устун келганлиги билан тингловчиларда чуқур эстетик таассурот қолдирмоқда. Иккинчи йўналиш анча мураккаб кўринишга эга бўлиб, энг замонавий ифода воситаларидан, яъни хор ёзуви тузилмаларида овоз йўлларининг устма-уст жойланиши, беқарор баён этилиши каби омиллар билан изоҳланади. Натижада мусиқада кескин, кучли, шиддатли жараёнлар, ёки оғир, фалсафий, баъзан чуқур қайғуга “чўмган” қиёфалар ифодаланади. Т.Қурбоновнинг қаламига мансуб Алишер Навоий ва Умар Хай-

ём сўзларига “Рубоий”ларида, Н.Ғиёсовнинг “Сабот” оратория-дилогияси ҳамда Ф.Янов-Яновскийнинг “Рубайят” баритон ва оркестр учун туркумларида айна ушбу хусусиятлар мавжуд. Эътиборга лойиқ томони шундаки, ҳозирги композиторлик амалиётида ҳар иккала услубий йўналишида янги-янги асарлар яратилмоқда.

Инсоннинг энг нафис ҳиссий дунёси камер-вокал (хонанда ва чолғу жўрлиги учун мўлжалланган) жанрларида ўз ифодасини топади. Ўзбекистон композиторларининг аксарияти ушбу йўналишга ўз муносиб улушини қўшмоқдалар. Қўшиқ ва ашула, романс ва монолог, элегия ва баллада жанрларларидаги асарлар чексиз руҳий-ҳиссий бутун бир оламни тасвирлайди. Сўз матнларини саралашда ҳам эркинлик сезилса-да, сўнгги йилларда адабий мавзуларни танлашда талабчанлик кучаймоқда. Хусусан, мумтоз шеъриятнинг дурдона намуналари (Умар Хайём, Бобур, Навоий, Яссавий, Румий, Ибн Сино, Увайсий, Машраб, Нодира, Ҳофиз) билан бир қаторда чуқур маънавий-эстетик, фалсафий ва ватанпарварлик руҳи ила суғорилган XX аср атоқли шоирларининг (Ҳамид Олимжон, Зулфия, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Пўлат Мўмин, Нормурод Нарзуллаев ва б.) ижодиётига ҳам мурожаат қилинмоқда. Турли авлодларга мансуб композиторлар овознинг техник ва бадий имкониятларидан катта маҳорат билан фойдаланиб ҳамда ҳар хил услубий оқимларга таянган ҳолда тингловчиларни баҳраманд қилувчи асарларни басталашга интилоқдалар. Буларнинг энг саралари мусиқа санъатимизнинг “олтин хазина”сидан ўрин олган.

Ўзбекистонда композиторлик йўналиши миллий санъатимизнинг катта қатламларидан биридир. У шаклланиш паллаларидан мардонавор ўтиб, айна пайтда ўз етуқлигида янги босқичга кўтарилмоқда. Унинг ютуқлари қатор-қатор бадий баркамол асарларда намоён бўлиб, халқимизнинг маънавий мулкига айланиб бормоқда.

Рустамбек АБДУЛЛАЕВ

МУТАЛ БУРҲОНОВ ИЖОДИДА АЛИШЕР НАВОИЙ СИЙМОСИ

Ўзбекистон Республикаси халқ артисти Мутал Бурҳонов ижоди ўзбек мусиқасининг энг ёрқин саҳифаларидан бирини ташкил этади. Унинг навоийномамиздан аллақачон мустаҳкам ўрин олган «Алишер Навоийга қасида», «Алишер Навоий» операси, Тошкентдаги Номаълум солдат қабрига «Марсия», «Абадий хотира» реквием асарлари, шунингдек, «Бой ила хизматчи», «Ибн Сино», «Мафтунингман» фильмларига яратган куй ва қўшиқлари тингловчиларга кўп йиллардан манзур. М.Бурҳоновнинг «Намедонам чи ном дорад», «Ишқида», «Желса ногоҳ», «Боғим», «Нега тарк этдинг мени!», «Табассум қилмадинг» романслари, «Шоир орзуси» балладаси мусиқамизнинг олтин фондидан ўрин олган. Композитор хор учун мослаган ўзбек, тожик, қорақалпоқ, уйғур, афғон, эрон халқ қўшиқлари жаҳоншумул аҳамиятга эга бадий асарлар бўлиб, улар ҳамдўстлик ва хорижий мамлакатларнинг атоқли санъаткорлари томонидан ижобий баҳоланган. Шарқ композиторлик мактаби, жумладан, ўзбек композиторлари олдида турган энг олий мақсад – Шарқ ва Ғарб мусиқа анъаналарини ижодий уйғунлаштиришни М.Бурҳоновнинг юқорида қайд этилган асарларида кўришимиз мумкин.

Анъана – мусиқа санъатининг ҳаётбахш илдизларидан бири. Куй, қўшиқ, ашула, мақом ижтимоий эҳтиёжга айланмоғи учун, унинг бадий асосида тингловчига таъсир этиб, фикрни жалб қила оладиган жозиба кучи бўлмоғи керак. Анъана фақат ўтмишнинг якуни эмас, балки келажакка илҳомлантирувчи куч ҳам. Зеро, санъатнинг яшаш қонуни анъана ва янгиланиш, анъана ва замонавийлик диалектикасига асосланган. Агар М.Бурҳоновнинг бугунгача яратган мусиқа асарларига назар ташласак, уларда миллийлик ва анъанавийлик устуворлик қилади. Ахир жуда катта бадий тажрибага эга бўлган, ўзбек мусиқасининг ҳозирги тараққиётига улкан ҳисса қўшиб келаётган, асарлари «қўлма-қўл» бўлиб турли мусиқий жамоа-

лар ва ижрочилар репертуарларидан ўрин олган сеvimли композиторларимиздан бирининг ҳар жиҳатдан эътиборга сазовор бўлган ижоди бунга жуда катта имкониятлар беради. М.Бурҳонов ҳамма асарларида ҳам инсон ҳаётининг жуда катта маънавий-ахлоқий масалаларини кўтариб чиқади. Лекин бу масалаларни кескин бир тарзда эмас, балки осойишта, вазмин, алақандай ўзига хос юмшоқлик, куйчан, майинлик ва нозик бир олижаноблик билан ифода этишга интилади, унинг асарларида ҳатто жиддий, бадиий образлар учун ҳаёт-мамот масаласи бўлган тўқнашувлар ҳам жуда ўйчан ва босиқлик билан, раҳмдиллик билан ҳал қилинганлигини кўриш мумкин.

М.Бурҳонов ўз асарларида маънавий, маданий, тарихий, ахлоқий масалаларни кўтариб чиқаркан, буларни даврдан, замондан, муайян ҳаётий шароитдан ажратиб қарамайди. Балки чамбарчас боғлиқликда тасвирлайди. Унинг асарларини улар яратган даврдан ажратиб бўлмаганидек, асарларида ифода қилинган образларни ҳаётий, тарихий, ижтимоий шароитдан, замондан мутлақо ажратиб бўлмайди. Мутал Бурҳонов даврининг белгиларини, руҳини, ўзига хос томонларини ўз асарларида жуда қувватли ва кучли қилиб кўрсатади. Воқеликни, турли ҳодисаларни, ўртадаги узвий боғланишларни жуда нозик таҳлил ва тадқиқ қилади. «Наво», «Баёт», «Чоргоҳ», «Ироқ» каби мақом куйларимиз ҳам бирон воқеага боғлиқ бўлмасдан, инсон руҳининг турли ҳолатлари, унинг ички дунёси, ҳаёт, муҳаббат, ҳижрон, гўзаллик каби умрбоқий мавзуларни ифодалашга қаратилган. М.Бурҳонов асарларида ҳам ушбу фазилатлар муסיқий воситалар орқали ўз ифодасини топган. Мустақиллик даврида бутун мамлакатимиз миқёсида ҳар жиҳатдан жуда зўр ўзгаришлар рўй беришини М.Бурҳонов ижодкор сифатида сезгирлик билан илғаб олди, унинг туб моҳият ва сабабларини чуқур кўради, теран мушоҳада қилади. Композиторнинг шу даврда яратилган асарларида республикаимизнинг сиёсий-маданий, маънавий ҳаётида об-ҳаволар янгилианишини, бутун мамлакат миқёсида бораётган зўр тарихий жараёнларни очиб беришга муваффақ бўлди.

Мутал Бурҳоновнинг ижодида Алишер Навоий образи алоҳида ўрин тутади. Буюк шоир сиймоси композиторнинг деярли бутун ижодий фаолияти мобайнида

қизиқтирган ва турли хил жанрдаги асарларни яратишга ундаган.)

Алишер Навоий образи ХХ аср Ўзбекистон мусиқаси санъатида етакчи ўринни эгаллайди. Хусусан, мусиқамизда, бир томондан, Алишер Навоий образи изчил талқин этилаётган бўлса, иккинчи томондан – унинг бой бадий мероси асосида турли жанрларда асарлар яратилиб, булар сирасига ўнлаб романслар, бир қанча опера ва балетлар, мусиқали драмалар, қатор симфония ҳамда бошқа симфоник, вокал-симфоник партитуралар ва хор асарлари киради. Булардан, бадий етук асарлар сифатида Г.Мушелнинг Иккинчи симфонияси (1941), В.Успенскийнинг «Алишер Навоий хотирасига» лирик поэмаси (1947), М.Ашрафийнинг «Дилором» операси (1958), Ю.Ражабий ва С.Жалилларнинг «Навоий Астрободда» мусиқали драмаси (1968), М.Тожиевнинг «Шоир муҳаббати» симфоник поэмаси (1968), И.Акбаровнинг «Лайли ва Мажнун» балети ва «Хамса саҳифаларида» вокал-симфоник поэмаси (1972), У.Мусаевнинг «Хамса» асосида «Поэтик миниатюраси» (1991) каби асарларни эслатиб ўтиш ўринлидир.

Асарлар ўтаверади, халқ тарихан ривожланаверади, турли даврларда ўз орасидан закий намояндаларни етиштириб чиқаради ва улар ўз шахсияти, моҳияти, ижоди билан халқ кўксини шу қадар балад кўтарадиларки, уларни қисматининг ўзи ёнма-ён кўйиб таърифлашга даъват этади.

Алишер Навоий ва Мутал Бурҳонов – турли асарларда, айрича тарихий-ижтимоий ва маънавий шароитларда яшаган ва яшамоқда. Аммо улар истеъдод соҳиби, йирик ижодий намояндалардир. Уларнинг буюклиги шундаки, кўзга энг аввало барча улуғ зотларга хос юксак маъноли умумийлик, монандлик, муштараклик кўзга ташланади. Бу икки буюк ижодкорнинг мунаввар шахсияти, ижоди, бемисл меҳнатларининг моҳиятидан туғиладиган бош хулоса шуки, улар дунёга келиб, қалам ва соз ушлаб, «халқ ғамидин» ўзга ғамни билмай яшаб, шу бурчга амал қилиб, ўзларини фидо айлаб, халқни ўйлаб, унинг руҳий-маънавий камолотини ривожлантиришга имкон қадар ҳисса қўшишни энг улуғ одамийлик деб билдилар.

Халқ ўз тарихида бемисл ёдгорликлар яратиб, келгуси авлодларга ўзи ҳақида нишона қолдиради. Алишер

Навоийнинг «Хазойинул-маоний»си, «Хамса»си, «Ма-жолисун-нафоис»и», «Ҳолати Паҳлавон Муҳаммад»и бизнинг ёзма обидаларимиздир.

Мутал Бурҳонов – композитор, ўзбек мусиқасининг ёрқин намоёндаси, Ўзбекистонда хор, вокал ва вокал-симфоник мусиқасининг асосчиларидан бири.

Навоий ва Бурҳоновнинг бир муштараклиги шундаки, буюк мутафаккир Алишер Навоий ўзбек тилининг теран имкониятларини намоён этди. Мутал Бурҳонов халқимиз қадимдан маданиятли халқ эканлиги, унинг мусиқа санъати тарихи ғоят олис асрлардан бошланишини, у ўзига хос ва сержозоба мусиқа мулкига эга эканлигини, уни асраб-авайлаб ривожлантириш лозимлигини меҳнат ила ўз ижоди билан, ранг-баранг жанрдаги асарлари билан исботлади. Асрлар ўтиб, Мутал Бурҳонов улуг Навоий даҳосига юзма-юз бўлди, унга «устоз» деб қўл узатди, ижодий хазинаси ва ўғитларига мурожаат қилди, унинг ғазаллари асосида романслар яратди. А.Навоий сиймоси йирик асарлар яратишга асос бўлди. Буларга асосан ёки кўп ҳолларда ҳазрат Навоий ғазалиётининг маъно, вазн-оҳанг, наво дунёси ранг-баранглиги, кенг кўламлиги негиз бўлди. Навоий фақат китоблари воситасида эмас, балки журъат билан айтиш мумкинки, куйлар, ашулалар, мақомлар, Бурҳонов асарлари орқали, унинг нафис ва нозик куйлари қанотида эларо, дунёро янада кенгроқ машҳур бўлди. Аён бўлдики, Навоий мероси М.Бурҳоновнинг ижодий тафаккури ривожига туртки, мактаб эди. Композиторнинг фидойи меҳнати туфайли Навоий дунёси, унинг сиймоси эл кўзи олдида янада кенг қанот ёйди. Улуг Алишер Навоий фақатгина назм соҳибларининг сардори бўлибгина қолмай, ўз даврида ўзбек халқ ва мумтоз мусиқасининг тараққиёти, истиқболи ҳақида доно фикрлар билдириб, мусиқа илмининг камол топишига ҳар жиҳатдан ҳомийлик қилган. Шуниси қизиқарлики, Алишер Навоийни мусиқа оламига олиб кирган биринчи устозларидан таниқли созанда ва бастакор Ҳожи Юсуф Бурҳоний бўлган. Улуг даҳоларнинг асрлар оша ўзаро қўл беришлари, ўзаро ҳамкор ва мадор бўлишларининг маъноси шунда бўлса керак.

Мутал Бурҳонов Алишер Навоий меросини атрофлича муфассал, кунт билан ўрганди ва ижодий ўзлаштирди. «Улуг

устозларим Ота Жалол, Ота Ғиёс, Домла Ҳалим Ибодов, Абдураҳмон Умаров, Абдуқодир Исмоилов, Аҳмаджон Умурзоқов, Матюсуф Харратовлардан мақом асослари ва Бухоро, Фарғона, Хоразм йўлларидан сабоқ олдим, - деб эслайди композитор. Ажойиб созандалар – халқ мусиқасининг мукаммал билимдонларидан олган ўғитларим бир умр эсимдан чиқмайди. Мен устозлардан бахти кулган одамман. Уларнинг хотираси олдида доимо қўлимни кўксимга қўйиб таъзим қиламан. Мен ҳам мумтоз куйларни, ашуларни куйлаш ва уларга сайқал беришда буюк устоз Навоийдан кўп нарса ўргандим, ўзим яратган асарларимга Навоий ғазалларини асослаб олдим, унинг сиймоси бутун ижод йўлимда раҳнамо бўлиб келди.»

Мутал Бурҳонов Навоийга нисбатан эҳтиромини тан олиб, бу образга хос юксак ижодий фазилатларни ўзига яқин тутиши кўзга ташланади. Композитор ушбу сиймога наинки ўзинигина, балким буткул XX аср ўзбек мусиқасининг энг етук асарларини яратишга муваффақ бўлди.

М.Бурҳонов ўзи таъкидлаганидек, Навоий образи унинг учун бирламчи ўринда туради: «Москвада яшган вақтиимда илк бор Навоийнинг ғазалларидан бирига «Табассум қилмадинг» номли илк романсимдан бирини яратдим. Кейинчалик 1943 йил Уйғун ва И.Султонларнинг «Алишер Навоий» драмасига мусиқа, Навоий таваллудининг 525 йиллик юбилейига бағишлаб 1968 йили «Алишер Навоийга поэма-қасида» ва ниҳоят, 1989 йили буюк шоирнинг 550 йиллик тантаналари олдида «Алишер Навоий» операсини яратдим.»

Дарҳақиқат, М.Бурҳонов ўзининг ижоди бошланишида А.Навоийга мурожаат этиб, илк бор буюк шоир ғазали асосида «Табассум қилмадинг» романсини ижод этади ва ушбу асардан бошлаб бутун ижоди фаолиятида буюк инсон ва шоирга «таяниб» келади. Композитор шоир ғазалининг икки байтини қўллаган, асосий мақсад асарнинг маъносини тўлиқ ифода этишга ёндашган. Шу туфайли куй ва шеърнинг мутаносиблиги асарда тўла-тўқис кўринади:

*Кўриб дардим тараххум қилмадинг ҳеч,
Тўкиб ишқим табассум қилмадинг ҳеч.*

*Фироқинг ўти ичра неча йиглаб фигон чекдим,
Сўрарга бир такаллум қилмадинг ҳеч.*

Лирик қаҳрамоннинг образи чуқур таъсирчан драматик воситалар билан суғорилган нафис лирик куйида ўз ифодасини топади. Сўз ва куй инъикосини ширали овоз ва жўрнавоз камер оркестри мазмунан ҳаётлигини акс эттиради.

Композиторнинг «Алишер Навоий» драмасига яратилган мусиқа нафақат шоирнинг ғазаллари билан учрашув, балки биринчи маротаба саҳнада буюк шоир сиймоси ўз ифодасини топади. М.Бурҳонов Ҳамза номидаги драма театри учун ёзилган мусиқа жуда жонли ва ифодавий таассурот қолдирди. «Улуғ мутафаккир Алишер Навоийнинг сиймосини опера воситалари билан ифодалашга уриниб кўриш шу кундан бери хаёлимда эди. Бир вақтлар Ҳамза номидаги театрда мен мусиқа раҳбари бўлиб ишлаганман ва ушбу даврда Уйғун ва И.Султонлар драмасини унинг ғазаллари маъноси ва руҳиятида мусиқа садолари орқали ифодалашга ҳаракат қилдим. Урушдан кейинги йиллардаги театрнинг ижодий қиёфаси мени мафтун қилар эди. Саҳнамизнинг улкан устози Аброр Ҳидоятлов билан кўп маротаба эндигина шаклланаётган ўзбек операси масалаларида мулоҳазалар қилар эдик. Ҳатто ижро этишга розилик ҳам берган эдилар. Ушбу ажойиб инсон, зеҳни ўткир, буюк истеъдод эгаси, ўткир мусиқий қобилият ва чиройли овоз соҳиби ҳам эдилар», - деб эслайди композитор. Бу опера М.Бурҳоновнинг кўп йиллик изланишларининг энг етук бадий натижаси сифатида таҳлил қилиниши асослидир ва XX аср ўзбек мусиқий навоийномасининг шу кунга қадар яратилган энг сара асарлардандир.

Даставвал М.Бурҳонов Алишер Навоий сиймосини абадийлаштириш мақсадида «Алишер Навоийга қасида» вокал-симфоник поэма-одасини бадий ўқиш, хонанда, хор ва симфоник оркестр учун ижод этади (Абдулла Орипов сўзи). «Қасида» ўзига хос инсон даҳосига, руҳига, буюклигига салобатли ва улуғвор мадҳияси сифатида яратилган бўлиб, энг етук мусиқий асарларидан бири сифатида ҳис-туйғуларининг самимийлиги билан ажралиб туради. Композитор-

нинг бошқа асарлари каби «Қасида» ўзининг тўлиқ таъсирчанглиги, илиқ лиризми, юқори эпик туйғулари мажмуаси билан мафтун этади. Шуни таъкидлаш лозимки, М.Бурҳонов шоир образини ифода этишда илк бор «Наво» мақоми ашула бўлимининг бошланғич оҳанги асосий мавзу сифатида олади, ижро жараёнида ушбу мавзу ривожланади. «Алишер Навоий» операсида ҳам Навоий образининг асосий лейтмавзуи «Наво» мақомининг ушбу оҳанги асосида берилган. Алишер Навоийнинг салобатли қиёфасини акс эттирувчи бу лейтмавзу шоир изтиробни тарзида фойдаланилган жумла асосида юзага келган. Қизиқарли томони шундаки, ушбу мавзу ривож топиб, операда ўзига оҳангдош бир нечта интонацион унсунларни қамраб олган. Бир томондан бу бевосита Навоий образига боғлиқ бўлиб, унинг лирик кайфиятини ифодалайди. Куй ўзининг майинлиги ва ниҳоятда нафис куйчанглиги билан тингловчида таассурот қолдиради. Опера давомида Навоийнинг лейтмавзуси ривожланиш жараёнида унинг лирик кўриниши гоҳ кучаяди, гоҳ пасаяди, аммо ўзининг бошланғич хусусиятини йўқотмайди. Шуни таъкидлаш лозимки, Алишер Навоий образи операда деярли барча драматургик муҳим саҳналарда иштирок этади. Шу туфайли М.Бурҳонов унинг мусиқий қиёфасида уч хил ҳис-туйғулар ечимида ўз аксини топган. Булар Навоий образининг лирик, эпик ва фожиавий-драматик кайфиятлари инъикосидир. Бутун операда лирик йўналиш устуворлик қилади, аввало Навоийнинг ўзи («Наво» оҳанги) ҳамда Навоий ва Гули саҳналари билан боғлиқ бўлиб, у дастлаб асарнинг чолғу муқаддимасида илк бор янграйди. Композитор ўз асарида Навоийга хос ҳис-туйғуларни ва кайфиятини турли саҳналарда ўзига хослик ва воқеалик билан боғлиқ ҳолда тасвирлайди. Навоийнинг образига хос хаёлчанлик, фалсафий теранлик кайфиятлар Навоий ва Абдурахмон Жомий, Навоий ва Камолiddин Беҳзод, Навоий ва Жалолiddин саҳналарида, образга хос таъсирчанлик ва ҳаяжонлик кайфиятлар⁴ Навоий ва Гули саҳналарида, мардлик, ҳамдардлик фазилатлари Навоий ва халқ саҳналарида ўз ифодаси топган. Умуман, Навоий образи талқини – мусиқий қиёфаси миллий руҳда гавдаланган. Шу боис, ўзбек мусиқа анъаналари операнинг мусиқий услубида теран акс эттирилган. Унинг мусиқий «нутқи» саҳнавий вази-

ятга боғлиқ бўлган ҳолда ўзгаради. М.Бурҳонов операси туфайли буюк Навоий ҳақидаги тасаввурларимиз янада чуқурлашади, маънан бойиб боради. М.Бурҳонов мусиқа си бу гал ҳам ўзига хослиги, узвий куйчанлиги, драматургик моҳияти билан чуқур таассурот қолдирмоқда.

Ўз ижоди ва ўзгаларга ҳам ўта талабчан М.Бурҳонов қаламига мансуб «Алишер Навоий» операси нафақат ўзбек операсининг ривожига, балки бутун Марказий Осиё ва айрим Яқин Шарқ мамлакатлари мусиқа санъатига қатор янги тамойиллар бахш этиши мумкин.

Мутал Бурҳонов – XX аср ўзбек мусиқасининг етувчи ижодкорларидан бири, унинг имкониятларини, мислсиз жозибаларини кўрсатиб берувчи санъаткор. У яратган мусиқа асарлари – улкан бир хазинадир. Шу асосда ўзбек мусиқасини янги босқичларда ривожлантириш, миллий мусиқий тилимиз бойликларини яшнатиш мумкин. Бу эса миллий мусиқа санъатини тушуниш, ҳис қилиш, ҳурмат ва муҳаббатли муносабат асосида рўй беради. Алишер Навоий ўз асарлари, дostonлари ва рисоалари билан шеърятимизни, адабиётимизни, ўзбек тилини неча асрлар давомида ривожлантириб, бойитиб келган бўлса. Мутал Бурҳонов ҳозирги кунда ўз оҳанглари, мусиқий асарлари билан халқимизнинг бош мусиқий тилини, дилини ривож топишига ўз ҳиссасини қўшмоқда. Улар мавжуд шароити ақидаларни ўзгартириш, янгича яшаш ва фикрлашни ўз олдига мақсад қилиб қўядилар. Алишер Навоий ғазаллари ва сиймоси Мутал Бурҳонов ижодида салмоқли ўрин олиб келмоқда ва унинг асарлари мусиқа санъатимизнинг ўлмас дурдоналаридир.

Муҳайё НАБИЕВА

1990 ЙИЛЛАР КОМПОЗИТОРЛИК ИЖОДИДА АЛИШЕР НАВОИЙ НАЗМИ

(Т.Қурбонов, Ҳ.Раҳимов, Б.Лутфуллаев асарлари
мисолида)

Буюк мутафаккир шоир, давлат ва жамоат арбоби Ҳазрат Алишер Навоийнинг ёруғ тимсоли Ўрта Осиё халқларининг ўзбек адабиёти ва санъати тарихида чуқур из қолдирди. А.Навоийнинг «Ҳамса», «Мезон–ул авзон», «Сабъаи сайёр», «Лисон–ут тайр», «Мажолис–ун нафоис» каби ноёб асарлари жаҳон дурдоналари ҳазинасига кирган. Балки шунинг учундурки, шоир қаламига мансуб ҳар бир асар, ғазалларни мутолаа қилган инсон улардан чуқур маънавий озуқа олади.

Алишер Навоийнинг бой маънавий мероси ўзининг теран маъно ва мазмуни билан Ўзбекистон бастакорлари ва композиторлари диққат марказида туриб, адиблар ва адабиётшунос-олимлар, мусиқашунослар ва санъаткорлар томонидан янгидан ўрганиб келинмоқда.

Ушбу мақолада композиторлар томонидан Мустақиллик даврида яратилган айрим мусиқий намуналарнинг ўзига хос хусусиятларини тавсиф этишни мақсад этдик.

XX асрда Алишер Навоий сиймоси, яратган бадий тимсоллари санъатнинг турли жабҳалари қаторида мусиқа санъатида ҳам ўз ифодасини топиб, алоҳида йўналишга асос солган. Хусусан, Навоийнинг ғазал ва рубойилари бастакорлик ижодидан кенг ўрин олган бўлиб, дурдона асарлар дунёга келишига сабаб бўлган. Имомжон Икромов, Юнус Ражабий, Дони Зокиров каби буюк устозларнинг ўнлаб ноёб қўшиқлари шоир назми билан суғорилиб, мусиқа шинавандаларини хушнуд қилиб келмоқда.

Алишер Навоий асарлари композиторларимиз эътиборини ҳам ўзига жалб этиб келмоқда. Хусусан, XX аср давомида Алишер Навоий асарларига опера ва романслар, қўшиғу-ашулалар билан бир қаторда шоир тимсолини ифодаловчи поэма, камер-симфоник партитуралар, кантата ва ораториялар вужудга келди. Мутал Бурҳоновнинг «Алишер Навоийга қасида» (1968), «Алишер Навоий» (1986) операси,

Р.Глиэр, Т.Содиқовнинг «Лайли ва Мажнун», Мухтор Ашрафийнинг «Дилором» (1958) опералари, Икром Акбаровнинг «Хамса саҳифаларидан» (1988), А.Мейеннинг «Алишер Навоий» вокал – симфоник поэмалари, Манас Левиевнинг «Суҳайл ва Меҳри» (1946) балети, Георгий Мушелнинг «Фарҳод ва Ширин» (1937), Сайфи Жалилнинг «Навоий Астрободда» (1968) мусиқали драмалари, Мирсодиқ Тожиевнинг «Шоир ишқи» (1969) Р.Абдуллаевнинг «Навоий хотирасига» симфоник поэмалари, Баҳрулло Лутфуллаевнинг «Дугоҳ» (1989) концерт симфонияси, Дони Зокиров, Толибжон Содиқов, Сулаймон Юдаков, Собир Бобоев, Нурилла Зокиров, Тўлқин Қурбоновларнинг турли жанрдаги вокал асарлари шулар жумласидандир.

Юқорида номлари қайд этилган асарлар жанр, мусиқий услуб нуқтаи назаридан бир-биридан фарқли ўлароқ бўлса-да, айрим ўхшаш жиҳатлари билан ҳам тавсифланади. Уларда шоир сиймосининг лирик руҳда гавдаланиши, қаҳрамонларнинг кечинмалари ва муайян йўсинда тасвирлаб берилиши, мусиқий мавзулар сифатида кенг нафасли куйларнинг танланиши каби хусусиятлар бундай хулосалар чиқаришга асос беради. Ўзаро ўхшаш бўлган муҳим омиллардан яна бири шундаки, асарларнинг аксарияти овоз ва турли таркибдаги чолғу гуруҳлар жўрлигига мўлжалланган.

Алишер Навоий тимсоли билан боғлиқ композиторлик ижодиёти асарларини учта тарихий даврга тасниф этиш мақсадга мувофиқдир. Бунда биринчи давр 1930-1950-йилларга, иккинчи давр 1960-йилдан 1990- йилгача ва ниҳоят, учинчи давр Мустақиллик йилларига тўғри келади.

Биринчи давр мобайнида қўшиқ ва романслар устунлиги кўзга ташланади. Бироқ, мусиқашунос Т.Визгонинг кузатувларига кўра, «бу жанрларда яратилган асарларнинг аксарияти ижрочилик амалиётида ўз ўрнини тополмаган. Асосий сабаблар – ўхшаш тимсолий ҳоллар ва бир хил мавзуларнинг ифода топиши, гармоник тилнинг соддалиги ва жўрлик роли билан чегараланганлигидир. Шунга қарамасдан бу илк тажрибаларни ижобий баҳоламай бўлмайди.»¹

¹ Т.Визго. Вокальная музыка. см: История узбекской советской музыки. Т - 1. Т., 1972. С.144 (М.Набиева таржимаси).

Бу даврдаги А.Навоий назми билан сугорилган романс ва қўшиқларни кўздан кечирган ҳолда композиторларнинг эътиборлари тимсолий олам билан боғлиқ иккита масалага қаратилганлигига амин бўламиз: бир гуруҳ асарларда асосий образлар сифатида табиат манзаралари, лирик ҳис-туйғулари ифода топса, иккинчи гуруҳда асосий қаҳрамон сифатида аёл тимсолининг гавдаланиши ва у билан боғлиқ ҳаяжонли ҳамда завқлантирувчи лаҳзаларнинг акс эттирилганлигини кузатиш мумкин.

Алишер Навоий шеърояти ва тимсоли 1940-йилларнинг охиридан йирик жанрларга кириб келди. Т.Визго бу вазиятни қуйидагича изоҳлайди: «Бу даврда яратилган йирик жанрдаги асарларнинг ўзига хослиги яққол кўзга кўринади. Булар: мусиқа тилининг халқ қўшиқчилиги билан узвий боғлиқлиги ва куйчанлиги, оркестрнинг бўйсинувчи рол билан чегараланганлиги, мусиқий драматургик ғоя сустилиги ва шу боис сюитасимон шаклларнинг устун келишидир. В.Успенскийнинг «Алишер Навоий хотирасига лирик поэмаси» шоирга бағишланган илк вокал-симфоник асарларидан бири бўлиб, айнан шу хусусиятларни ўзида мужассам этади».¹ Бу рўйхатни тўлдиришимиз мумкин, албатта. Яъни, И.Ақбаровнинг «Хамса» саҳифаларидан», А.Мейеннинг «Навоий» вокал-симфоник поэмалари, А.Козловскийнинг «О, Навои» поэмаси, Р.Глиэр, Т.Содиқовнинг «Лайли ва Мажнун», М.Ашрафийнинг «Дилором» операларида ҳам айни шу хусусиятлар кўзга кўринади.

Бу даврда вужудга келган мусиқий асарлар ўз замонасининг вакифаларини амалга ошириб, қўп овозли композиторлик ижодиётини шакллантиришга пойдевор бўлди. Бу борада Навоий шеърояти мусиқий тафаккурни акс эттирувчи муҳим омил родини ўйнади.

Биринчи босқичда эндигина шаклланиб келаётган йирик жанрлар иккинчи даврда ўз ривожини топди. Иккинчи давр мобайнида (1950-90-йилгача бўлган вақт) йирик жанрларга урғу берила бошланди. Бу жараёнда А.Навоий назми мавзулар доирасини тобора кенгайти-

¹ Т.Визго. О характерных тенденциях развития вокально-симфонической музыки. см. Музыкальная культура Узбекской ССР. М., «Музыка», 1981. С.132,133.

шига ҳамда композиторлик ёзувида миллий муаллифлик услубини ёритишга ёрдам берди. Даврнинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб беришда мусиқашунос — олимпиа Н.Янов-Яновская томонидан билдирилган фикр алоҳида эътиборга лойиқ: «Асарлар мазмунан чуқурлашиб борди, улардаги мавзулар доираси тобора кенгайди, бадиий даражаси сайқал топди. Ўзбек композиторларининг мустақил ижод йўлига чиқишлари бу даврнинг муҳим жараёнларидан бири ҳисобланади.»¹

Композиторлик ижодиётининг фаоллашуви, кўпгина услубий йўналишларнинг пайдо бўлиши ўзбек мусиқаси замирида бир эмас, балки бир нечта композиторлар авлодининг ижод қилиши билан ифодаланади. Бу даврда ёзилган асарларнинг аксариятида А.Навоий сиймоси диққат марказида туриб, юксак маънавий рамзи сифатида талқин этилади. Шу боисдан илгариги вақтларда устун бўлган лирик кечинмалар ўрнига эпик-фалсафий хаёл суриш ҳоллари биринчи ўринга чиқади. М.Бурҳоновнинг «Алишер Навоийга қасида» ва «Алишер Навоий» операси бу даврнинг энг кўзга кўринган асарлари ҳисобланиб, мусиқий навоийхонликда алоҳида ўрин тутади. Бинобарин, назаримизда Мустақиллик даврида белгиланган барча хусусиятлар М.Бурҳоновнинг «Алишер Навоий» операсида илк бор намоён бўлади.

Учинчи давр 1990 йиллардан эътиборан бошланиб, Республикамизда амалга оширилаётган мустақил ва ҳар томонлама ривожланган давлатчиликни қуриш мақсадида йўналтирилган янги нишонларни кун тартибига чиқарди. Ушбу даврга хос миллий қадриятларни эъзозлаш, миллий ғурур ва ватанпарварлик туйғуларини мадҳ этиш, қадимги урф-одатларни тиклаш каби масалалар долзарб вазифалар сифатида кўйилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов «Маънавий юксалиш йўлида» китобида бу ҳақда шундай фикр юритади: «Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ ажодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни

¹ Н.Янов-Яновская. Музыкальная жизнь 1945-1967 годов. см: История узбекской советской музыки. Т2. Т., 1973., с.7.

тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди.

Биз маънавий қадриятларни тиклашни миллий ўзликни англашнинг ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдизларига қайтишдан иборат узвий, тарихий жараён деб ҳисоблаймиз»¹. Унутилган тарихий саҳифаларни тўлдириш муаммоси композиторлик ижодиётида ҳам ўз аксини топа бошлаганлигининг гувоҳимиз. Соҳибқирон Амир Темур ва унинг юритган сиёсий тизимига бўлган эътибор, Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги, қадимий Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллигининг нишонланиши, Аҳмад ал-Фарғоний, Имом ал-Бухорий каби йирик зотларга бўлган эътибор турли жанрдаги мусиқий асарларда ўз ифодасини топди.

Булар қаторида йирик мутафаккир шоир Низомиддин Мир Алишер Навоий сиймосининг чуқур ўрганилиши, шоирнинг таваллудига бағишлаб бир қатор тадбирлар ўтказилиши, пойтахт марказида шоир номи билан аталган катта Миллий боғнинг барпо этилиши, қолаверса Президентимиз томонидан 1991-йил «Алишер Навоий йили» деб эълон қилиниши бу зотга бўлган юксак эътибор ва эътирофдан далолат беради.

Мустақиллик даврида миллий қадриятлар тикланаётган бир пайтда, Алишер Навоий мероси ўзининг юксак маънавий мазмундорлиги билан мусиқа муаллифларни янги асарлар яратишга сафарбар қилди. Шоир изланишлари адиблар ва адабиётшунос-олимлар, мусиқашунослар ва санъаткорлар диққат марказида турибди. Олимларнинг самарали изланишлари натижасида буюк мутафаккирнинг янги-янги қирралари очилмоқда.

Хусусан, мусиқада композиторлар Навоий тимсоли ва шеърятининг янги қирраларини очиб беришга қўл урдилар. Бу даврда кўзга кўринган асарлардан М.Бафоев яратган «Ҳолати Алишер Навоий» 5-симфонияси йирик ижод намунаси сифатида алоҳида ўрин тутади. Унда композитор ҳиссий оламининг фалсафий, илоҳий жиҳат-

¹ И.Каримов. Маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англашнинг гикланиши. Қаранг: И.Каримов. Маънавий юксалиш йўлида. Т., 1998.

ларни катта маҳорат билан ифодалаб беришга қўл урди, ўхшаш кўринишларни С.Варелас, Т.Қурбонов, Ҳ.Раҳимов, Б.Лутфуллаевларнинг сермаҳсул ижодларида ҳам кузатишимиз мумкин.

С.Варелас А.Навоий сўзларига ёзган қўшиқ ва романсларида рус композиторларига хос анъаналар сақланиб қолинган бўлса, Б.Лутфуллаев яратган С.Ҳаким сўзига солист ва халқ чолғу ансамбли учун «Навоий» асари, «Фироқ» хор туркуми, Т.Қурбоновнинг 4 та романс, «Ушшоқ», «Рубойилар», «Ул ойнинг» хор асарлари ва симфоник оркестр учун «Зиҳи, эл ниҳони...», «Гулханда кўр» партитуралар, Ҳ.Раҳимовнинг овоз ва халқ чолғу оркестри учун А.Навоий ғазали асосида яратилган «Жонга йўқ кўнглумдину...» поэмалари алоҳида эътиборга лойиқдир.

Бу асарларнинг аксариятида янги қирра ва муҳим аҳамият касб этувчи хусусият сифатида илоҳий ишқни куйлаш ҳолатлари кузатилади. Демакки, А.Навоийнинг сиймоси нафақат шоир сифатида бўлиб қолмай, балки севгига берилган инсон, буюк мутафаккир, олим, йирик давлат арбоби қиёфасида ҳам талқин этилади. Шу боис унинг назми ёр ишқи, унинг висоли билан бир қаторда фалсафий дунёқарашни ўзида мужассам этиб, илоҳий ҳис-туйғуларни ҳам қамраб олади. Эътироф этиш жоизки, бундай хусусиятлар XX аср якунида жаҳон композиторлик ижодиётига хос бўлиб, мусиқа санъатига янги бурилишни белгилаб берди.

Мустақиллик даврида яратилган асарлар ўзбек мусиқа меросига таянишга интиланган бўлиб, замонавий мусиқий воситалар орқали ифода топади. Бироқ, илгариги даврларга нисбатан барча тажрибалар, ижодий изланишлар асарда миллий руҳни чуқурлаштириш мақсадига хизмат қилади. Бу жиҳатдан ҳеч муболағасиз таъкидлаш мумкинки, Алишер Навоий назми билан боғлиқ мусиқий асарлар ёрқин мисоллар сифатида намуна бўла олади. Истиқлол нашидасини сурган асарларни умумий тарзда кўриб чиқиб уларга хулоса яшаш мақсадида Ҳабибулло Раҳимовнинг «Жонга йўқ кўнглимдину» поэмасини, Баҳрулло Лутфуллаевнинг А.Навоий рубойилари асосида «Фироқ» хор а'сарелла туркумини ҳамда Тўлқин Қурбоновнинг «Зиҳи эл ниҳони» овоз ва сим-

фоник оркестри учун асарларини таҳлил қилишни жоиз деб топдик.

Ушбу мусиқий намуналарни таҳлил қилар эканмиз, уларда мавжуд ўзига хос хусусиятларни айтиб ўтишни лозим деб топдик.

Ҳ.Раҳимов яратган «Жонга йўқ кўнглимдину» поэмаси Истиқлол даврида Алишер Навоий сиймосига бағишланган илк намуналардан бири ҳисобланади. Буюк шоир таваллудининг 550 йиллигига тақдим этилган бу асар Ўзбекистон композиторларининг изланишларини янги тарихий муҳитда давом эттиради.

Асар тенор овози ва ўзбек халқ чолғу оркестри ижро таркиби учун мўлжалланган. Шеъринг матн сифатида улғ мутафаккирнинг «Жонга йўқ кўнглимдину» ғазали танлаб олинган. Мазкур ғазалга композитор Ҳабибулло Раҳимов мурожаат этар экан, уни теран талқин этиш йўлида шоир тимсолини эркак тембрларидан тенор товуши орқали тасвирлашга аҳд қилади. Оҳангдор тусга бой бўлган бу тембр ғазалнинг нозик руҳий алмашувларни тўлақонли ифодалашга хизмат қилади. Поэмада А.Навоий назми умумлаштирилган ҳолда талқин этилиб, куйчан лавҳалар нутқсимон тузилмалар билан бойитилган.

«Жонга йўқ кўнглимдину» вокал симфоник поэмасининг драматургияси уч қисмли шаклда намоён бўлади. Унинг ҳар бир қисмида шоирнинг учта ҳиссий ҳолати акс эттирилади: гурурлик ва қайғулик, ҳаяжонлик ва норозилик, ишқ азобидан таскин топиш ва завқланиш. Поэмада ҳукмронлик қилган уч қисмли шаклнинг асосий тузилмалари вокал партияси иштирокида ўтади. Унинг биринчи қисми қайғули, мунгли характерда келади. Асарнинг иккинчи лавҳаси (2-қисм) биринчисидан фарқли ўлароқ турли жиҳатлари билан ажралиб туради. Унда динамик, ритмик, тоналлик (d – moll дан As – dur га) ва тембр жилolari авж даражасига олиб борилади. Хусусан, вокал йўлида маршсимон иборалар пайдо бўлади. Оркестр партияси ҳам жўр бўлиш вазифалари билан чегараланибгина қолмай овозга ҳамроҳ бўлиб, унинг ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди. Натижада яратилаётган тимсолнинг қиёфаси тубдан ўзгаради: вазмин,

ўйчан ҳоллар чуқур ҳаяжонлик, исёнкорлик, ҳаётдан қониқмаслик ҳолатларига айланади.

Поэманинг асосий чўққиси иккинчи қисмнинг иккинчи лавҳасига тўғри келади ва оркестр зиммасига юкланади. Реприза дастлабки кайфиятга қайтишга ҳаракат қилади, аммо ўтган воқеалар бунга тўлиқ имкон беролмайди.

Биринчи қисмга нисбатан репризанинг қисқартирилган ҳоли драматургик нуқтаи назардан асосли кўринади. Зеро, ўрта қисмнинг таъсири репризада ҳам ўз кучини сақлаб туради ва тимсолий оламини ўзгаришига сабаб бўлади. Муқаддимага хос қайғули, нолиш кайфиятлар билан бир қаторда, репризада ҳозирги замон ворислари нигоҳи билан ўтмишга бир назар ташлаш ҳоллари ҳам намоён бўлади.

Муסיқада устун келган фалсафий ёндашув, куй ва газал ўртасида мужассамлашган услубий боғланишлар асарга мукамаллик ва яхлитлик инъом этади. Ушбу юксак яхлитликни биз турли жиҳатлар нуқтаи назаридан кўришимиз мумкин. Вокал куйига хос кучли ва кучсиз ҳиссаларнинг мисралар вазнига мос келганлиги, шеърда авж пардаларининг назмий руҳидан келиб чиқиши шулар жумласидан.

Асарнинг таҳлили натижасида яна шуниси аён бўлдики, композитор ўзбек халқ чолғу оркестри имкониятларидан кенг фойдаланган. Solo ва tutti чиқишларининг ўз ўрнида жойлашганлиги, тембрларни танлашда қўйилган мақсадлардан келиб чиқиши, оврўпоча оркестр ёзуви тафаккурининг миллий-услубий хусусиятлари билан уйғунлашуви шундан далолат беради. Асарнинг жанр талқинида эса романсга оид хусусиятлари билан бир қаторда симфоник тафаккурига хос драматургик ва услубий жиҳатлари ўз аксини топган. Бу эса Ҳ.Раҳимов поэмасини симфоник асарлар қаторига киритишга асос беради.

Б.Лутфуллаев қаламига мансуб «Фироқ» асари сўнгги йилларда хор учун яратилган оригинал мисоллардан бири ҳисобланади.

Саккиз қисмли муסיқий туркумда А.Навоийнинг рубойилари асос қилиб олинган. Асар якка хонанда ва хор а'сарре́лла учун мўлжалланган бўлиб, унинг драматургияси поғонама-поғона ривож топади ва ҳар бир қисмда маълум вазифаларни амалга оширади.

Муסיқий композиция марказида аёл тимсоли туради. Унга бўлган интилиш, фироқ ҳажрида ёниш, ёр сиймосини умр баҳорига тенглаштириш, унинг борлигини мадҳ этиш каби ҳис-туйғулар туркум давомида тасвирлаб берилади. А'cappella тизимида қўлланилган хор ҳар бир рубойнинг умумлаштирилган маъносини акс эттиради.

Рубойларни мутолаа қилар эканмиз, улар мазмунан бир-бирига чамбарчас боғлиқлигини кузатишимиз мумкин. Шу билан бирга тўртликларнинг кетма-кет жойланишида пухта ўйланган драматургик ҳаракат мавжудлигини ҳам таъкидлаш жоиз. Дарҳақиқат, «Фироқ» ва «Билмас эдим» рубойлари айрилиқ ҳолатини тасвирлаб берса, кейинги учта рубойларда аёл тимсоли мадҳ этилади. «Маскан этар» ҳамда «Гар ошиқ эсанг» рубойлари насиҳат бериш тарзида яратилган бўлса, энг охириги («Ёрим кулодур» рубойиси) ёрнинг келишидан қувонган кўнгилни ифодалайди. Демак, рубойларни яхлит туркумли мажмуа сифатида талқин этишга интилган Б.Лутфуллаев, мантиқий моҳиятидан келиб чиққан ҳолда айнан шу тартибда кетма-кет жойлаштиришга аҳд қилади.

«Фироқ» асарида адабий манба туркумнинг ҳар бир қисмида турлича ифодаланади. Айрим қисмларда рубойларнинг дастлабки кайфияти ва тимсоли муסיқани яратишга асос бўлади. Баъзи қисмларда эса муסיқий оҳанглар шеъриятнинг ҳар бир урғусини, ҳиссий бурилишларини акс эттиради. Яъни, бу туркумли асарда «Назм ва Наво» муаммоси кенг қамровда ёритиб берилади. Рубойларни мутолаа қилар эканмиз, улар мазмунан бир-бирига чамбарчас боғлиқлигини кузатишимиз мумкин. Шу билан бирга тўртликларнинг кетма-кет жойланишида пухта ўйланган драматургик ҳаракат мавжудлигини таъкидлаш жоиз. Рубойларни яхлит туркумли мажмуа сифатида талқин этишга интилган Б.Лутфуллаев, мантиқий моҳиятидан келиб чиққан ҳолда айнан шу тартибда кетма-кет жойлаштиришга аҳд қилади. Туркумли асарнинг драматургияси асосида қайғули кайфиятдан ҳурсандчиликка бўлган интилиш ҳаракати ётади. Асарнинг ўзига хос қирраларидан яна бири шундаки, барча қисмлар секин, вазмин вазнларда талқин этилади. Хор а'cappella'да композитор гармоник ифодавий воситала-

ри билан чекланибгина қолмай, полифоник унсурлардан – стретто, имитациядан кенг фойдаланади. Шулар қаторида чолғу тафаккурининг хусусиятларини овоз воситаси орқали ифодалаб берилиши ҳам ижодкорнинг унумли изланишлари қаторидандир.

Ниҳоят, Т.Қурбоновнинг асарида А.Навоий газалини ифода этиш вазифаси вокал партия билан бир қаторда оркестрга ҳам юклатилади ва тимсолий оламини яратишда чолғу лавҳаларнинг роли муҳим аҳамият касб этади. Шакл жиҳатдан у икки қисмдан иборат бўлишига қарамадан, лавҳалар ўртасида кескин тафовут сезилмайди. Барча мусиқий ифодавий воситалар газалдаги маъно ва вазиятни тўлақонли ифодалашга хизмат қилади. Динамиканинг бир маромда – бутун асар давомида *mf*, *f*, *ff* да келиши ҳам матннинг мазмун-моҳиятини акс эттиради.

Куйнинг яратилишида *Си бемол* миксолидий тузуги билан чегараланиб қолмасдан, композитор *си бемол лидий, эолий* тузукларига хос махсус тусларни ҳам қўллайди.

Гармония нуқтаи назаридан кварта - квинтали, секундали аккордларнинг устун келиши – Т. Қурбоновнинг замонавий техника воситаларидан эркин фойдаланишга қодир эканлигидан гувоҳ беради.

Асосий мавзуда (овоз партиясида) куйнинг кетма-кет, аста-секинлик билан юқорига ҳаракат қилиши нутқсимон услубнинг қўлланилиши, пунктир ритмлар, кучли ва кучсиз ҳиссаларнинг эркин алмашилиб келиши ва бошқа барча омиллар мусиқий асарнинг ўзбек миллий руҳ билан суғорилганлигидан далолат беради. Ривожланиш жараёнида асосий мавзунинг баён этилиши, унинг аста-секинлик билан авжга йўналиши ва фурувард йўли билан ўз ҳолига қайтиб хотима ясаши каби кузатувлар Т.Қурбонов асарида А.Навоий газалини XX аср замонавий мусиқа нуқтаи назардан моҳирона талқин этилганлиги ҳақида хулоса чиқаришга асос беради.

Мустақиллик даврида миллий қадриятларни эъзозлашга алоҳида эътибор берилган бир пайтда Алишер Навоий меросига нисбатан муносабат янада чуқурлашди. Янги замон талаблари ижодкорларни янги асарлар

яратишга сафарбар қилди. Табиийки, айна бу даврда «Муסיқий навоийнома» янги қирралар билан бойитилди, унинг мавзулар доираси кенгайди, янги мавзуй йўналишлар (фалсафий, диний, илоҳий) белгиланди, янги тажрибаларга йўл очилди. Хусусан, уларда жанр талқини, муסיқа услуби, «Назм ва Наво» муаммосига ёндашув янгича намоён этилди.

Юксак фалсафий ғоялар билан суғорилган А.Навоий шеърятини ва унинг буюк сиймоси композиторлик ижодиётининг миллий услубини яратиш жараёнида самарали изланишларни олиб боришга, янги кучларни сафарбар қилишга тақозо этмоқда.

«Навоий ва композиторлик ижодиёти» - серқирра мавзу. Уни илмий ва услубий жиҳатдан муфассал ўрганиб, янгидан ёритиш ва идрок этиш масалалари ҳозирги кунда эътиборли ҳамда масъулиятли вазифалардан бири деб ўйлаймиз.

КОМПОЗИТОР ВА МУСИҚИЙ ЭСТРАДА ХУСУСИДА

Сўнгги ўн йиллик мобайнида ўзбек композиторлари ижодида янги тамойиллар, эътиборли изланишлар, умидли уфқлар намоён бўлмоқда. Бу ўринда мусиқий эстрада¹ билан боғлиқ жанрларнинг композиторлик ижодига жадал кириб келиши алоҳида аҳамиятга эга. Назаримизда, бунинг асл сабаблари шундаки, Мустақиллик йилларида композиторларимизнинг эстрадага бўлган муносабатлари тубдан ўзгарди. Авваллари композиторларнинг бу соҳага «галдан-галга» тарзида мурожаат этишлари асосан қўшиқ жанри билан чегараланган бўлса, эндиликда мусиқий эстрада жанрлари композиторлик ижодиётига тобора кенг кириб бормоқда. Шу билан бирга, эндиликда «Композитор ва мусиқий эстрада»² нисбатидаги мавзу кун тартибига қўйилган долзарб муаммолар қаторидан ўрин олди.

Сўнгги йилларда жадал суръатлар билан илдамлаб бораётган мусиқий эстрада шакллари композиторларимиз ижодиётига турлича таъсир ўтказаётир. Бу ҳол нафақат оммавий кўшиқчиликда, балки бевосита композиторлик соҳасига мансуб турли жанрларда ҳам ўз аксини топмоқда. Шуларни назарда тутган ҳолда композиторларимизнинг мусиқий эстрадага даҳлдор ижодиётини уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- 1) мусиқий эстрада услубига мувофиқ ижод этилган қўшиқлар;
- 2) мусиқий эстрада услуби асосида ижод этилган йирик ҳажмли композиторлик асарлари;

¹ «Мусиқий эстрада» тушунчаси заминида «бит, яъни жадал услубга асосланган барча сахнавий мусиқа жанрларининг мажмуи сифатида қўлланди.

² Мутахассислар орасида мусиқий эстрада жанрларини «шаҳар фольклори»нинг таркибий қисми сифатида қарашлар ҳам бор. Шундан келиб чиққан ҳолда «Композитор ва мусиқий эстрада» нисбатини «Композитор ва фольклор» мавзусининг янги бир қисми сифатида баҳолаш мумкин.

3)муסיқий эстрада услуби қўлланган композиторлик асарлари.

Таснифотимиздаги бандларнинг ҳар бири алоҳида илмий мавзу сифатида ўрганилиши мумкин. Ушбу мақола доирасида асосан биринчи бандда қайд этилган композиторлик ижоди хусусида сўз юритмоқчимиз. Чунки худди ана шундай ижод маҳсули бўлган қўшиқлар ўрганилаётган мавзунинг қарийб асосий салмоғини ташкил этади. Бу борада қўшиқ жанрининг ўтган аср сиёсий-ижтимоий шароитида тутган ўрни хусусида мухтасар тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Кўп асрлик тарихга эга ўзбек қўшиқчилиги ижодиётига ўтган асрдагидек ижтимоий «эҳтиёж» юқори даражада бўлмаган, десак муболаға бўлмаса керак. Чунки айнан шу даврда юзага келган ижтимоий-маданий «таблар» бу соҳада сезиларли ўзгаришларга ҳам сабаб бўлди. Қадимдан анъана бўлиб келган халқ қўшиқчилиги янги сиёсий-ижтимоий шароитлар, шаҳар маданияти «индустрия»сининг таъсири ўлароқ ўзгача «ҳаёт» тусини олди. Жумладан, XX асрнинг сўнгги чорагига келиб кўп асрлик қўшиқчилиги анъаналари янги шаклларда бастакорлик ва композиторлик ижодиётида қайта жонланди, шунингдек, навқирон муסיқий эстрада соҳасининг асосий жанрига ҳам айланиб улгурди.

Шуни таъкидлаш керакки, ўзбек эстрада қўшиқчилигининг пойдевори М.Бурҳонов, И.Акбаров, М.Левиев, А.Берлин, Х.Изомов, Э.Солиҳов, Ф.Қодиров ва А.Муҳамедовлар каби ҳурматли композиторларимизнинг оммавий қўшиқчилиги соҳасидаги ижодкорона меҳнатлари туфайли барпо этилган эди. Бу соҳанинг бош ирмоғида турган истеъдодли хонандалар, жумладан Б.Зокиров, Л.Зокирова, К.Жалилова, Б.Мавлонов, Н.Зокиров, Р.Шарипова, Ю.Тўраев, С.Раҳимов, А.Июшпе, А.Троицкий, Э.Ўрозбоевалар ижро дастурида ўзбек композиторлари яратган қўшиқлар мустаҳкам ўрин олган эди.

Ижодий ҳамкорлик натижасида яратилган қўшиқлар телерадио дастурлари, кино ва сахнавий асарлар, ҳамда концертлар орқали оммалашди, сараланди, ва ҳақиқий «шлягер» намуналарига ҳам айланди. Ушбу фикримиз-

ни бугунги кунда ҳам эстрада хонандалари ва гуруҳлари томонидан «кавер-версия»¹ услубида «такропланаётган» ўша давр қўшиқлари («Газли», «Раъно», «Дилбарим» ва б.) тасдиқлаши мумкин.

Бугунги кунга келиб мусиқий эстрада йўсинида қўшиқ ижод этаётган композиторлар сафи кенгайди. Хусусан, қўшиқлари республика бўйлаб турли оммавий байрам тантаналари, махсус танловлар, фестиваллар ва Республика телерадио дастурларида ижро этилаётган ўрта ва ёш авлод композиторлари қаторида Р.Абдуллаев, М.Маҳмудов, М.Бафоев, Ҳ.Раҳимов, Н.Норхўжаев, А.Эргашев, А.Мансуров, Д.Омонуллаева, А.Икромов, А.Расулов, С.Анваров, Қ.Комилов, Б.Лутфуллаев, Ғ.Ҳолиқов номларини кўрамиз. Шу жумладан, 1998 йил «Ўзбекистон — Ватаним маним» республика қўшиқ байрами танловида биринчи мукофотга сазовор бўлган А.Мансуровнинг «Ўзбекистон-дўстлик диёри» (Н.Нарзуллаев шеъри), Д.Омонуллаеванинг кўҳна Самарқанд шаҳрида 1997 йилдан ўтказилиши анъанага айланган «Шарқ тароналари» Халқаро мусиқа фестивалларида баралла янтраган «Фестивал мадҳиялари», Р.Абдуллаевнинг «Хур ўзбек қизиман», Ҳ.Раҳимовнинг «Самарқанд», А.Расуловнинг «Элим деб», «Ҳақиқат излаган армон», А.Икромовнинг «Ўзбекнома», «Бахт қуши», Қ.Комиловнинг «Саодатли Ўзбекистон», Б.Лутфуллаевнинг «Ватан мадҳи», «Ўзбек қаҳрамонлари», «Тўйинг муборак» каби бир қатор қўшиқлари кенг жамоатчилик эътиборини ўзига жалб қилди.

Шуни айтиш керакки, янги авлод композиторларининг тавсиф этилаётган қўшиқлари маълум қадар ўзига хос хусусиятларига эга. Жумладан, бу қўшиқларда, бир томондан, халқ мусиқасига алоқадор оҳанг илдизлари, иккинчи томондан эса, композиторлар ижодида шаклланган оммавий қўшиқчилик ва мусиқий эстраданинг бадий омухта бўлиши кузатилади. Бу ўринда кекса авлод композиторлари ижодида шаклланган муайян бадий тўқималар ўрта авлод композиторлари

¹ Кавер-версия-жаз мусиқаси истилоҳидан олинган бўлиб, рок йўналишидаги хонанда ва гуруҳлар томонидан мавжуд асарни янги аранжировка асосида талқин этишни англатади.

томонидан ворисона ўзлаштирилиб, ижодий давом эттирилмоқда. Бунга жумладан Р.Абдуллаевнинг М.Мирзо шеърига басталанган «Жаннат масканим» кўшиғи мисол бўлиши мумкин.

Эътиборли жиҳати шундаки, кўшиқ куйи ўзининг квинта оҳанг сакрамаляри, фригий парда айламалари, синкопали ритм ҳаракатлари билан халқ кўшиқларига¹ хос бадий аломатларни эслатади. Бу ҳол куйида бошланғич жумлалари қиёс этилган мисолларда яққол аён бўлади.

ЖАННАТ МАСКАНИМ

Ўз-бе-кис-тон, яш-на бу-юк Ва-та

Дун-е-да теш-ги йўқ гў-зал ча-ма-ним

БУХОРЧА II

м.м. = 108-112

¹ Қаранг: Ўзбек халқ мусиқаси, IV том. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. Т., Ўзбекистон бадий адабиёт нашриёти. 66.350-352

Ушбу мисолларда кўриниб турибдики, ҳар иккала намунадаги куй жумлалари асосий таянч (тоника)да бошланиб квинта пардасига сакрама ҳаракат орқали эришилади ва шу парда (квинта) ярим таянч мавқеига эришади. Лекин уларнинг фарқли томонлари ҳам бор — «Бухорча» халқ куйида нозик (лирик) рақс ҳис этилса, «Жаннат масканим» кўшиғида мардонавор ва кўтаринки кайфиятлар ҳукм суради. Жўрнавот партиясида куй (горизонталь) чизиғи вертикаль кўринишда келиши (квинтага таянган аккордларнинг устуворлиғи) ҳам ўзбек композиторлик ижодида қарор топган анъаналарига монандир. Лекин, шу билан бирга, мазкур кўшиқ куйи композиторнинг ижод маҳсулидир.

Хулоса қилиб айтганда, Р.Абдуллаевнинг бу асари ўзининг кўп хусусиятлари билан оммавий кўшиқ жанрига яқиндир. Ва шу билан бирга унда мусиқий эстрада услубига мойиллик (айниқса жўрнавотликда) сезилади.

Мусиқий эстрада услубининг таъсири нафақат оммавий кўтиқларда, балки мадҳия, баллада каби айтим жанрларида ҳам намоён бўлади. Жумладан, Д.Омонуллаевнинг «Шарқ тароналари» I Халқаро мусиқа фестивали мадҳия мусиқаси (У.Азим шеъри) фикримизга далилдир. Бунда муаллиф халқ анъанавий ашулаларига хос куйидан юқорига пардама-парда оҳанг ривожланиш тамойилидан моҳирона фойдаланган. Унинг авж нуқтаси ҳам рисоладагидек дастлабки парданинг бир октава юқорилама кўринишига тўғри келади.

Moderato, maestoso

Дун - ё - нинг куй - ли - га сен бер - динг ҳа - ёт,
ру - қинг - дан О - на Шарқ я - рал - ди ба - ёт.
Куй - ла - моқ шав - қи - да мо - ҳир ў - зинг - сан,
Ҳо - физ ў - зинг - дир - сан, шо - ир ў - зинг сан.

Жўр бул-гини ин-сон-га, му-си-қа-қа-ног

Қў-шиқ-дан кўн-гил-лар бул-гу-си бун-да

Қў-шиқ-да ур-тав-ган ти-лак-сан о Шарқ

Жўм-ла-и жа-ҳон-га ю-рак-сан, о Шарқ!

Мазкур мадҳиянинг куй оҳанглари миллий «илдиз»-ларга мустақкам бойланган ҳолда, унинг муסיқий эстрадага оид жиҳатлари асосан жўрнавон (эстрада-симфоник оркестри) партияларнинг ритмик фактура қурилмаларида акс этади.

Кўриб ўтилган асарлар мураккаб, серкўлам композиторлик ижодиётининг айрим, лекин муҳим қирраларини акс эттиради.

Бундан ташқари, композиторларимиз болалар учун ҳам эстрада услубида баракали ижод қилмоқдалар. Бу ижод саҳифаларини оммавий кўшиқлардан тортиб «Алифбо»ни ўрганиш билан боғлиқ «таълим» кўшиқлари, саҳнавий муסיқий эртак асарларининг муסיқаси ташкил этади. Бу борада Н.Норхўжаев, А.Мансуров, Д.Омонуллаева, А.Расулов, М. Отажонов, Х.Ҳасанова, Г.Қўчқоровалар фаол ижодий меҳнат қилмоқдалар.

Таъкид жоизки, болалар эстрада муסיқаси соҳасида миллий оҳанглари ўзга бадий унсурлар билан ҳамоҳанг этиш масаласи анчагина ижобий натижалар бермоқда. Хусусан, Н.Норхўжаевнинг «Салом, кўшиқ байрами», «Капалак ва камалак», Д.Омонуллаеванинг «Туркистон фарзандимиз», «Хумо қушим», М. Отажоновнинг «Болаларнинг кўзлари», «Онажон Ўзбекистон», Х.Ҳасанованинг «Турналар», «Соғлом авлод», Г.Қўчқорованинг «Ўзим айланай», «Баҳор» каби кўшиқларида болалар фольклор оҳанглирига хос жиҳатлар эстрада

мусиқасининг айрим услублари («поп-фольк», «поп-рок» ва б.) билан моҳирона уйғунлаштирилган. Шу боис ҳам бундай услубдаги қўшиқлар минглаб ўзбек болалари томонидан севиб тингланади ва куйланади. Мисол сифатида Н.Норхўжаевнинг «Шафтолимга саволим» қўшиғи эътиборимизни ўзига тортади. Композитор шафтоли меваси васф этилган П.Мўмин шеърига куй басталаш жараёнида халқимизнинг мавсумий маросим айтим оҳангларидан усталик билан фойдаланади. Бу оҳанглар асосини эса бизгача болалар фольклори таркибида етиб келган («Бойчечак», «Читтигул», «Лайлак келди», «Чамандагул» ва б.) кварта-квинта сакрамалари ташкил этади. Муҳими муаллиф бу каби оҳанглارни жаз мусиқасининг «свинг» услуби билан ҳамоҳанг эта олганлигидадир. Бу ҳолат нафақат жўрнавозда, балки куйнинг ритмик тузилмасида ҳам яққол кўзга ташланади.

Шаф-то-лим, оқ шаф-то-лим оқ шаф-то-лим оқ, шаф-то-лим.

Қи-зи - лу-оқ қи-зи - лу оқ қи-зи - лу оқ шаф-то-лим.

А.Мансуровнинг «Оқ теракми, кўк терак?» қўшиғига ҳам халқимиз мавсумий маросим ўйин айtimi асос бўлган. Лекин бу ўринда ижодкор машҳур ўйин айtimi ни «жаз-рок» услуби билан уйғунлаштирган ҳолда қайта ифода этишга муваффақ бўлган. Натижада композитор ижодининг маҳсули бўлган оригинал қўшиқ юзага келган. Жумладан, «Оқ теракми, кўк терак?» халқ анъанавий ўйин айtimi тор овоз (квинта) доираси ва бир тизимли оддий ритмик кўринишга эга:

М.м. = 80

Оқ те-рак-ми, кук те-рак, биз-дан сиз-га
ким ке-рак? Жаж-жи қиз-ги - на ке-рак.

The first system of the musical score consists of two staves. The top staff is a vocal line in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The bottom staff is a piano accompaniment line in treble clef. The lyrics are written below the vocal line.

Бундан фарқли ўлароқ А.Мансуровнинг Х.Қаюмовнинг шеърига басталаган «Оқ теракми, кук терак?» кўшиги анчагина ривожланган (банд-нақоратли) шаклда намоён бўлади. Композитор халқ айтимида келган кичик қамровли оҳанг тузилмасини турли вариантлар асосида ривожлантиришга интилган. Бунда айниқса жонли ва рақсбоп ритмик ҳаракатлар муҳим ўрин тутди.

Оқ те-рак - ми кук те-рак биз-дан сиз-га ким ке-рак
У-қи - ши, и - ши аъ-ло,

The second system of the musical score consists of two staves. The top staff is a vocal line in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The bottom staff is a piano accompaniment line in bass clef. The lyrics are written below the vocal line. A small '5' is written to the left of the piano staff.

Композиторнинг «Бу чаманзор кимники» қўшиғида эса «рэп» услубига хос бадий хусусиятлар миллий оҳанглар билан узвий боғланган. Шу каби ижодий жараёнларда юзага келган қўшиқлар республика танловларида совринли ўринларни эгаллаши билан бирга, бугунги кунда минглаб ўзбек болалари, ўсмирлари ва, умуман, кенг тингловчилар қалбидан мустаҳкам жой олмоқда.

Шу билан бирга, композиторларимиз оммага тақдим этаётган қўшиқларнинг барчасини бирдек ижобий баҳолаб бўлмайди. Чунончи, баъзан композитор ўз ижодий услуби доирасидан «четга» чиқиб, «эстрада ҳаваскорлари» йўлига тақлид эта бошлайди ёки ўзга маданий маконда машҳур бўлган қўшиқ куйларини «ўзлаштириб», унга ўзбек тилидаги шеърий матнларни боғлайди. Натижада «муаллиф»ларига шарафли бўлмаган мазмунан саёз қўшиқлар юзага келади. Одатда бу каби қўшиқлар юксак маънодаги чинакам миллийликдан ҳам узоқ бўлади. «Зеро, ҳар қандай андозада басталанган мусиқанинг миллийлик, бадий баркамоллик, ўзига хослик, мазмундорлик, таъсирчанлик каби фазилатлари ҳамиша қадрлидир»⁵

Таснифимизнинг иккинчи бандига келсак, «мусиқий эстрада» услуби асосида йирик композиторлик асарларини ижод этиш тажрибалари яқин ўтмишда ҳам бўлган. Бунга А.Мансуров, А.Набиев, В.Сапаров, С.Абсалямов каби композиторларимиз асарларини келтириш мумкин. Лекин, бу йўналиш сўнгги йилларда кенг кўламда ривожлана бошлади. Хусусан, С.Абсалямовнинг синтезатор учун туркум пьесалари, А.Эргашевнинг қатор болалар саҳнавий асарларига мусиқаси, С.Абсалямовнинг рок-опера устида илк уринишлари, В.Сапаровнинг чол-

гу гуруҳлар учун кўплаб асарлари фикримизга далил бўлиши мумкин.

Бу йўналишда ҳам эстрада унсурларини миллийлик билан уйғунлаштириш масаласи бир қадар ижобий ечимга келаётганлигини кўрамиз. Жумладан, А.Эргашевнинг болалар учун «Балли, улоқча», «Сеҳрли ҳарфлар ороли», «Яраш-яраш» каби саҳнавий асарларга, шунингдек, «Шариф ва Маъриф», «Тилла бола» номли кинофильмларга ёзган мусиқасида эстраданинг бадиий унсурларини миллий оҳанг-ритмлари билан муштарак этишга интилиш сезилиб туради. Шунингдек, М.Маҳмудов, Н.Норхўжаев, А.Ҳасанов, А.Икромов, Қ.Комилов каби бастакорларимиз ижодида ҳам шу каби эътиборли ҳолатларни кузатамиз.

Ва ниҳоят, таснифимиз учинчи бандида қайд этилган мусиқий намуналар композиторлик жанри сифатида мустақил бадиий аҳамият касб этмаса-да, аммо йирик асарларнинг муайян ғоясини ифода этишда (масалан, образлар ифодасида услубий контраст ва б.) мақсадга мувофиқ қўлланилади. Бу каби ижодий вазифалар янги ҳаётнинг ранг-баранг воқелигини турли услублар қиёсида ифода этиш билан боғлиқ юзага келганлигидир. Бунга, масалан, А.Латифзода-нинг камер оркестр учун «Амеркалик Тошкентда» регтайми, Э.Солиҳовнинг икки рояль, скрипкачилар ва виолончелчилар ансамбллари ҳамда симфоник оркестр учун «Концерт куйи» каби асарлари мисол бўла олади.

Хулоса қилиб айтганда, сўнгги йилларда композиторларимизнинг мусиқий эстрадага мурожаат этишлари сезиларли даражада ортди. Бу жараёнда композиторларнинг услублари янги жиҳатлар билан бойиди, хусусан куй-оҳанг, гармоник изчиллиги ҳамда шаклларда айрим қирралар кашф этилди, айти пайтда улар (композитор оммага) яқинлашиш ва, шунингдек, мураккаб жанрларда ҳам кенг тингловчилар дидига яқин бўлган «тушунарли» асарлар ижод эта бошлади. Бундан ташқари, мусиқий эстрада соҳасида (бевосита аранжировка билан ҳам шуғулланувчи) композиторлар замонавий «техник» чолғулар (синтезатор, мусиқий компьютер ва ҳ.)дан фойдаланиш билимларига эга бўлишади.

Ўз навбатида композиторларнинг мусиқий эстрада соҳасидаги фаолиятлари ўлароқ бу жабҳада ҳам росмана бадий қонун-қоидалар қарор топишига ва шу асосда бадий етук асарлар ижод этилишига муҳим замин ҳозирланади. Демак, композиторларимизнинг бу соҳада ҳам фаол ижодлари билан карвонбошчилик қилишлари мақсадга мувофиқдир.

МУНДАРИЖА

Таҳририятдан	3
Р.Абдуллаев. Миллий истиқлол ва мусиқа (Композитор билан суҳбат).....	4
Р.Юнусов. Истиқлол мафқураси ва мусиқий жараён	12
Ф.Кароматли, Н.Янов-Яновская. Мусиқашунослик муаммоларига бир назар	23
Т.Ғофурбеков. Ўзбек бастакорлигида муаллифлик масаласига доир	36
З.Орипов. Навоий даври мусиқа рисолалари ҳақида	47
О.Иброҳимов. Ҳазрат Навоий ва мақом	53
Д.Муродова. Мустақиллик даври Ўзбекистон композиторлик ижодиёти тўғрисида	65
Р.Абдуллаев. Мутал Бурҳонов ижодида) Алишер Навоий сиймоси	79
М.Набиева. 1990 йиллар композиторлик ижодида Алишер Навоий назми (Т.Қурбонов, Ҳ.Раҳимов; Б.Лутфуллаев асарлари мисолида)	87
Д.Муллажонов. Композитор ва мусиқий эстрада хусусида	98

ИЛМИЙ-МАЪРИФИЙ НАШР

**МУСИҚА ИЖОДИЁТИ
МАСАЛАЛАРИ**

Мақолалар тўплами.

II китоб

Муҳаррир	Н.Нарзуллаев
Мусаввир	Б.Бозоров
Тех.муҳаррир	В.Демченко
Мусаҳҳиҳ	Ж. Сарибоева
Компьютерда саҳифаловчи	Л.Собирова

ИБ № 3638

